

Gáborjáni Szabó Botond:

A szabadság szent igéi, A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben

Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 1999.
(digitalális változat, 2014 ©)

Előszó

„Hozzád jövünk, népek ura, földnek ura, mennynek ura! Nemzeti ünnepet szentelve dicsőítésedre, jövünk Te hozzád ma, megújult nemzet-életünk évnapiján; a' napon, menyet Te választottál, Te rendeltél, hogy lenne ez a' magyar nép között elfogyhatatlan emlékezetben nemzetségről nemzetségre.” Szoboszlai Pap István püspök imádkozott ekképpen 1849. március 15-én a debreceni Nagytemplomban, annak az ünnepnek az első évfordulóján, amelynek jelentősége mélységesen beivódott a magyarság tudatába. Mert a nemzet számára a függetlenséget szimbolizálja, a szuverenitásra törekvést, az önálló államiságot, a szabadságeszmények megtestesülését, a sajtó-, szólás-, lelkiismereti és vallásszabadságot, a kiváltságrendszer eltörlését és számlálhatatlanul sok további értéket. A jobbágyfelszabadítás a lakosság négyötödének hozta meg a személyes szabadságot. Március 15. gondolköréhez kapcsolódik a modernizáció óhajta, az alkotmányos parlamentáris rendszer is, mintegy az előző kívánalmak biztosítékaként. Amikor valamelyik szabadságjog vagy 48-hoz kapcsolódó célkitűzés csorbát szenvedett, az ország népe reflexszerűen nyomban március 15-ét emlegette, ezekhez a hagyományokhoz fordult. Valóra vált, amit a tiszántúli püspök megfogalmazott: a magyar nép között 1848/49 „elfogyhatatlan emlékezetben” maradt nemzedékről nemzedékre. 1849 első öt hónapja az „ideiglenes főváros”, Debrecen történetének is kiemelkedő jelentőségű időszaka volt. Az Alföldi Hírlap 1849. január 7-i számában közölte a kormány nevében Kossuth Debrecen népéhez intézett kiáltványát, melyet az ország minden részén felolvastak: „e törzsgyökeres magyar város köréből fog Magyarország megmenteni ... Ime én a nemzet nevében Debreczen városát, a magyar szabadság őr városának nyilatkoztatom, s az országgyűlést és kormányt a debreczeniek becsület érzésének sziklájára helyezem.” Összességében elmondható, hogy a város rászolgált a bizalomra, pedig szinte erejét meghaladó feladatot vállalt, amikor az országgyűlés, a kormányhivatalok működését, menekültek és katonák elszállásolását, ellátását, emberek és hadianyagok tömegének szállítását kellett biztosítani. Debrecen volt azokban a hónapokban az ország ideggóca, az ellenállás és a tavaszi győzedelmes hadjárat szervező központja, politikai küzdelmek és sorsformáló döntések színhelye.

A Habsburg-ház detronizálására és a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadására ünnepi ülés keretében emlékezett a mai parlament 1999. április 14-én a debreceni Nagytemplomban. A másfél százados évfordulón ünnepségeket tartottak sok helyen, és számos könyv jelent meg az akkori eseményeket értékelve. A folyóiratokban közölt tanulmányok sorában több olyan is akadt, amely az egyházak 1848/49-es szerepével foglalkozott, némiképpen pótolva az elmúlt évtizedekben keletkezett hiányt. Ez a kötet is szeretne hozzájárulni a fehér foltok eltüntetéséhez, az emlékezéshez, az ismeretek elmélyítéséhez, a református egyház szerepének jobb megismertetéséhez, főként a Tiszántúlon és Debrecen vonatkozásában 1848/49 küzdelmes hónapjaiban. A forrásgyűjtemény élén találjuk a Tiszántúli Egyházkerületnek a vallási egyenlőség érdekében 1848. március 22-én fogalmazott tízpontos

tervezetét, amely az 1848. évi XX. törvény alapjául szolgált. A gondosan válogatott anyagban olvashatjuk kollégiumi professzorok, debreceni lelkészek beszédeit, a püspök körleveleit, melyekben a nemzet és a vallásszabadság ügye szorosan összekapcsolódik. A forrásokból kiderül, hogy a kormányzat számított és támaszkodott az egyházak közreműködésére, lelkesítő munkájára. Mindez érthető abban a korban, amelyben Debrecen város polgárai a református egyháztól és iskoláitól kapták műveltségüket, és igen gyakran koruk eseményeit biblikus párhuzamok segítségével értelmezték. Értéke e könyvnek, hogy az eddigi kísérleteknél jóval részletesebb névsort közöl a szabadságharcban részt vevő debreceni diákokról.

Köszönet illeti dr. Gáborjáni Szabó Botondot, aki bevezető tanulmányában érzékletesen mutatta be a kort, közlésre kiválogatta a dokumentumokat, és jegyzetapparátussal segítette értelmezésüket. Ajánlom e szép kötetet az olvasóknak, akik a múltat a jelen megértése kulcsának tekintik. Hiszem, hogy ez a könyv segíti történelmünk teljesebb körű feltárását, a református egyház 1848/49-es szerepvállalásának jobb megismerését.

Dr. Bölcskei Gusztáv püspök

A tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben

Reformkori előzmények

„Látandjuk honunk ama’ lángeszű ‘s kristály-szívű dicső fijait, kiket az isteni gondviselés elválasztott, megihletett, hogy lennének népünk’ polgári Megváltói.”

Könyves Tóth Mihály

Debrecenben már 1845-ben lelkesítő ünnepi eseménynek számított Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály és Wesselényi Miklós együttes látogatása.¹ Az esemény kapcsán Könyves Tóth Mihály lelkész büszkén tudatta az egyházi sajtóban, hogy ez alkalommal tartották a debreceniek az első „fáklyás zenét”, amelyen 600-nál több kollégiumi ifjú, a professzori kar, a városi előljáróság, az „erő-, és szellem-dús polgárság” és ami talán még árulkodóbb: gyermekeiket magasra emelő anyák vettek részt.² Széchenyinek és Deák Ferencnek 1845-ben díszpolgári címet adományozott a város, míg Kossuth hasonló elismerésére 1848. március 19-én került sor. Bár a helyi társadalom többségét a jelek szerint csak felületesen érintették a változások, a Batthyány-kormány három minisztere ebben az ünnepélyes formában is kiérdemelte a cívisváros vezető rétegeinek hódolatát. Volt tehát egy tekintélyes csoport, amelyre a nemzeti ébredés esztendeiben nem a sokat emlegetett keleties nyugalom - a kortársak kifejezésével „indolencia” - volt jellemző. Az első „fáklyás zenét” adó tömeg összetétele és arányai hitelesítik a várostörténeti irodalom állítását, amely szerint a reformkor eszméi Debrecenben főként a Kollégium környezetében, elsősorban diákok körében keltettek visszhangot.³ Az ifjúsági szervezetek írásos dokumentumaiból az is nyilvánvaló, hogy a diákságnak a húszas-harmincas években irodalmi téren nyiladozó, nemzeti indíttatású eszményei fokozatosan politizálódtak, előbb Széchenyi, majd Kossuth kultuszához vezettek. Tekintettel arra, hogy a Tiszántúl református értelmisége, az egyházkerület és Debrecen előljárói az „Anya Oskolában” nevelkedtek - sőt a kerület püspökeit is gyakran választották a professzori karból -, témánk lényegéhez visz közel a Kollégiumban történtek bemutatása.

¹ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (a továbbiakban PEIL), 1845. június 1. 523-528.

² Uo. 524. és 526.

³ Debrecen története. 1693-1849. 2. k. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1981. 436.

A szellemi forrongás helyi kezdeteit vizsgálva nem kerülhető meg a nemzeti nyelv ügye, melyet a hatóságok korántsem kezeltek politikától független kérdésként.⁴ A reformkort tárgyaló neveléstörténeti irodalom alapján a Kollégium felfogása ebből a szempontból rendkívül ellentmondásosnak tűnik. Az ítéletalkotást azonban esetenként a forrásismeret hiányosságai torzítják, következésképpen a valóságos kép jóval árnyaltabb a feltételezetténél.⁵ Az iskola irányítói, köztük a Debreceni Grammatika szerzői, évtizedeken át két malomkö között őrlődtek. Mivel 1844-ig a hivatalviselés feltétele volt a „folytábann való” latin beszéd, a magyar tannyelv 1796-os bevezetése után - az első kedvezőtlen tapasztalatok hatására - valamelyest visszakoztak, de a századfordulón csupán arról született döntés, hogy minden professzor tantárgyai egyikét továbbra is latinul adja elő.⁶ A magyar irodalom debreceni tanszéke csak 1831-ben alakulhatott meg, és viszonylag későn, 1833-ban lett általánossá az anyanyelvű oktatás. De a mérleg másik serpenyőjében találjuk a debreceni diákirodalom bőséges termését,⁷ a XVIII. századtól „magyar szóra” érkező felvidéki deákok sokaságát, a helyi könyvkiadásnak az országos arányokat mindvégig fölényesen meghaladó anyanyelvi megoszlását,⁸ illetve a professzorok számtalan magyar nyelvű tankönyvét.⁹ Nem előzmények nélküli véletlen tehát, hogy a korszak országos figyelmet keltő irodalmi pályázatainak minden fődíját - amint erről még szó lesz - debreceni diákok nyerték el. Ez az eredmény már jórészt Péczely József működésének köszönhető, akinek hasonló szerepet tulajdonít az irodalomtörténet Debrecenben, mint Kazinczynak országosan. Életművét a diákság határtalan rajongása és a kollégák féltékenysége övezte, bár legkiemelkedőbb növendéke, Arany János inkább az idős, hagyományörző, de a visszahúzódo tehetséget biztonsággal felismerő Sárvári Pállal rokonszenvezett, nem kedvelvén Péczely és az almanach-irodalom divatosan fennkölt, „körmönfont irányát”.¹⁰ A Lant 1832-től megjelenő évfolyamai elsősorban a korszellem hűségese tükreiként értékesek, hiszen a publikált diákversek szinte kivétel nélkül jeles költők utánérzései, olykor szolgálai utánzatai voltak. Péczely kísérlete iskolai viszonylatban mégis „versenyhátrány nélküli”, nagy visszhangot kiváltó és követésre ösztönző próbálkozás volt Magyarországon. Jellemző módon a harmadik kötetet Kőlcseynek ajánlotta, a negyediket Széchenyi-idézetrel kezdte a szerkesztő.

⁴ Ha egy katolikus iskolában bármelyik tantárgyat magyarul kezdték tanítani, 1844 előtt a főhatóság haladéktalanul visszaállította a latin tannyelvet. Buzgó katolikus paptanárok (mint Czuczor Gergely) állásukat is veszíthették nemzeti lelkesedésük miatt.

⁵ A Kollégiumot irányító helyi Konzisztórium már az 1741-ik évi Opinionesben kifejtette, hogy a latin nyelvet csak a magasabb tudományokra törekvők érdekében látja szükségesnek, a többiekre vonatkozóan az anyanyelvi írást és olvasást pártolta, sőt a syntaxisták évfolyamának még anyanyelven javasolta az Újszövetség olvasását! L. G. Szabó Botond: A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”. (Szerk., a forrásokat vál., a jegyzeteket készítette és a kísérőtanulmányt írta.) Debrecen, 1996. (A továbbiakban i. m. 1996.) 163-164.

⁶ Uo. 87., 262-263., 327. és 353. Az 1770. évi debreceni Methodus szintén igen régi gyakorlatot rögzített, amikor szorgalmazta a magyar költészet tárgyalását „a nyelv művelése érdekében”. Az állami-katolikus iskolákat évtizedekkel, és a Debreceni Kollégiumot 3 évvel megelőzve, az országban elsőként, 1793-ban a Sárospataki Kollégium tért át a magyar tannyelvre a gimnáziumi tagozaton. Ekkortól az akadémiai tagozaton is magyarul tanítottak néhány tárgyat, de nehézségek, visszalépések természetesen Patakon is mutatkoztak. (A Sárospataki Református Kollégium. Budapest, 1981. 108.)

⁷ Bán Imre-Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1964. 5-19.

⁸ Benda Kálmán-Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. Budapest, 1961. (A továbbiakban Benda-Irinyi: i. m.) 54-58.

⁹ A debreceni magyar nyelvű tankönyvek és tudományos munkák áttekintését l. Tóth Béla: Magyar nyelvi törekvések a XVIII. század végén. A Debreceni Déri Múzeum 1983-1984. évi évkönyve. Debrecen, 1985. 323-343.

¹⁰ Zsigmond Ferenc: A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom. Debrecen, 1940. 68., 85. (A továbbiakban Zsigmond Ferenc i. m.) Péczely és a kar leglátványosabb összetűzése a Csokonai-emlékmű miatt robbant ki. Az a tény, hogy Sárvári Pál maga is verssel köszöntötte Ferenczy Istvánt Csokonai mellszobrának elkészültekor, arra utal, hogy az ellentét - amely formailag „a szolgálati út” tekintélyelvű betartatása miatt tetőzött - nem Csokonai megítélésére és emlékművére vonatkozott, hanem legalább olyan mértékben személyes, illetve ízlésbeli volt, mint elvi jellegű.

A professzorok többségének döntéseit, az iskolai vezetés félelmeit elsősorban a kor nyilvánvaló politikai realitásai befolyásolták. 1831. május 11-én, tehát abban az évben, amikor a Lant első kötetének előszava született, élesen forradalmi hangú verset találtak Debrecenben a Nagytemplom oldalára tűzve.¹¹ A „szent polgári szabadságot” sóvárgó és Párizs példájára hivatkozó költemény minden köntörfalazás nélkül Ferenc császár trónusának ledöntésére buzdított. A város ismerői aligha gondolhattak diákszerzőn kívül másra, természetes tehát az évszázadok óta ostromlott vár pszichózisát szenvedő vezetőség riadalma, és szükség esetére öngazolást szolgáló vizsgálódása. A Helytartótanács ugyanis, amely már az előző generációkat is eltiltotta bizonyos veszélyes szerzők, Voltaire, Rousseau, Helvetius és társai olvasásától,¹² élénk figyelemmel kísérte a diákság minden mozdulását. A harmincas évek Debrecenében különösen élénk visszhangja lehetett Lovassy László - az országgyűlési ifjak egyik vezetője, egykori kollégiumi diák - letartóztatásának és tragikus sorsának. Kuthy Lajost, a debreceni diákból lett író szintén az országgyűlési ifjak perében ítélték el. A kormányzat nem csupán az ifjúság körében jelentkező eszméktől tartott, de több egymást követő rendelettel (még 1836-ban is) eleve tilalmazta bármiféle szerveződés lehetőségét,¹³ hiszen az alapszabályok szerinti működés a demokrácia iskoláját jelentette. Az utóbbi ténynek a debreceni diákok is tudatában lehettek, mással aligha magyarázható az 1839-ben alakult titkos Egyesület havonkénti tisztújítása, melyet minden alkalommal a közélet kérdéseit feszegető programbeszédnek fűszereztek. Egy Széchenyire hivatkozó 1841-es székfoglaló értekezés egyenesen a kaszinók és olvasó társulatok hatásának tulajdonítja azt a szellemet, amely nagyra tette Angliát.¹⁴ Ugyanebben az esztendőben Somogyi Antal a debreceni diákok részére is elküldte a Szatmári 12 pontot.¹⁵ A tanári karon belüli személyes, elvi, ízlésbeli és nemzedéki ellentétek mellett az ellenséges politikai légkör is hozzájárulhatott a Lant megszűnéséhez, illetve az 1832-ben titkon alakult Olvasó Társaság engedélyezésének 1834. évi megtagadásához. Az utóbbi döntést a professzori kar kifejezetten „a’ Felsőbb Kegyelmes Parancsolatok értelmében” hozta, az olvasást magát melegen támogatva. Kerekes, Péczely és Sárvári professzorok könyvajándékokkal is kifejezték rokonszenvüket, majd több iskolafenntartóhoz hasonlóan a Tiszántúli Egyházkerület is tiltakozott a tilalmak ellen. A Helytartótanács azonban még 1845 júliusában is sürgette azon egyesületek feloszlását, melyek a tiltás ellenére protestáns tanintézetekben még léteztek.¹⁶

A Lant országos híre után újabb sikerekhez juttatta a Péczely ébresztette lelkesedés: a Kisfaludy Társaság 1838-tól kezdődő négy egymást követő pályázatán, melyet a nemzeti irodalom nagyjai, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Toldy Ferenc és Jósika Miklós bíráltak el, sorozatosan Debrecennek ítélték a babérok. Az 1841. évi díjazott Szilágyi István később rektorként sokat tehetett egykori debreceni iskolatársa érdekében, aki később szintén a Társaság felhívására írta meg remekműveit, az Elveszett alkotmányt és a Toldit.¹⁷ Debrecenből vették át az ország diáktársaságai a pályadíjak kiírásának szokását¹⁸ és a megjelölt témák között igen gyakran jelentkeztek politikai jellegűek, domináltak a

¹¹ Szövegét az ügy kivizsgálására vonatkozó rendelkezéssel együtt közöltem G. Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület az 1848/49. évi szabadságharcban. A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi évkönyve. Debrecen, 1996. (A továbbiakban i. m. 1994.) 123-124.

¹² A tanári kar köteles volt a Helytartótanács 1802-ben kelt rendeletét a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (továbbiakban TtREN) R 7118 jelzetű katalógusa első lapjára bemásolni. A felsorolt tiltott szerzők művei kivétel nélkül megtalálhatóak voltak az állományban.

¹³ Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. 1785-1848. Budapest, 1963. 45-46. és 54-55. (továbbiakban Bodolay Géza i. m.), ill. Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora. Nagykőrös, 1938. 149.

¹⁴ Bodolay Géza: i. m. 464.

¹⁵ A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Budapest, 1988. (A továbbiakban: i. m. 1988.) 183.

¹⁶ A Debreceni Református Kollégium története: i. m. 1988. 705-708.

¹⁷ Zsigmond Ferenc: i. m. 100-102.

¹⁸ Bodolay Géza: i. m. 99.

„szabadság, honszeretet és nemzetiség” jelszavai. Az 1839-ben alakult debreceni titkos Egyesület végül 1842-ben tanári engedéllyel Olvasó Egyesület néven fuzionált az Olvasó Társasággal, amelynek már a harmincas évek végén közel 200 tagja volt.¹⁹ A tanári felügyeletet Péczely egykori lelkes híve, Szűcs István jogászprofesszor látta el, a diák elnök Révész Bálint szénior - leendő teológiai professzor - volt. A népes egyesületben olyan, később országosan ismertté váló akadémikusok, lapszerkesztők, közéleti és tudományos személyiségek szerepeltek, mint Csengery Antal, a Pestről érkezett Bulyovszky Gyula, Emődy Dániel, Irinyi József - a 12 pont majdani megfogalmazója -, a történész és bibliográfus Szabó Károly, nem beszélve az országgyűlési ifjúság kevésbé ismert vezéralakjairól, vagy Széchenyi, Batthyány és Kossuth személyi titkáraitól.²⁰ E diáktársaság tehát szép számmal nevelt híveket a polgárosodás és a szabadságharc ügyének. Az egyesület igényes könyvtára a kortársi irodalom és publicisztika legfontosabb műveit és folyóiratait tartalmazta, a székkfogaló értekezések Széchenyi és reformer társai gondolatait visszhangozták. De az események előrehaladtával eljött az idő, amikor a debreceni diákok azzal a határozott feltétellel fizették elő tucatszajátó termék között a Pesti Hírlapot, „ha Kossuth szerkeszti”.²¹ A Kollégium szellemiségének változása abban is megnyilvánult, hogy a század derekán „generációváltás” történt: az Olvasó Társaság több kiválósága a professzori kar tagjává és a helyi egyház tisztviselőjévé vált. A kivétel nélkül külföldi egyetemen, többnyire Göttingenben, Bécsben és Berlinben tanult professzorok többsége 1845 és 1851 között megvált katedrájától, de megváltozott az oktatás rendje is. Az Akadémia tagja, a művészetekben is jártos természettudós és filozófus Sárvári Pál már korábban meghalt; 1845-ben visszavonult Kalós Mózes, a magyar irodalom tanára; 1847-ben elhunyt Csécsi Nagy Imre orvos-akadémikus, a természetrajz tanára; 1850-ben halt meg Kerekes Ferenc akadémikus, a Lúdas Matyi első kiadója, aki a Bolyaiak előtt nyerte el a Lipcsei Tudós Társaság pályadíját; szintén 1850-ben távozott az élők sorából Erdélyi József exegetikaprofesszor; végül 1851-ben a nagy pedagógus Zákány József. Az öregek közül csupán a racionalista Aranyi István dogmatikaprofesszor, illetve Vecsey József maradtak helyükön, az utóbbi egy Hegel és Schelling elveit hirdető filozófus, az Akadémia tagja. Az új kollégák nézetei már a reformkor termékeny légkörében formálódtak. 1839-ben lépett katedrara Szűcs István jogászprofesszor, a várostörténet első alapos összefoglalója, akadémikus; 1844-ben Révész Bálint teológiai professzor majd püspök; 1845-ben az iskolateremtő keleti nyelvész, irodalmár és könyvtáros Lugossy József akadémiai tag; 1848-ban Búzás Pál a második jogi (nemzetgazdaságtan) tanszékre; és szintén 1848-ban Török József orvos-akadémikus a természettani tanszékre. 1845-ben Szoboszlai Pap István akaratóból jelentős változás történt a Kollégium oktatási rendjében. A filozófiai, jogi és teológiai kurzus a korábbinál élesebben elkülönült egymástól, így a világi pályára készülők a teológia mellőzésével közvetlenül a filozófia után kezdhették el jogi tanulmányaikat. A pedagógiai és filológiai szemináriumokat mindhárom tagozat hallgatói látogatták, és a leendő lelkészeknek továbbra is ajánlott volt a jogi, illetve természettani lecke hallgatása. Az átlagnál jobb képességű teológusok eleget is tettek ennek az elvárásnak.²² Mind Révész Imre, mind Könyves Tóth Mihály emlékirata megemlékezik arról, hogy a professzorok az évfolyamok nagy létszámát ellensúlyozandó egyénileg is foglalkoztak tehetséges és törekvő diákjaikkal: „Az általuk felvett egyes tárgyak felett nagyszerű széles és tiszta látkört nyitottak s a dolgoknak a gyökeréig levezették a tanulót, felkölték egyszersmind hallgatóikban a tudomány iránti élő tiszteletet és szeretetet is, és néhányat időnként

¹⁹ Valamennyi debreceni diákszervezet legújabb összegzését l. A Debreceni Református Kollégium története. i. m. 1988. 697-749.

²⁰ Forrásgyűjtemény 45.

²¹ Bodolay Géza: i. m. 390-435. és 464.

²² Könyves Tóth Mihály: Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről. Debrecen, 1996. (A továbbiakban i. m. 1996.) 77.

képesítettek arra, hogy a tudománynak közleckéken nem tárgyalt ágaiban is saját erejükkel kitűnően haladhassanak.”²³ Könyves Tóth Mihály az Erdélyi József körül csoportosuló kör tagja volt a PEIL későbbi szerkesztője, Török Pál társaságában. A professzor elsősorban német teológusok és filozófusok műveit olvastatta hallgatóival, akik új ismereteikről összejöveteleken számoltak be.²⁴

Az ifjúság egyik szellemi vezére, Révész Imre 1848 februárjában bámulatos tisztánlátással szemlélteti, milyen tudatosságra juthattak a főiskola növendékei: „Kétségtelen dolog, hogy hazánk ‘s nemzetünk életében azon évtizedeket, mellyekben nekünk élni adatott szerencseül, az egykori történetíró az ébredés és haladás korának nevezendi, és ... egy percig sem kétséges, hogy nemzetünk életében a haza elfoglalása óta nincs criticusabb, nincs lényegesebb ‘s nagyobb szerű időszak, mint a’ mai, mellyben mi élünk. De épenezért sokat is kíván e’ kor mi tőlünk, mindenek felett határtalan hazaszeretetet, erőt, sok oldalú képzettséget és munkabírást ... mert nemcsak a törvényhozó testület munkálkodik a’ haza javításán, de ránk is itt, kik többnyire lelkészek tanítók és népjegyzők, és így a’ nép életének vezetői leszünk valaha szintolly, vagy lényegesebb munka várákozik.”²⁵

A békés építkezés helyett az önvédelmi harc napjai következtek. A diákság már március 26-án zászlók alá állt, a tanári kar tagjai közül Szűcs István és Révész Bálint nemzetőr parancsnokként, Lugossy József lovas nemzetőrként, Török József katonaeorvosként és miniszteri tanácsosként szolgáltak. Lugossy Józsefet jelölték a város egyik országgyűlési képviselőjének is. A megtisztelő felkérést elutasította („imádott hazám szolgálatára egyéb utakon is kötelezve levén”) kinyilvánítva, hogy „édes jutalomnak” tekinti az elismerést „haladási irányzatáért” és a nehéz időkben mutatott helytállásáért.²⁶

Vallás és politika a negyvenes években

A vallás ügye a reformországgyűlések idején is neuralgikus kérdés volt, szenvedélyes politikai vitákat kavart. Bár a katolicizmus államegyházi pozíciói veszélybe kerültek, és elvben már az 1791. évi XXVI. törvény véget vetett a protestánsok évszázados vesszőfutásának, mégis a római katolikus maradt az „uralkodó vallás”. A protestánsok legfontosabb követelései már teljesültek, azaz törvényessé vált a szabad vallásgyakorlat, a templomok-iskolák használata, tilalmazták a templomfoglalást, és elhárultak a hivatalviselés akadályai. A döntő fordulat előhírnöke volt, hogy az uralkodó engedélyezte protestáns tábori lelkészek Itáliába vezénylését, sőt a lelkészi hivatalok postai bérmentesítését is.²⁷ Az enyhülés ellenére a hivatali gépezet irányítói közül sokan a negyvenes években is ellenséges szellemben tevékenykedtek. Az alsóház protestánsoknak kedvező döntéseit olykor a felsőház utasította el, ha a felsőház egyetértése sem hiányzott, akkor a királyi szentesítés késlekedett. Kellemetlen zaklatással járt az áttérni szándékozó katolikusok ún. hatheti „oktatása”, és sorozatos visszaélésekre adott alkalmat, hogy a katolikus lelkészek előjoga maradt a vegyesházasságok megkötése.²⁸ Lajcsák és Scitovszky püspökök nemlétezőnek tekintették az érvényes törvényeket, és körleveleikben megkövetelték alárendeltjeiktől a reverzális kikényszerítését. Hogy ez tömegeket érintő sérelem volt, azt Kossuth Lajos személyes példája is mutatja, aki nem volt hajlandó reverzalist adni, így 1841-ben egyházi áldás nélkül kényszerült házasságkötésre.²⁹ Az ügy országos botrányt keltett. Az idők gyökeres változását

²³ Révész Imre: Révész Imre élete. 1826-1881. Debrecen, 1926 (továbbiakban: i. m. 1926.) 9.

²⁴ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 83-84.

²⁵ Révész Imre: i. m. 1926. 14.

²⁶ A jelöltségről lemondó 1848. június 5-i levelét l. TtREN Kézirattár R 1322.

²⁷ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. 1521-1945. Budapest, 1985. 181.

²⁸ Bucsay Mihály: i. m. 174-178.

²⁹ Szabad György: Kossuth politikai pályája. Budapest, 1977. 49.

jelzi azonban az eset szinte felekezettől független közmegítélése, amely gondolkodásra készíthette a szélsőségeket.

A heves országgyűlési viták során a protestánsok érdekeit évtizedeken át határozottabban képviselhették a szabadelvű katolikusok - Beöthy Ödön bihari alispán vezetésével -, mint maguk a protestánsok, akik a vádaskodás légkörében a háttérben maradtak.³⁰ A visszahúzóadás fő oka a Napóleon bukása utáni katolikus restaurációban keresendő, amelynek irányítói a reformáció egyházait bűnrészessé nyilvánították a francia forradalom eszméinek terjesztésében.³¹ Arra is volt példa, hogy Beöthy Ödönt a reformátusok csitították, „várja meg, míg a korszellemben erősebb szövetségest nyernek”.³² Az 1843/44. évi országgyűlésen érett meg annyira a helyzet, hogy a protestánsok kijelentették, többé nem kegyelmet kérnek, hanem követelik törvényes jogaikat.³³ Az 1844. évi III. törvény már kimondta, hogy vegyes házasságot protestáns lelkész előtt is lehet kötni.

Deák Ferenc sokak nevében szökölt, amikor „az elnyomás és üldözés szülté vallásos felekezethez tartozó kortársak tudatában elválaszthatatlan volt egymástól „az elnyomatott nép és felekezet”, azaz a vallási és politikai szabadság ügye, mely együtt jelentkezett egyházi és világi forrásokban, csakúgy mint a 12 pont egyikében, amely a törvény előtti egyenlőséget szintén vallási és polgári tekintetben követelte. De Horváth Mihály miniszter is e kétféle szabadság védelmében hirdetett keresztes hadjáratot az orosz beavatkozás előtt.³⁵ Igen sokan vélekedtek úgy, hogy amint a történelmi múltban, úgy a negyvenes években sem volt egészen indokolatlan vallásszabadság és nemzeti függetlenség összekapcsolása,³⁶ hiszen a szabadságharc bukása után a győztesek valóban megkísérelték a protestáns autonómia felszámolását. Amint a Tiszántúli Református Egyházkerület 1849. júniusi nyilatkozatában olvasható: a Habsburg-uralom három százada alatt „nem esett sérelem polgári szabadságunkon úgy, hogy ne sértetett volna vallási szabadságunk is, és viszont”.³⁷

Az 1848. évi XX. törvény és a debreceni történések

A vallásszabadság terén jelentős eredményeket hozó 1848. évi XX. törvény gyors elfogadása a forradalomnak volt köszönhető. A kor közszereplői mégis teljes joggal utasíthatták el a rögtönzés vádját, hiszen a törvényhozás munkájának minden részeredménye évek, sőt évtizedek küzdelmein alapult, a parlament harminckét éven át szinte folyamatosan ülésezett.³⁸ A vallásszabadság deklarálásának egyik közvetlen előzménye a Tiszántúli Egyházkerület március 22-én kezdett Közgyűlése volt, amelyet Szoboszlai Pap István szuperintendens a változásokra azonnal reagálva, az előkészületeket felgyorsítva, két héttel a korábban már kihirdetett időpont előttre hívott össze. A lojalitásáért és kiemelkedő képességeiért 1845-ben

³⁰ Beöthy Ödön egyes vallásügyi iratait l. a TtREN Kézirattárban R 607/109 é-f. és az R 2750/2. jelzet alatt. L. még Csohány János: A magyarországi protestánsok abszolútizmuskori bécsi kormányiratok tükrében. Budapest 1979. 26-27.

³¹ A kalocsai érseknek az 1822-es nemzeti zsinaton elmondott beszámolója szerint „a rettenetes Philosophismus, mely Franciaországból mérgét majdnem egész Európára kipökte ... a Protestáns Ekklesiában legtágabb kapura akadt”. Bíró-Bucsay-Varga-Tóth: A Magyar Református Egyház története. Budapest, 1949. 269.

³² Varga Zoltán: Református lelképásztorok és professzorok hatása a magyarság állam- és társadalomszemléletére a reformkorban. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének Dolgozatai. Értekezések az 1942. évről. 212. (A továbbiakban: i. m. 1942.)

³³ Bíró-Bucsay-Varga-Tóth: i. m. 279.

³⁴ Zsilinszky Mihály: Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. Budapest, 1908. 6. (A továbbiakban: i. m. 1908.)

³⁵ Forrásgyűjtemény 40.

³⁶ Forrásgyűjtemény 31.

³⁷ Forrásgyűjtemény 42.

³⁸ Márki Sándor-Bekszics Gusztáv: A modern Magyarország. A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. 10. k. Budapest, 1898. 67.

„királyi tanácsosi” címmel jutalmazott, félénk taktikusnak tekintett szuperintendens méltó sietséggel cselekedett. Igaz, folyamatos hivatali kapcsolatban volt az egyúttal az egyházi kurátorságot is viselő polgármesterrel,³⁹ így a küldöttség egyik tagjától, nevezetesen Komlóssy Imre városi képviselő leveléből minden fontos eseményről idejében értesülhetett. Március 21-én például már tájékoztatást kapott a magyar politikusok hét nappal korábbi bécsi fogadtatásáról.⁴⁰ Március 19-én 10 órakor a debreceni lakosság már ezrével csoportosult a városháza körül, ahol nyilvános ülésen döntöttek a 12 pont helyi alkalmazásáról, Kossuth díszpolgárságáról.⁴¹ A rendkívüli Egyházkerületi Közgyűlés a márciusi események és a 12 pont hatására elfogadta a püspök tervezetét, és tíz pontban fogalmazta meg a reformátusok kéréseit.⁴² Ezek kevés kivétellel meghallgatásra találtak a törvény szövegében, amely egyes anyagi természetű vagy bonyolultabb kérdések esetében későbbi részletes szabályozás ígérését is tartalmazta. A kerület beadványát szinte előmunkálatként vették figyelembe, kimondva a „tökéletes egyenlőséget”, az egyházi és iskolai szükségletek állami fedezetét, a tábori lelkészi szolgálat megszervezését. A „kérelemlevél” és a törvénytörvény leglényegesebb különbsége a „bevett” felekezet fogalmának törvényben megőrzése volt, a törvényhozók tehát elvetették a parttalan szabadelvűséget. A katolikus államvallást elvben a „bevett” vallások együttes államvallása váltotta föl. A reformátusok természetesen nem nyilatkozhattak más egyházak nevében, így az unitáriusokkal foglalkozó első, és a görög nem egyesültekkel foglalkozó utolsó három paragrafus tartalma nem szerepelt az egyházkerület kérvényében. A Kerületi Közgyűlés arról is gondoskodott, hogy Debrecen város követei az Országgyűlés mindkét házát bőségesen elláthassák a kinyomtatott 3000 példányból.

A beadvány kísérő szövege számos korabeli forráshoz hasonlóan utalt a reformátusok „háromszázados szenvedéseire”.⁴³ Néhány nappal később, március 26-án Péczely professzor szintén háromszázados bilincsekről szónokolt, de ez a látásmód később is gyakran felbukkant a sajtóban, sőt a Függetlenségi Nyilatkozat is ebből a fogalomhasználatból merítve szólott a „folytonos szenvedés három századáról”. A Tiszántúli Egyházkerület trónfosztást követő nyilatkozata a hitszegés és zsarnokság három századáról, egy református esperesekkel foglalkozó cikk szerzője a magyarságról mint „gyász emlékű három századok ... igavonó barmáról” írt.⁴⁴ A politika formálói tehát minden bizonnyal építhettek az ágostai és helvét hitvallású evangélikusok dinasztiaival kapcsolatos keserű tapasztalataira.

Debrecenben 1848 márciusától az első harcba hívó kiáltványokig - a lelkesedés kifejezése mellett - minden ismert szónoklatnak a békesség megőrzése volt a központi gondolata. Ezek a beszédek természetesen beszámoltak arról is, hogy a magyar szabadság szelleme kiszabadult koporsójából „a zsarnokság nagy köve” alól,⁴⁵ de kivétel nélkül túlradó hálával értékeli, hogy nálunk nem folyt vér „a szabadság küzdelmeiben”.⁴⁶ A cívisvárosban egyébként sem mutatkoztak felforgató elemek, jóllehet a Tiszántúl több pontján, többek között Békésben is sor került rendzavarásra.⁴⁷ Könyves Tóth Mihály nagytemplomi lelkész a kor prédikátorairól szólván úgy értékeli, hogy a kerület első embere szónokként is az első volt, és már a reformkorban, országgyűlési lelkészként mesterműveket alkotott.⁴⁸ Szoboszlai Pap István

³⁹ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 359.

⁴⁰ Debrecen története. i. m. 2. k. 477.

⁴¹ Az 1848. március 19-i eseményeket összegző debreceni hirdetményt l. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

⁴² Forrásgyűjtemény 1. (A törvény szövege és a tízpontos kerületi követelés együttesen is közölve: a PEIL 1848. évi április 9-i számában.)

⁴³ L. még: A Tiszántúli Ref. Egyházkerület felszálalása, a magyar protestáns egyház közjáva érdekében. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1871. 66.

⁴⁴ Forrásgyűjtemény 5., 42., 36.

⁴⁵ Forrásgyűjtemény 3.

⁴⁶ Forrásgyűjtemény 6.

⁴⁷ Szekfű Gyula: Magyar történet. A tizenkilencedik és huszadik század. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet. 7. k. Budapest, é. n., 228-229.

⁴⁸ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 70-74.

szívre és észre, arisztokráciára és pórnépre egyidejűleg, ugyanazon beszédével tudott mélyen hatni. Elmondható ez a püspök 1848. március 26-i prédikációjáról is, melyből felszabadult öröm sugárzik.⁴⁹ Világtörténelmileg is példátlanul nevezte a magyar nemesség önfeláldozását, a jó király gesztusát, aki végre „nem idegen népből való” férfiak kezébe adta az ország kormányát, akik révén nemzetünk „ujjászületésének ígéret-földje” előtt állhat. A püspök szerint a „jövendő Esdrásai” képtelenek lesznek majd kifejezni a szabadság ébresztette érzelmeket, azt a varázslatos állapotot, hogy a törvényhozás jóvoltából, az érdekek egységében le fognak dőlni a nemzetiségi, vallási, társadalmi és vagyoni válaszfalak. Ősereg alapítására buzdította az „Anyaváros” népét, hogy a magyar nép nagy és legyőzhetetlen legyen, „ha szinte feltámadna is ellene a világ”.

Könyves Tóth Mihály emlékiratában a püspök nevével fémjelzett „szentimentális racionalista” iskolához sorolta magát, így nem meglepő, hogy két ismert, 1848 tavaszán elmondott prédikációja Szoboszlai igehirdetéséhez hasonló szemléletű. A leginkább szembetűnő különbség a vizsgált két esetben a nép felvilágosítását célzó törekvés határozottabb, didaktikusabb szándéka. Igaz, a püspök elítélte a viszálykeltő „csendzavaró költeményeket” - feltehetőleg Petőfi radikális hangnemét - és írásaiban annak sincs nyoma, hogy Kossuth személyét olyan rajongással dicsőítette volna, mint lelkésztársai. De ekkoriban még Könyves Tóth Mihály is a békesség szellemében szónokolt, megnyilvánulásai igen óvatosak voltak: „ti a szabadságra hívatatok, de ne adjátok a szabadságot bűnre való alkalmatosságnak”.⁵⁰ „Mi történt? ‘S mit kell tennünk?’” című népszerű egyházi beszédében egyszerre lelkészként és „felvilágosítóként” lépett föl. Összefoglalta az országos eseményeket, az új vívmányokat, köztük a népképviselőt és a közteherviselés lényegét a legközérthetőbb szavakkal magyarázta meg. Szólt arról is, hogy a nép a cenzúra miatt nem ismerhette nyomorúságos helyzetének valóságos okát, a bécsi kormány önkényét. Nem hallgatta el aggodalmát sem, hogy az események örömfényeit gyászos folytatás követheti. Úgy vélekedett, hogy a teendőkre vonatkozóan a vallás parancsai jelölik ki a szeretet, az engedelmség, a mértékletesség útját.⁵¹ Beszédét kinyomtatva, „házanként” osztották szét a város népének.⁵² „A keresztyén polgár’ Szabadsága, egyenlősége, testvériessége” című virágvasárnapi beszédében „a nemzetek ajkán jelszóvá vált” három ismert kifejezés mindenki által érthető meghatározását adja, tisztázva számos közszájon forgó tévedést.⁵³ A nép polgári és erkölcsi megváltása szerinte úgy viszonyul egymáshoz, mint a test a lélekhez. A kor három nagy jelszavában megfogalmazódó elvek a nagytemplomi lelkész szerint éppen nem újak, hanem közvetlenül Jézus tanításából erednek. Az utóbbi gondolat már a református egyház véleményformáló módszerének lényegét, az általánosan elfogadott alapelvekre építkezés, a hagyománnyal való szentesítés szándékát is felfedi.

Az Egyházkerület szerepvállalását és a kollégiumi deákság magatartását a szabadságharc idején legalább két tényező erőteljesen befolyásolhatta. Az iméntiekből érzékelhetően, az egyik a múlt vallási sérelmeiből fakadt, a másik a református teológiának a mindenkori hatalomról vallott elveiből táplálkozott.

Egyház és hatalom - egyház és közvélemény

(A „Kossuth magyarok Mózese” toposz)

---

⁴⁹ Forrásgyűjtemény 6.

⁵⁰ Forrásgyűjtemény 8.

⁵¹ Uo.

⁵² A beszéd szétosztásának tényét ő maga is említette április 9-i prédikációjában. L. Forrás-gyűjtemény 9.

⁵³ Forrásgyűjtemény 9.

A közvélemény egyik jellegzetes megnyilvánulása életszerűen mutatja, milyen hatásmechanizmussal érvényesült a Református Egyház mondandója, mi motiválta a vezetők politikai döntéseit, végül arra is utal, milyen lehetett az a társadalmi közeg, amelyet az egyház befolyásolni törekedett.

1849. január 7-én, az ismert történet szerint a Piac utcai kapuőr „Kossuth magyarok Mózesse” bejegyzéssel örökítette meg a Honvédelmi Bizottmány elnökének Debrecenbe érkezését.⁵⁴ A kifejezés kódolt üzenetet közvetít, történelmünk sűrűjébe vezet. Felszíni jelentése egy olyan közösséget jellemez, amely a maga korának jelenségeit biblikus fogalmakkal volt képes megjeleníteni. Egy debreceni polgár abban az esetben is, ha iskoláztatása a helyi lakosság nagy többségéhez hasonlóan a Kollégium alsó osztályainak látogatására szorítkozott - a legalapvetőbb klasszikus, történelmi, földrajzi és aritmetikai ismeretek mellett valóban ismerte a Szentírást és Dávid Zsoltárainak valamennyi versét. A Kollégium 1791. évi Methodusában csupán az egyik évfolyam tanrendje, a grammatisták tanítójának utasítása 39 zsoltár szövegének és dallamának „kívülről” való megtanítását írta elő, és ezen a téren igen keveset változott a reformkori nemzedékek oktatása.⁵⁵

Ezúttal azonban nem csupán az alföldi református nép biblikus műveltségéről van szó, hanem jóval többről. Ha megkíséreljük logikai vagy kronológiai rendbe állítani e toposz különböző előfordulásait, kiderül, hogy az üzenet egészen konkrét politikai tartalmat hordoz. Arról tanúskodik, hogy Kossuth a református közvélemény szemében legitim, Isten által küldött szabadítónak minősült, mert a véleményformálók sorozatosan annak minősítették. Jóllehet a szociológiai irodalom óvakodik úgy kezelni a közvélemény fogalmát, mint térben és időben egyetemes létezőt, de már a polgári fejlődés kezdeti szakasza előtt is felismerhetőnek mondja e jelenség előképeit. Annál is inkább indokolt ez, mert a vizsgált kor nyomtatványaiban már mai formájában és jelentésével⁵⁶ bukkan föl a fogalom, amelynek az 1848-as egyházi sajtóban megtalálható egy szabatos és találó értelmezése is. Eszerint a nagy horderejű társadalmi fordulatok kétségtelenül biztos előjele a változást sokak által „sejditteni”. Ahol pedig „e” sejditést közönségesen elterjedtnek, szinte közhitnek találjuk, ott biztosan számolhatunk egy lényeges átalakulás közelségére. E’ hit a vizsgálódó munkás szellem életében fogamszik...”⁵⁷

Már néhány nappal a kormány Debrecenbe menekülése előtt Fésűs András lelkész szabadító iránti váradalmakról prédikált a Nagytemplomban: „Isten nem tűrheti azt, hogy az ő képét viselő ember illy szánandó elnyomatásban éljen mind örökké. S e gondolatok vágyat költöttek kebleikben egy szabadító iránt, ki az emberi elnyomott jogokat kifogja vivni.”⁵⁸ A nagytemplomi lelkész korántsem véletlenül használja a szánandó jelzőt az iménti összefüggésben, ugyanis - mint látni fogjuk - ez a jelző szerepel Kálvin Intitúciójának általa ismert eredeti latin szövegében.⁵⁹ Kálvin Intitúciója és a Második Helvét Hitvallás részletezi egyház és állam kapcsolatának alapkérdéseit.⁶⁰ E két szövegrész is nyilvánvalóvá teszi, hogy a reformátorok szerint a polgári hatalom Istentől való, hivatása kétségbevonhatatlan. A nagy hatású XVI-XVII. századi protestáns teológusok a kormányforma tekintetében általában nem foglaltak állást, mert úgy vélték, a királyság ugyanúgy eltorzulhat, mint az oligarchia és a

⁵⁴ A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk.: Szabó István. Debrecen, 1948. 71-72. és 477.

⁵⁵ G. Szabó Botond: i. m. 1996. 345.

⁵⁶ A Forrásgyűjtemény 5. darabjának 3. bekezdésében pl. „a kamarai többséggel ellentétben álló közvélemény” szerepel.

⁵⁷ PEIL, 1848. június 25. 801.

⁵⁸ Forrásgyűjtemény 30. - Az 1848/49-es debreceni nyomtatványok jegyzékét I. Benda-Irinyi: i. m. (A kötet évréndben tartalmazza a helyi nyomtatványokat, Fésűs András 1848. évi karácsonyi szolgálatát a 407. lapon találjuk 1849-re datálva.)

⁵⁹ Institutio Christianae religionis Joanne Calvino auctore. Genevae, Apud Esaiam le Preux, 1612. 540. „Opressum iniustis modis populum e misera calamitate eximat...”

⁶⁰ Kálvin: Tanítás a keresztyén vallásra. Budapest, 1991. 286-304., illetve Tökés István: A Második Helyét Hitvallás magyarázata. Kommentár Bullinger Henrik művei alapján. Kolozsvár, 1968. 2. k. 215-226.

demokrácia, így az országlás sokfélesége az isteni gondviselés jóvoltának köszönhető. Kálvin műve értelmében a hatalom gyakorlói bizonyos értelemben Isten „helyettesei”, akik biztosítják a társadalom békességét, megvédik az alattvalók biztonságát, adóztatnak, bíraskodnak. Irántuk feltétlen engedelmességgel tartozunk, hiszen még a gonosz uralkodó is bűneink ostroma. Ha Isten mégis megelégné az elviselhetetlen zsarnokságot, nyilvánvaló szabadítót küld, vagy pedig egy testületnek (magisztrátusnak) teszi kötelességévé a nép sorsának enyhítését. Kálvin Intitúciójának a jogos ellenállást indokló szavaival; „olykor az ő szolgál közül támaszt valakit ... és megbízza azzal, hogy ... szabadítsa meg az igazságtalanul elnyomott népet szánandó nyomorúságából... Így szerzett szabadulást az úr ... Izráel népének Mózes által.”⁶¹

A kortársak közül számosan - különösen katolikus részről, mintegy kollektív téveszme áldozataiként- a korábbi protestáns háttérű rendi-függetlenségi harcok folytatásának tekintették az eseményeket.⁶² A protestánsok közül néhányan szintén úgy vélekedtek, hogy „nincs az újabb (vallási) törvényekben semmi új adomány, semmi ígélet, melly már háromszáz évek előtt ne adatott, ne mondatott volna. Sok fejedelmek, sok országgyűlések éppen olyan tiszta szándékot bizonyítottak, mint a jelen törvényhozás, az 1606-iki idők, körülmények hasonlóak voltak 1848-ikhoz.”⁶³ Nem érdektelen, hogy annak idején a rendek azt a Bocskait deklarálták „magyarok Mózesének”, aki önmagáról vallotta, hogy minden igyekezete ellenére őt Isten „mint Mózeset régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bujdosó számkivetett Jeftét kivette és a népnek fejedelmévé ... tette”.⁶⁴ Kossuth a Tiszántúlra érkezve nagyhatású szónoklataiban többször hivatkozott Bocskaira, tehát az élő protestáns hagyománnyal mint politikai erőforrással számolt. Így szól például 1849. január 6-i felhívása, melyet Szoboszlóból Debrecenbe érkezésekor tett közzé: „Láttam a vitéz hajdúkat ... kik kiütötték Bocskay ősi zászlóját, kiknek a hazáért ontott vérökből a vallás és a politikai szabadság áldása terült a honra a vésznek napjaiban...” Sillye Gábor hajdúkerületi kormánybiztos - a Kollégium volt diákja - ugyanezen a napon kelt „Hazafiúi szózatának” azonos a vezérmotívuma: a vitéz hajdú ősök erdélyi fejedelmi zászlók alatt kivívták a vallási és politikai szabadságot.⁶⁵ Ezek a felhívások a politikai mozgósítás szándékával íródtak, és református közegben hatásuk nem maradt el.

Az ismert források szerint Debrecenben a gyakorlati teológia professzora, Révész Bálint említette először Kossuth mózesi hivatását a Kollégium deáksága előtt tartott 1848. március 22-i beszédében, amelyben Metternichet „ama szörnyetegnek” nevezte: „te - Kossuth - kinek kezeibe tevő le Isten a' mózesi csudatévő vesszőt nemzetünk vezérlésében”.⁶⁶ De néhány nappal később, név említése nélkül Könyves Tóth Mihály prédikációja is párhuzamot von a bibliai és jelenkori szabadítók, Mózes és Kossuth között. Egyiküket a fáraó palotájából, másikat a tömlőből szólította elő a gondviselés, „hogy vonják számadásra és ítélik el az

⁶¹ Kálvin: i. m. 301.

⁶² Gróf Andrassy György, aki 1849. január 8-án kelt emlékiratában protestáns indítékokkal magyarázza az eseményeket, a „lábadást a Bocskai, Thökoly, Rákóczi féle forradalmak rontott és kicsinyített” másának mondja. L. Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. Budapest, 1952. 2. k. 362. - Jellemző az is, hogy a PEIL éppen 1848. november 19-én látja időszerűnek a szécsényi országgyűlés vallási határozatainak közlését, és a debreceni Csáthy Könyvkiadó is ekkor jelenteti meg Rákóczi Manifestumát, de ekkoriban költőink közül is többen dolgoztak föl kuruc témát.

⁶³ „Nincs Európában olly álladalom, mellynek törvényhozása szebb, több, nagyobb szavakban mondotta, ígerte volna a' Protestáns Egyház szabadságát mint a' magyar; bécsi, linzi 's több pacificatiók és ezeket békés úton megerősített fejedelmi eskük, és országos törvények; még sincs a' protestantizmusnak sehol nyomorúbb állása mint Magyarhonban, melly létét, nemzetiségét, alkotmányát az ennyire üldözött protestantizmusnak ... köszönheti” - olvasható a főszerzővel idézett írásban. Jakabfalvy András: Az egyházi és iskolai reformok iránt felhívott cultusministeri értekezlet tárgyában előleges szózat. PEIL, 1848. július 30. 989.

⁶⁴ Benda Kálmán: Habsburg politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. Történelmi Szemle, 1970. 424.

⁶⁵ Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló, 1975. 310.

⁶⁶ Forrásgyűjtemény 3.

önkény' erőszakoskodó zsarnokait".⁶⁷ A párhuzam igen elterjedt alkalmazását mutatja a Szatmári Egyházmegye trónfosztás utáni nyilatkozata is: „akik kivívták a polgári (szabadságot) nem ölhetik meg annak alapját, a lelki szabadságot ... mint ilyenek tekintünk hála és reménytelve országunk kormányzójára Kossuth Lajos úrra, mint népünk Mózesére ki a Magyarot a ... háborúk véres tengerin ... a népszabadság biztos partjára kivezette”.⁶⁸ 1849 májusában Baló Benjámín református lelkész aradi prédikációjában a kétfejű sas gonosz körmei közül szabadult magyarság nevében szintén így hálálkodott: „a mi magyar Mózesünk, Kossuth Lajos, kinek vezérletével a nemzetgyűlés megírta a világ legszebb oklevelét: a győzedelmes magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát”.⁶⁹ Szoboszlai Pap István tiszántúli püspök azonban nyilvánvaló tudatossággal, mindig többes számban, „Mózesekről” beszélt.⁷⁰ Az Egyházkerület „hódolat nyilatkozatában” fontosnak látta tisztázni - vélhetőleg éppen az iménti véleményekre tekintettel -, hogy ezúttal nem egyéni szabadító jelentkezett, hanem az Intitúcióban szereplő másik legitim megoldás érvényesült. Azaz „a fejedelmi önkény ellensúlyozására a népből alakított felsőbbtség”, a magisztrátus lépett föl a sanyargató királlyal szemben: „a nemzetgyűlés által szóla az úr ítélőleg”.⁷¹ Az iménti példák bőségesen igazolják, hogy a „magyarok Mózesse” bejegyzés nem a kapuőr leleménye volt. Lelkészek és professzorok hirdették először az üzenetet, melynek lényege a több évszázados magyar református világnézeti hagyományra és annak teológiai alapelveire épül.

A Református Egyház mint közvéleményformáló

A hatalom birtokosai mindig, minden korszakban tudatában voltak az egyházak legitimáló erejének. Így volt ez száz évvel a tárgyalt események előtt is, amikor Mária Terézia gyermekeinek születésekor „buzgóságos könyörgésre” szólító helytartótanácsi utasítás érkezett a református lelkészekhez.⁷² A feloszlatott Helytartótanács utolsó rendeletét, amely az uralkodó születésnapjának megünneplésére kötelezte a reformátusokat, 1848 májusában ismertették az Egyházkerületi Közgyűlésen.⁷³ Magától értetődő, hogy a szabadságharc államhatalma is sokoldalúan támaszkodott az egyházak közreműködésére, remélte, igényelte, sőt megkövetelte azt. Az állam és az egyház szoros összefonódása természetessé tette az együttműködést. Amint egyházi részről megfogalmazták: „A' vallás az erkölcsiségnek utolsó és legerősebb támasza, tehát a' polgári államnak is legbiztosabb alapja. A lelkész ... közvetve az állam szolgája is. Egész élete a közjó szolgálatában telik el, ő *közhivatalnok*.”⁷⁴ Ugyanebben a szellemben fogantak a kormányrendeletek. A hadügyminiszter például felszólította a hatóságokat, hogy a megyei hivatalnokokat, uradalmi, posta- és sőtiszteket, lelkészeket, orvosokat ne készítsék nemzetőrként hadba vonulni, „hisz az ily *nyilvános tisztviselőkre* a' hatóságokban, a kormányzás rende, egészségi szempontból, lelkészeti sat. tekintetből nagy szükség van”.⁷⁵ (Kiemelés tőlem!) Kossuth egyik kései levelében szintén az

⁶⁷ Forrásgyűjtemény 8.

⁶⁸ Gacsályi Gábor: Egyház a szabadságharcban. Theológiai Szemle, 1973. 81.

⁶⁹ Nagy Tibor: Magyar protestáns igehirdetés az 1848-49-es szabadságharcban. Theológiai Szemle, 1972. 171.

⁷⁰ Például Forrásgyűjtemény 37.

⁷¹ Forrásgyűjtemény 42.

⁷² A felségsértés miatt később bebörtönzött Polgári Mihály 1747-ben így fejezte be „Péter Leopoldus” születésekor elmondott prédikációját: „En azért a' midőn az el múlt héten vettem a' parancsolatot, kötelességem Istenemhez és Királyomhoz tartozván tenni, engedelmeskedtem.”

⁷³ Tiszántúli Református Egyházkerület Leváltára (továbbiakban: TtREL) I.1.a. Egyházkerületi Jegyzőkönyv, 1848. május 8. - Létezett hasonló elvárás száz évvel a forradalom után is. A Református Egyház és az állam között 1948-ban kötött egyezmény 6. paragrafusa előírja az állami vezetőkért való könyörgést és az állami ünnepek megtartását. (L. Az Út. 1948. október. I. évfolyam 14. szám.)

⁷⁴ Szehtlo Kornél: Tegyen-e a' pap fegyverszolgálatot? PEIL, 1848. szeptember 17. 1220.

⁷⁵ Hajdú-Bihar megyei Levéltár (továbbiakban HBmL) IV.B.1109.a.1. Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1848. július 31. 342. szám. 210.

egyházak nagy belpolitikai jelentőségéről szolt. Visszatekintve úgy értékelte, hogy az eldöntetlen kényes kérdések feszegetése nem látszott időszerűnek. A katolikus egyház vagyoni helyzetének gyengítésével, a főpapok és egyes szerzetesrendek támogatásának megszüntetésével „oly kérlelhetetlen harcot idéztünk volna föl, oly hatalmas segéderőt kergettünk volna hazánk bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási nagy munka veszélyeztetve lett volna”.⁷⁶

A XVIII. század utolsó harmadában felgyorsult fejlődés két-három generáció alatt megváltoztatta a hazai értelmiség szerkezetét, és azon belül erőteljesen megnövelte a világi értelmiség arányát. Kialakultak a nyilvánosság új szinterei,⁷⁷ megerősödött a sajtó, és Magyarországon is megjelentek az olvasókörök, szalonok, kávéházak. II. József idején a mindössze húszezres magyarországi értelmiségből még legalább 18 000 fő volt a különböző egyházak lelkésze, tanítója és tanára.⁷⁸ Ezzel ellentétben 1840 után csupán a Magyar Királyság ügyvédeknek száma 4000 személyre volt tehető.⁷⁹ A többé-kevésbé központosított szervezetben tevékenykedő egyháziak szerepe azonban a továbbiakban is meghatározó maradt. Válságos időkben a kormányzat sem nélkülözhetette a számszerűleg is igen jelentős, és „tájékoztatási” szempontból pótolhatatlan infrastruktúrával rendelkező egyházak szerepvállalását. Az egyházi szervezetek súlyát növelte, hogy az értelmiség aránya még az 1857. évi népszámlálás adatai szerint sem érte el az osztársadalom 7 ezrelékét. A közülük legnépesebb pedagógusréteg több mint 95%-a egyházi iskolában működött, hivatali előjárója a lelkész volt.⁸⁰ A hivatásos véleményformálók túlnyomó többsége, a papok és a tanárok tehát egyházi szolgálatban állottak. Hatékonyaságukat növelte az a tapasztalati tény, hogy a politikai propaganda ereje az esetek többségében csupán a már kialakult értékrend erősítésére vagy módosítására elégséges.⁸¹ A vélemények tartalmában, irányultságában tehát igen nehéz radikális változást elérni. A befolyásolás eredményességét még a média vezérelte társadalmakban is fokozhatja a környezetükben tekintélynek örvendő személyiségek közvetlen hatása. Mint a „Kossuth magyarok Mózesse” toposz mutatja, a református döntéshozók közösségeiket a Biblia jól ismert üzenetének aktualizálásával, nemzettudatba épült elemeinek felidézésével mozgósíthatták a leghatékonyabban. A Biblia lelki táplálékával élők tudatában a zsidó és magyar nép sorsának párhuzama, az egyiptomi fogságból hit által szabadult választott nép példája olyan középkori eredetű örökségünk, amely a reformáció hatására „irodalmi közhellyé kristályosodott”,⁸² függetlenségi harcaink ideológiai előkészítésében és támogatásában évszázadokon át propagandahordozóként játszott szerepet. A vallási hagyományok a jelek szerint rendkívül hatékonyan segíthették politikai szándékok akadálytalan érvényesítését. Valószínűsíthető tehát, hogy az összarányában hét ezrelék alatti értelmiségen belül - az alfabetizáció korabeli szintjén - a forradalom idején húszezres papság és a népes egyházi tanítói testület közvéleményformáló ereje vetekedett a sajtó lehetőségeivel.

Az egyházkerület központja, mint a „szabadság órvárosa”

1805-ben az ország lakosságának mintegy negyedrésze volt protestáns⁸³ - mindössze 16% református -, de ez az arány a Tiszántúl egyes részein jóval magasabbra tehető. Jól szemlélteti a helyzetet az országos református tanácskozásokra delegált tiszántúli küldöttek száma, amely

⁷⁶ Zsilinszky Mihály: i. m. 1908. 24-25.

⁷⁷ Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Budapest, 1971. 49-55.

⁷⁸ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983. 323.

⁷⁹ Magyarország története. 1790-1848. Főszerk.: Mérei Gyula. Budapest, 1980. 591.

⁸⁰ Magyarország története. 1848-1890. Főszerk.: Kovács Endre. Budapest, 1979. I. k. 594.

⁸¹ Angelusz Róbert: Kommunikáló társadalom. Budapest, 1995. 102.

⁸² Győri János: Izráel történetének és a magyar nép történetének párhuzama a XVI-XVII. századi magyar prédikátori irodalomban. Confessio 1998/3. 18.

⁸³ Bucsay Mihály: i. m. 179.

az 1848. szeptember 1-i értekezleten a népesség arányában 38 fő volt, pontosan annyi, mint a dumamelléki és a tiszáninneri küldöttek száma együttesen.⁸⁴ A Tiszántúli Református Egyházkerület 1847-es statisztikai összesítése szerint az 547 anyaegyházban és 242 leányegyházban szolgálatot teljesítő lelkészek és tanítók száma 1550 volt.⁸⁵ A különböző minisztériumoknak a tiszántúli püspök útján köröztetett felhívásait tehát közel nyolcszáz helység református szószékein hirdették ki. A tiszántúli református tanulók száma valamennyi iskolatípusban összesen 54 661 fő volt.⁸⁶ Szempontunkból különös jelentősége van a közel 50 000 lakosú Debrecennek, amely a kormány menekülése után minden tekintetben a főváros szerepére kényszerült, így politikai, katonai, hadfelszerelési és kulturális értelemben is az események középpontjába került.⁸⁷

Igaz, az ország központjává fejlődő Pest a reformkorban már megelőzte, de a debreceni népesség száma még mintegy 20 000 fővel haladta meg a sorban közvetlenül utána következő Szegedét, Szabadkát és Pozsonyét. A korabeli viszonyokhoz képest tekintélyes számú értelmiségi (120-130 fő) és viszonylag népes állami hivatalnokréteg élt a városban (kb. 100 fő). A szenátorok, esküdtek, gazdag kereskedők és művelt iparosok csoportjával együtt (200-250 fő) már jelentősnek mondható az a helyi közösség, amely éretté vált a gazdaság, a kultúra és politika új eszméinek befogadására.⁸⁸ Az ország második legnépesebb települését illetően a történeti statisztikai vizsgálatok egységesen mutatják, hogy a forradalom idején a lakosságnak még több mint 95%-a református.⁸⁹ Egyház és város hagyományosan szoros kapcsolatát jelzi, hogy amint régi korokban a főbíró, úgy 1848-ban a polgármestert választották meg az egyházközség világi vezetőjének.⁹⁰ A Tiszántúli Egyházkerület mindkét lelkészi elöljárója, a püspök és a főjegyző is Debrecenben szolgált a szabadságharc idején. Következésképpen, ami a Nagytemplom szószékén elhangzott, az távoli vidékeknek is irányt mutatott. A nagy fordulatok idején, mint 1848 márciusában és novemberében, illetve 1849 júniusában a szuperintendens Debrecenbe hívta közgyűlésre a Tiszántúli lelkészeit.⁹¹ A város hatása annál is inkább érvényesülhetett, mert a helyi nyomda a társadalmilag legfontosabbnak ítélt egyházi beszédek a kor viszonyaihoz képest kiemelkedően magas példányszámban jelentette meg, nemcsak a „házkénti szétosztásra”, de tudatosan az országos vásárokon alkalmaira időzítve, ingyenes terjesztésre is. Könyves Tóth Mihály és Szoboszlai Pap István említett beszédeinek nyomtatását először 6-6000 példányra tervezték, végül egyéni felajánlások révén a „Mi történt? ‘S mit kell tennünk’” című szónoklat összesen 16 000 példányban jelent meg⁹² és osztatott szét az országos vásár idején.⁹³ Az egyházi felhívások a szószékről és a sajtóban egyaránt szóltak „Debrecen népéhez ‘s az alföld minden magyarjaihoz”.⁹⁴

---

⁸⁴ Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. 111. TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv, 1847. évi 194. szám. 216.

⁸⁵ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv, 1847. évi 194. szám. 216.

⁸⁶ Uo. 217. Ehhez járult „az iskoláztatható, de iskolát nélkülöző gyermekek összes száma” azaz 18 391.

⁸⁷ Debrecen története. i. m. 2. k. 48.

⁸⁸ Bényei Miklós: Debrecen reformkori művelődéstörténetének néhány kérdése. HBm Levéltár Évkönyve, 1974. 192-193. és 196-197. Adatgazdag tanulmányában a szerző úgy véli, hogy mind a konzervativizmus, mind a haladás erői a Kollégium környezetében koncentrálnak, de a debreceni közéletben egyedül Könyves Tóth Mihály lelkész jutott el a forradalom szükségességének felismeréséig, és a politikai mozgalmak leginkább a kollégiumi ifjúság körében hatnak.

⁸⁹ Debrecen története. i. m. 2. k. 45.

⁹⁰ Alföldi Hírlap, 1848. július 26. - Az 1848 májusi tisztújításkor az addigi főbíró Poroszlay Frigyes polgármesterré, főbíróul pedig Nagy Sándort választották. L. Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. 3. k. Debrecen, 1871. 1000.

⁹¹ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. 516.

⁹² Benda Kálmán-Irinyi Károly: i. m. 395.

⁹³ Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth Lajost díszpolgársággal, Deák Ferencet képviselőséggel tisztelte meg Debrecen városa 1848-ban. Debreceni Képes Kalendárium (a továbbiakban DKK) 1948. 47.

⁹⁴ Alföldi Hírlap, 1848. október 1.

Könyves Tóth Mihály emlékirata szerint a debreceni templomok tömve voltak. A feltűnő vallásos buzgalom okát egyrészt az egészséges versengésben látta: „a prédikátoroknak is egész erővel kellett igyekezniök, nehogy valamelyik káplán őket felülmúlja”, másrészt abban, hogy a teológus hallgatók rendszeresen szolgáltak (professzorok által előzetesen megvizsgált) kátémagyarázatokkal. Így a hívek szüntelenül új arcokkal, új mondandóval találkoztak. A heti négszeri bibliamagyarázat is hozzájárult a vallási öntudat ébren tartásához.⁹⁵ Figyelmet érdemel azonban, hogy a Református Egyház a jelek szerint beírta a háztulajdonos polgárság aktivitásával. Az akkoriban létező három helybéli református templom hatalmas befogadóképessége mellett is aligha lett volna képes a (a cselédséggel együtt értendő) teljes lakosságnak ülőhellyel szolgálni.

A városnak, mint a Tiszántúl természetes központjának, századok óta tekintélyes „hátszaga” volt. Messze földön híres vásárainak látogatottsága, a debreceni céhek és a helyi nyomda termékeinek elterjedtsége, a város kulturális szerepének elemzése régiókon át érvényesülő kapcsolatrendszerre utal. Igaz, a Rákóczi-szabadságharc utáni időktől Debrecen országos súlya folyamatosan csökkent, a XVII. században még igen aktív kereskedőváros egyre inkább agrárjellegűvé deformálódott. De távoli vidékeken továbbra is „debreceni formára” készültek egyes iparcikkek, ugyanúgy, ahogyan a 3-400 kilométer távolságban élő református közösségek is elvárták az „Anya oskolából” elhívott évenkénti 60-70 rektortól, hogy írásos felhatalmazása értelmében „a debreceni tanításnak módja szerint” működjenek.⁹⁶ A Debreceni Kollégiumot létfenntartásának elemi követelményei is arra készítették, hogy az ország több mint 1200 református egyházközségének mindegyikével folyamatos kapcsolata legyen. A tanítás és a szünidők aránya úgy volt szabályozva, hogy a vakáció 22 hetében, a három nagy egyházi ünnepen ígét hirdető legátusok, aratás és szüret után pedig adománygyűjtő szupplikánsok járassák be az országot. A legáció, szupplikáció és rektória intézményeiben kifejeződő érdekközösség ápolása jelentős véleményformáló központtá tette Debrecent. Források tömege tanúsítja, hogy a Tiszántúl népe a politikától olykor nehezen elválasztható vallási és egyéb kérdésekben Debrecenre figyelt,⁹⁷ sok tekintetben akkor is a városhoz igazodott, amikor annak szerényebb lehetőségei - a XIX. században - már alig haladták meg a szellemi javak és a paraszti élet hagyományos termékeinek közvetítését. 1848 utolsó válságos hónapjaiban ismét Debrecen jól szervezett népfölkelése volt a nemzetiségi atrocitásoktól rettegő Partium és Felső-Tiszántúl egyetlen reménysége. Ezekről a közeli területekről rendszeresen kérték szorongatott polgári és katonai vezetők a népfölkelés segítségül küldését.⁹⁸

A kormányzat egyházak iránti elvárásai természetszerűleg követték az események hullámvásárát. A példátlan áttörést hozó, lázas izgalmakkal járó márciusi események idején magától értetődő volt a folyamat mederben tartásának igénye. A vallásügyi miniszter még május közepén is arra szólított, hogy a lelkészek oktassák és nyugtassák a népet.⁹⁹ Ezért a márciusi Egyházkerületi Közgyűlés hasonló szellemben buzdította a lelkészeket, hogy „a béke angyalának, a vallásnak segítségével a jelen hazai mozgalmakat a kártékony kitérésektől vissza tartóztatni igyekezzenek”, kíséreljék meg a „közcsend és rend” biztosítását.¹⁰⁰ Később, a katonai helyzet válságosra fordultával „Isten szolgáit” arra szólította

⁹⁵ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 88-91.

⁹⁶ G. Szabó Botond: i. m. 1996. 308.

⁹⁷ Az ausztriai sajtóban, illetve országgyűlési röpiratként 1790 táján olyan álhírek is megjelentek, hogy a debreceni főbíró egy intésére tízezrek állnának fegyverbe. Gróf Sauer Kajetán röpiratának igen sok reális eleme volt: „A környék vallási és politikai tekintetben Debrecenre figyel, úgy vélik, a kálvini hit és a haza szabadságát együtt kell megvédeniük... A katolikust a némettel, a németet a katolikussal veszik egy kalap alá.” Debrecen története. i. m. 192-194. Generációkon át tápláltak hasonló véleményt a város szerepéről.

⁹⁸ Szabó István: A debreceni nép fölkelése a szabadságharcban. DKK, 1928. 91.

⁹⁹ Forrásgyűjtemény 11. és PEIL, 1848. május 14. 611-612.

¹⁰⁰ Forrásgyűjtemény 2.

kormányzat és sajtó egyaránt, hogy nézzenek „a hajdankor szent papjára Kapisztranra, ki keresztelkezében járta be a hazát”.¹⁰¹

Kossuth visszaemlékezése szerint a cívisváros a szabadságharc hónapjaiban egyszerre volt „szíve és feje” a hazának. Ha a helyi népgyűlések légkörére és a trónfosztás nagytemplomi fogadtatására gondolunk, értékelése nem udvarias gesztus vagy a múltat megszépítő messzeség következménye volt arról a támogatásról, mellyel Debrecen „a kebelébe menekült országgyűlést és kormányt” és főként az ő személyét körülvette.¹⁰² 1849. április 14-én például a rendkívüli esemény előérzete és a zárt tárgyalások híre - egyes emlékiratok szerint a radikálisok szervezkedésével párosulva - olyan tömegeket mozgató meg, hogy a Nagytemplom és a Kollégium közötti tér már a reggeli órákban nehezen volt megközelíthető. Amikor az Országgyűlés a Kollégium Oratóriumából áthelyezte ülésének helyszínét a zsúfolásig megtelt Nagytemplomba, kendőket és kalapokat lengető, harsányan éljenző tömeg fogadta a képviselőket. Az órák óta felajzottan várakozó „iszonyú” sokaságot a cívisek által „bálványozásig” tisztelt Kossuth csak betegségére hivatkozva és pályafutásának egyik legnagyobb szónoki teljesítményét nyújtva tudta lecsendesíteni. A detronizációs javaslat egyes pontjait a képviselők a tömeg meg-megújuló, zajos éljenzésétől kísérvé fogadták el. Amint a hitelesített jegyzőkönyv megőrökíti, az Oratóriumban elhangzó egyetlen közbeszólást a Nagytemplomban fokozatosan váltotta föl „tetszés”, „helyeslés”; majd „úgy van”, „igaz” jellegű közbekiáltások következtek; végül a „leírhatatlan lelkesedés”, „tapsolás”, „általános tetszés”, „roppant hatás”, „közhelyeslés”, „lelkes éljenzés” sorozatos feljegyzése olvasható.¹⁰³ A sorsdöntő ponton a közönség ámen! kiáltása zendült. Bár a békepártiak váltig dicsérték a nehezen hevülő debreceniek józanságát, ezen a napon nem merték meggyőződésüket hangoztatni, mert személyükben és becsületükben érezték magukat fenyegetve.

A külső körülményekkel, és a lakosság hangulatának változásával összhangban alakult az egyházi vezetők magatartása. Szoboszlai Pap István debreceni szuperintendens egyéniségéből eredendően a lojalitás, békítés, a mérsékletre intés szándéka fakadt. Reformkori prédikációiban nem szűnt meg hangoztatni, hogy az uralkodó tisztelete vallási kötelesség, és minden nyilvános alkalmat megragadott a dinasztia tagjai iránti hódolatának kifejtésére.¹⁰⁴ Megnyilvánulásai jelzik, hogy a szabadságharc idején őt is magával sodorta az általános lelkesedés, majd az udvar kétszínűsége fölötti felháborodás, így nézetei fokozatosan és szervesen alakultak a drámai fejlemények hatására. Jellasics támadásáig a társadalom nagy többségével együtt hangoztatta az uralkodó és a nádor iránti bizalmát. A későbbiekben hazafias fellángolásának jelei és az elvárt buzgalmat meghaladó intézkedései, kötetünkben is szereplő önkéntesen fogalmazott felhívásai őszinte szándékra utalnak. Bár egyes történészek fondorlatos köpönyegforgatónak tekintik,¹⁰⁵ a debreceni kortársak tények sokaságát tudták felsorakoztatni mellette, amikor a Márczius Tizenötödike névtelen szerzője megvádolta, hogy titkon a kamarillához húz.¹⁰⁶ A közvetlen környezetében tevékenykedő Könyves Tóth Mihály jellemzése feltehetőleg mindenkiénél nagyobb súllyal esik latba. „Kossuth papja” - a

¹⁰¹ Alföldi Hírlap, 1849. január 10. 3.

¹⁰² Kónya József: Kossuth és Debrecen. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk.: Szabó István. Debrecen, 1948. 479.

¹⁰³ Képviselő Ház ülése, April 4-én (Sic!) Debreczenben a ref. nagy templomban Almásy Pál elnöklete alatt. A magyar függetlenség első napja emlékeül. Jegyzőkönyv hitelesítése után, három ezer példányban díjmentesen kiosztani rendelte Debreczen város közgyűlése. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

¹⁰⁴ Varga Zoltán: Szoboszlai Pap István élete és munkái. Debrecen, 1934. 251.

¹⁰⁵ Zoványi Jenő egyháztörténész Szabó Dezső pamfletjei modorában azt is felrója, hogy Szoboszlai Pap István püspökké választásakor „régí szokást” követve zokogott, „hírheft aulikusként” mindig „megjavult” a kellő időben, és a mindenkori hatalom kiszolgálásában -légyen az Habsburg, vagy a Habsburgok esküdt ellensége - „nem engedte magát soha senki által túlszárnyaltatni”. L. A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. 109-115.

¹⁰⁶ Fésős András véleményét l. PEIL, 1848. november 6. 1441-1444. (Más forrásokban Fésűs.)

negatívumokat sem elhallgatva - történelmi távlatokban is magasan kiemelkedő egyházi vezető képét tárja elénk. Amint feljegyezte, szószerűen „olgy majestas lengi körül, mellynek hasonmását én egyházi szónokon soha nem láttam”.¹⁰⁷ Beosztottjaként vallotta, hogy goromba, gögös vagy indulatos soha nem volt, alárendeltjeivel „megelőző és szívélyes” tudott lenni. „Kormányzását az eljárásban erélyesnek, a kivitelben sikeresnek tapasztaltuk... elnöki kinyilatkoztatásában olgy tökélyvel bírt, hogy ily szempontból még legnagyobb antagonistái sem tudtak - nem mondom vétket vagy hibát - de csak fogyatkozást is kimutatni.” Erős tehetsége volt az emberek megnyerésére. Nem tudott gyűlölni, és őt sem gyűlölte senki. Ami a negatívumokat illeti: „A politikai különböző véleményűek közül gyík módra ki tudott suhanni”, egyetlen bizalmas barátja sem volt, és a vezetéshez nélkülözhetetlen információt szerette magának megőrizni. De nem törekedett arra sem, hogy méltó utódot neveljen.¹⁰⁸ Szoboszlai Pap István már püspökké választásakor nagy tekintélynek örvendett, hiszen 1841 júliusában 492 szavazatot kapott a lehetséges 555-ből.¹⁰⁹ Követője a püspöki székben - az abszolutizmus elleni harcban legendássá növekedett Balogh Péter - szintén századokon át fénylő „örök emlékü nagy nevéről szolt” temetési beszédében.¹¹⁰

„Az ifjúságnak kívánata méltányoltatik”

A kortársak egybehangozóan emlékeznek a Debrecenben 1848. március 18-án kezdődött „élénk mozgalomról”, amely főként „a város lakosinak értelmesei”-re hatott.¹¹¹ A diákság már március 19-én délután ülésezett.¹¹² Szokatlan jelenség lehetett, hogy a Kerületi Közgyűlésen - akár a lakosság a városi tanácskozásokon - „nagy számú főiskolai hallgatók vettek részt”.¹¹³ Révész Bálint professzor már a Kerületi Közgyűlés napján, március 22-én ünnepi szónoklattal tájékoztatta az ifjúságot az európai változásokról. Már idézett beszédében¹¹⁴ a szabadság, egyenlőség, testvériség nevében köszöntötte lelkes hallgatóságát, dicsőnek nevezve a francia trónt felváltó respublikát, és Isten lelkétől ihletettnek mindazokat, akik a szabadságot életre keltik. A nemzetörségbe lépésre buzdított, de Kossuth kultuszának ékesen szóló és bőséges ápolása mellett sem felejtkezett meg a király és az alkotmány iránti kötelező hűségről, óva intve a tüzes ifjakat, nehogy visszaéljenek a legnagyobb áldással, a sajtó szabadságával. Bár a márciusi eszmék valóban varázslatos gyorsasággal arattak sikert, a Kossuthot méltató superlatívuszok csak a reformkor sokéves szellemi forrongása után hangozhattak hitelesen. A tanulóifjúság már másnap, március 23-án, az Egyházkerületi Közgyűléshez juttatta beadványát, melyben kérte a nemzetörségbe lépés lehetőségét, a diákönkormányzat és tanulmányi gyakorlat korszerűsítését, végül Révész professzor

---

¹⁰⁷ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 72.

¹⁰⁸ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 70-76. és 353-363.

¹⁰⁹ Zoványi Jenő: i. m. 103.

¹¹⁰ Debreceni Ev. Ref. Főgymnázium Értesítője az 1894-95. évről. Debrecen, 1895. 237.

¹¹¹ Forrásgyűjtemény 8.

¹¹² Bár 1850. december 22-én a Tiszántúli Egyházkerület parancsot kapott a szabadságharc egyházi vonatkozású kormányrendeletei és az azokkal kapcsolatos egyházi iratok megsemmisítésére, a csonkítás ellenére is értékes forrásanyag alapján alkothatunk képet a Kollégiumban történekről. A rendeletet és következményeit ismerteti Tóth Sámuel: Kérelem a tiszántúli ev. ref. egyházkerület espereseihez és lelkipásztoraihoz. Debreczeni Protestáns Lap (a továbbiakban DPL), 1885. február 7. - Az Egyházkerületi Jegyzőkönyvben Szoboszlai Pap István saját kezű bejegyzése olvasható a pusztításról: „NB. Ezen naplóból, a’ 3-k laptól fogva a’ 229-k lapig minden levelek kiszakasztattak, a 229-k lapon állott sorok pedig letöröltettek január 6-kán 1851. ... Kerületi Kormányi magas Rendelet folytán ‘s értelmében”. TtREL I.1.e.5.

¹¹³ A Tiszántúli ref. egyházkerület felszólalása, a magyar protestáns egyház közjava érdekében. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. Debrecen, 1871. 62.

¹¹⁴ Forrásgyűjtemény 3.

szónoklatának kinyomtatását.¹¹⁵ A beadvány szerkesztője a 19 aláíró között is szereplő Révész Imre volt, az ifjúság elismert szellemi vezetője.

A Kerületi Közgyűlés méltányolta a körülményekhez képest rendkívül józan és átgondolt követeléseket. Közöttük mégis volt néhány olyan kívánság - mint például a tanárkari ülések teljes nyilvánosságára vonatkozó -, melyeket napjainkban sem minden intézmény fogadna kitörő lelkesedéssel. Az ország több pontján azonban személyeskedő sajtópolémia mutatta a diákok felajzott hangulatát.¹¹⁶ Jellemző módon, a legkülönbözőbb szemtanúk évtizedek múltán, kései visszaemlékezéseikben is szinte ugyanazokat a mélyen rögzült kifejezéseket használják, mint mások a felejthetetlen pillanatok sodrásában.¹¹⁷ Az agg Szilágyi József, egykori honvéd diák szerint „1848 március 18-ka hozta a magyar nemzeti szabadság napjait Debreczenbe. Soha tisztább, nagyobb, szentebb örömet nem láttam; az örömtől fénylett, ragyogott az egész város.”¹¹⁸ Ettől az időponttól kezdve az ifjúság naponkénti rendszerességgel gyűlésezett. Gyűlésükön jegyzőkönyvi határozat született arról, hogy bármelyikük önkéntesen zászló alá állhat. Nemzetőri egyenruhaként elfogadták a hivatalos deák formaruhát: a Zrínyi-dolmányt, fekete nadrággal és fekete „granatéros” csákoval. A különböző tisztségekre a diák önkormányzat elöljáróit választották: kapitány lett a szénior, főhadnagy a contrascriba, hadnagyk az esküdtek, és minden évfolyamból kerültek altisztek.¹¹⁹ Téves tehát az a feltételezés, amely szerint Szűcs István és Révész Bálint márciusban kapitányokul választottak, és mint nemzetőr századosok a diákok alakulatai élén küzdöttek volna.¹²⁰ A szóban forgó professzorok az Erdélyben harcoló 4., illetve 8. gyalog nemzetőrszázad kapitányai voltak.¹²¹ A felsőbb tudományok több mint 400 hallgatója közül az alapokmány értelmében beléphettek az őrcsapatba „mind azok a tanulók, akik elég erős és ép testalkatoknál fogva ... tanítóink által alkalmasoknak találtak.”¹²² Amint Széll János önéletírásából kiderül, március 26-án Péczely József megüzente „az örömtől tomboló ifjúságnak”, hogy a szakadó esőben nem kívánja a szabad ég alatt felavatni a deák nemzetőrség zászlaját. A diákság azonban visszaüzent, hogy később inkább lemondani a tanári részvételtől, mint hogy az Oratóriumba vonuljon. A tanári kar és az egyházvezetés kénytelen volt engedni. A nemzetőr csapat két százada egy-egy zászló alá oszolva zenekari kísérettel vonult le a Kollégium belső udvarára, majd a főépület két kapuján át az iskola és a Nagytemplom közötti térre, ahol Péczely igazgató, a tanári kar, a püspök, a tanácsbeliek és megszámlálhatatlan sokaság várakozott.¹²³ Péczely József az elemek és a tömeg zúgása által túlharsozott beszédében a népek tavaszának tanulságát abban látta, hogy a legerősebb birodalom sem maradhat fenn, ha nem bírja polgárai jóindulatát. Az eseményeket összegző, majd előretekintő idős tanár kifejezte reményét, hogy a nemzetőrségbe lépett kollégiumi ifjúság nem lesz alábbvaló, „mint a ’ hajdan híres pécsi főiskola ’ Mohácsnál elvérzett, örök hírű, ifjú Leonidásai”.¹²⁴ A szónoklatot követő örömrivalgást csak a „Marseili hatalmas zenéje”

¹¹⁵ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. A kérvény közgyűlési tárgyalását I. Forrásgyűjtemény 4.

¹¹⁶ A késmárki diákok például fölényesen oktatták ki az eredménytelen tanítással vádolt Hunfalvy Pál és János tanárokat. Válasz és Nyilatkozat. PEIL, 1848. máj. 14.

¹¹⁷ Törös Gerzson református lelkész lelkét „valami nemes öröm szent tüze hevíti ... ember emberhez közelebb hozatik – a gyűlöletes választó falak omladoznak”. PEIL, 1848. július 13. 910.

¹¹⁸ Forrásgyűjtemény 44.

¹¹⁹ Széll János 48-as debreceni honvéd hadnagy önéletírása. DKK, 1948. 50.

¹²⁰ Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium az 1848-49-i szabadságharc és az önkényuralom idején. DPL, 1935. 23.

¹²¹ Szűcs István: i. m. 3. k. 1001-1002.

¹²² HBmL. IV.A.1011/j. 15. cs. 61/1848. levelezések.

¹²³ Széll János: i. m. 50.

¹²⁴ Forrásgyűjtemény 5.

nyomta el. Az özvegy Boronkayné gróf Vass Klára adományozta zászlókat ezután tűzték ki a déli főépület két kapujánál.

A debreceni diákok bizonyára a XXII. törvény 3. paragrafusa alapján csatlakozhattak az őrsereghez, amely törvénycikk szerint olyan polgárok is besorozhatóak, akik az alkotmányos rend fenntartásában „érdekeltek”. A nemzetőrség jellegét már a múlt században is többféleképpen értékelték. Voltak, akik úgy látták, hogy a szervezet Magyarországon nem volt annyira forradalmi jellegű, mint más országokban. Való igaz, az uralkodó április 10-én Ferenc József főherceg társaságában szemlét tartott a pozsonyi nemzetőrség fölött.¹²⁵ Kétségtelen az is, hogy az alakulatokba jelentkezők a királyra és az alkotmányra, a közcsend, a béke, és a nyugalom védelmére esküdtek föl.¹²⁶ Könyves Tóth Mihály szavaival az őrsereg hivatása, hogy „Mi magunk álljunk őrt e’ város határain belől, minmagunk családunk ‘s vagyunk körül.”¹²⁷ A Marseillaise-t éneklő debreceni deákok hangulatából ítélve mégis úgy tűnik, a nemzetőrség már a kezdetektől kétélű fegyver volt, amely természeténél fogva, bármiféle veszély esetében szolgálhatta az önvédelmet.

„Folyvást ármányok forraltatnak”

A diákság a rendkívüli körülmények miatt már májusban kérvényezte az egyházkerülettől az iskolai félév pünkösöd előtti befejezését. A tanári kar egyrészt mérlegelve egyes szülők aggodalmát, akik a vészhelyzetben maguk mellett kívánták látni gyermekeiket, másrészt tapasztalva, hogy az ifjúság sem szentelheti magát kellő nyugalommal a tudományoknak, támogatta a kérelmet. Eötvös József miniszter április 24-én szintén arra ösztönözte a tanárokat, mielőbb fejezzék be előadásaikat és a tanév vége előtt bocsássák el tanítványaikat. Szoboszlai Pap István a félév május 31-én történő lezárásáról döntött,¹²⁸ a növendékek előző félévi érdemjegyüket kapták osztályzatul. Az ifjúság alaki kiképzése néhány hét után látványos gyorsasággal haladt, így az Egyházkerületi Közgyűlés idején, már május 10-én bemutatták a püspöknek hadi tudományukat.

Szeptemberig fokozatosan világossá vált, hogy az 1848. évi XX. törvényben kifejtett jogegyenlőség az ország adott helyzetében nem valósulhat meg tökéletesen. A Helytartótanácsához ragaszkodó katolikus püspöki kar már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezésekor is az át nem ruházható főkegyúri jogra hivatkozott. A reformátusok eleinte „határtalan bizodalommal” viseltettek a törvény alkotói és az új kormány iránt. Néhány tapintatlan és improvizatív kormányzati intézkedés, illetve egyházi oldalról az évszázados sérelmekből fakadó kóros érzékenység rövid időre csökkentette a tiszántúli reformátusok lelkesedését, akik a májusi Egyházkerületi Gyűlésen még harsogó éljennel fogadták báró Eötvös József nevét.¹²⁹ Nehezményezték a protestánsok, hogy a miniszter a megkérdezésük nélkül terjesztett népoktatási törvényjavaslatot a Tisztelt Ház elé. „Tollhibának” minősítették, amikor április 27-én egyházi és iskolai reform ügyében hívott össze értekezletet, hiszen ez autonómiájukat érintette volna.¹³⁰ Indokolatlan szűkkeblűségnek tűnt a tiszántúli egyházkerületnek szóló miniszteri figyelmeztetés is, hogy jegyzőkönyvében a jövőben tartózkodjon a püspöki cím használatától, mert ez a titulus csak a római katolikusokat illeti meg. (Valójában a protestáns vezetőkre a kormányhivatalok részéről korábban alkalmazott szuperintendensi cím a püspökivel azonos tartalmú volt, és az azonos címhasználat önmagában nem járhatott volna semmiféle egyházpolitikai vagy

¹²⁵ Márki Sándor-Bekszics Gusztáv: i. m. 10. k. 60. és 66.

¹²⁶ Az eskü szövegét I. Forrásgyűjtemény 12.

¹²⁷ Forrásgyűjtemény 8.

¹²⁸ TtREL Tanárkari Jegyzőkönyv. 1848. május. 1602. szám.

¹²⁹ Zoványi Jenő: i. m. 110.

¹³⁰ Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. 671.

egyházszervezeti módosítással.) Amikor a katolikus vallású miniszter és a minisztériumi apparátus 1848. szeptember 1-jére a hivatalos névhasználattól eltérően az „ágostai és helvét hitvallású evangéliumiak” helyett „a helvét és ágostai hitűeket” hívta tanácskozásra, a meghívottak lelkében felderengett az az időszak, amikor arra hivatkozva tiltották egyházaik evangéliumi elnevezését, hogy csupán az egyedül üdvözítő vallás képviseli az evangélium igazságát. Hasonló riadalom támadt anyagi kérdések tárgyalása során is. A protestánsok közteherviselésük arányában szerettek volna költségeik állami fedezetéből részesülni. Eközben a katolikus püspökökben joggal merült föl a kérdés, hogy mi lesz a főpapi javadalmak sorsa, ki fogja élvezni azok hasznát, ha az egyházi és iskolai szükségleteket az állam fedezi? Amikor a miniszter tudatta a protestánsokkal, hogy kérésüket csak a többi bevett felekezet érdekeinek sérelme nélkül teljesítheti, az ismerősen csengő válasz formailag teljesen azonos volt a bécsi béke sok szenvedést hozó záradékával („absque tamen praejudicio romano catholicae religionis”), amely a módszeres üldözés jogi alapja lehetett. Az államegyház képviselői számára ugyanis a protestánsok pusztja léte is megkérdőjelezhető volt.¹³¹ Az eddig említett apró-cseprő kellemetlenségektől eltérően egyházi körökben kedvező hatása volt viszont Eötvös József szeptember 5-i rendeletének, amelyben arra szólította az egyházközségek népét, hogy a tizedváltság rendezéséig lelkészeik és tanítóik korábbi jövedelmét maradéktalanul fizessék meg.¹³² A háborús események azonban valóban lehetetlenné tették a XX. törvény elveinek valóra váltását.

A hatalmas változások hevében végre napirendre került a református egyház belső átalakítása is. Jóllehet már több mint száz évvel korábban általánossá vált a világi urak szerepvállalása egyházi ügyek intézésében, Magyarországon csak elvétve mutatkoztak kálvini típusú presbitériumok, melyeket gyülekezetek, egyháztagok titkos szavazással választottak. A református községekben és városokban a reformkorban általában az előjáróság alkotta a Consistorium néven jegyzett egyháztanácsot, amely testület valamely tagjának elhalálozása esetén gyakran alkalmazta az „önkiegészítés” módszerét. Az 1848. május 4-én nyílt Kerületi Közgyűlés nyomán az egyházmegyék többsége a „népképviselő” demokratikus elvét hangoztatta és követte a tisztújítás során,¹³³ a tisztikarok lemondása után mégis sok helyen a régi személyeket választották újjá. Ahol a választások alkalmával megváltozott a vezetés összetétele,¹³⁴ ott a szabadságharc bukása után, az abszolutizmus korában állították helyre a régi állapotokat.

Szeptember utolsó napjaiig - Radetzky itáliai győzelméig és a prágai felkelés leveréséig, tehát mindaddig, amíg az uralkodó nyíltan nem fordulhatott szembe a magyarországi vívmányokkal - a református egyház szinte egységes kórusként dicsőítette „a nemzet bizalmát élvező ... hű magyarjait szerető” jó királyt, méltatta a nádor hazaszeretetését.¹³⁵ Az őszi fordulatig az egész magyar politikai vezetésre jellemző volt a lojalitás hangoztatása, magára Kossuthra is. Amint erről már szó volt, a debreceni diákok szintén „a’ hon-védő polgári őrsereg’ hazáért, királyért élni-halni kész ezredei közé” léptek.¹³⁶ (Kiemelés tőlem.) Sajátos kettősségként azonban mind gyakrabban hangozott föl az átkos zsarnok „bécsi kormány” szidalmazása, sőt az idegen uralmat kiszolgáló belső árulók, a „hálátlan és nemtelen hazafiak” elítélése.¹³⁷ Batthyány miniszterelnök szeptember 20-i rendelete még a haza és a trónus megmentésére szólította a lelkészeket, két nappal később Szoboszlai Pap István körlevele már példátlan árulásról

¹³¹ Csohány János: Magyar protestáns egyháztörténet. Debrecen, 1973. 63.

¹³² A papság anyagi helyzetének rendezésére már májusban figyelmet fordított a minisztérium. L. Forrásgyűjtemény 10., ill. Zsilinszky Mihály: i. m. 1907. 673.

¹³³ Zoványi Jenő: i. m. 1939. 110.

¹³⁴ Forrásgyűjtemény 14. és 36.

¹³⁵ Forrásgyűjtemény 2. és 3.

¹³⁶ Forrásgyűjtemény 5.

¹³⁷ Forrásgyűjtemény 3.

tudósított, kérve szolgatársait, hogy a végveszély ismeretében buzdítsák fegyverfogásra a népet.¹³⁸ Ezekben a hónapokban az „ármány” a politikai publicisztika leggyakrabban használt kifejezései közé tartozott.

„Mint minden mozogható magyar ifjú”

A diákság származása és fegyveres részvétele

A Kollégium épületei május végétől a kormányzat Debrecenbe meneküléséig szinte üresen állottak. A Debrecenben maradt diákoknak a hetente kétszeri katonai gyakorlatok mellett természetesen bőségesen maradt idejük például az ifjúsági Olvasó Egylet könyvtártermének látogatására. 1848-ban a második félévre összesen 13 deák iratkozott be a Kollégiumba. 1849. január 9-től május 31-ig az Országgyűlés alsó háza a főiskola imatermében ülésezett, az első emeleten kapott helyet a Pénzügyminisztérium, alatta a földszinten a bankjegynyomda működött. Kevésbé ismert viszont, hogy az épületben kulturális rendezvények is voltak. Itt tartották - feltehetőleg a legnagyobb előadóteremben - Sárosi Gyula „Ponyvára került arany trombita” című, a nép felvilágosítására szánt politikai versezetének „ösbemutatóját” is.¹³⁹

A különböző feldolgozások eltérő adatokat közölnek a diákság részvételeiről, illetve a honvéd diákok és diák nemzetőrök lehetséges számáról. Az egyházkerületi statisztika szerint 1847-ben a felsőbb tudományok hallgatói összesen 426-an voltak.¹⁴⁰ Közülük 323 tógátus, 103 világi pályára készülő „be nem öltözött” volt.¹⁴¹

Az 1847/48. évi diáknévsor¹⁴² alapján a főiskola alsó tagozatán 239-en tanult bölcsészetet. (Az alábbi táblázat 6-8. oszlopa.) Az „észteni” tagozattal már végzett, így 1 éve hittant, és ezzel párhuzamosan két éve jogtant tanult 82 fő. (A táblázat 5. oszlopa.) A hittani fakultás 2-4. évfolyamát végezte 73 fő. (A táblázat 1-3. oszlopa.) Az egyháztörténet 16 hallgatójával (4. oszlop) együtt ez összesen 410 fő.

		<i>Hittan</i>			<i>Egyh. tört.</i>	<i>Jog</i>	<i>Bölcsészet</i>			Összesen
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
Összesen		4	29	40	16	82	94	60	85	410 fő
Vallás	Református	4	29	40	16	75	91	55	82	392
	Evangelikus	-	-	-	-	3	-	3	2	8
	Görög nem e.	-	-	-	-	4	3	1	1	9
	Izraelita	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Nemzetiség	Magyar	3	28	40	16	81	94	58	82	402
	Egyéb	1	1	-	-	1	-	2	3	8
Életkor		24	22,6	21	19,4	19,6	19	17,6	16,8	
Lakhely	Debrecen	1	4	10	1	12	11	10	15	68
	Bihar és Hajdúkerület	2	4	7	4	18	22	18	28	99
	Egyéb	1	18	21	10	48	55	28	39	208
	Dunántúl	-	3	2	1	4	6	4	3	23

¹³⁸ Forrásgyűjtemény 17. és 18.

¹³⁹ Forrásgyűjtemény 41.

¹⁴⁰ TiREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. 1847. augusztus 15. 217.

¹⁴¹ Az egységes képzés következtében bármikor lehetőség volt pályamódosításra. A 44. forrás tanúsága szerint egy joghallgató is a papi vizsga letétele és a lelkészi hivatás mellett döntött.

¹⁴² TiREL II.1.e.38.

	Erdély	-	-	-	-	1	1	-	1	3
	Délvidék	-	-	-	-	2	-	1	-	3
	Felvidék	-	-	-	-	1	1	2	2	6
Szülő, gyám foglalkozása	Lelkész	1	9	3	2	10	14	5	4	48
	Tanár, tanító	-	2	1	-	2	1	4	8	18
	Hivatalnok	-	1	1	2	2	4	6	6	22
	Ügyvéd, táblabíró	-	-	-	5	9	10	8	3	35
	Nemes	1	-	-	-	5	8	-	8	22
	Polgár	-	-	-	-	-	-	2	-	2
	Haszonbérelő	-	-	-	-	1	1	1	-	3
	Földműves	-	-	-	-	2	-	-	7	9
	Gazdatiszt, mérnök	-	-	1	-	3	3	-	1	8
	Közbirtokos	-	-	-	5	5	3	4	8	25
	Kereskedő	-	1	-	-	1	1	-	3	6
	Iparos	-	-	-	-	10	4	9	3	26
	Közrendű	2	16	32	-	11	43	5	28	136
Nincs adat	-	-	2	2	21	2	16	6	49	

1. = Hittant 4. éve hallgatók	5. = Hittant 1. éve és jogot 2. éve hallgatók
2. = Hittant 3. éve hallgatók	6. = Észtant 3. éve hallgatók
3. = Hittant 2. éve hallgatók	7. = Észtant 2. éve hallgatók
4. = Egyháztörténettant hallgatók	8. = Észtant 1. éve hallgatók

Mivel a táblázat alapjául szolgáló jegyzék több személy keze munkája, a szülők foglalkozását, illetve társadalmi „állapotát” illetően az adatfelvétel sajnálatos módon nem egységes szempontú. (Következetlensége szinte illusztrálja a rendi társadalom bomlását.) Ez lehet az oka annak, hogy a mai napig legértékesebb statisztikai feltárás szülők foglalkozása szempontjából csupán érintőleg foglalkozott a diákokkal.¹⁴³ A szülőkre, illetve gyámokra vonatkozó adatoknál ugyanis hol a nemes-közrendű meghatározás található, hol pedig a konkrét hivatás vagy szakma megnevezése. Ez az ellentmondás okozhatja a polgárok képtelenül alacsony számát is. Annak ellenére, hogy például a 136 közrendű helyzetéről nem juthatunk értékelhető következtetésre, az iménti táblázatban összegzett kimutatás minden ellentmondásossága és esetlegessége dacára is hasznos szempontokkal szolgál. Korabeli adatok tükrében azonban nyilvánvaló a torzítás például a nemesség 5,4%-os kollégiumi arányszámát illetően - annak ellenére, hogy ez az adat szinte hajszálnyira megközelíti az országos arányokat -, ugyanis a hivatalnok, ügyvéd vagy lelkész besorolásúak között is szép számmal lehetnek nemesi származásúak, akik ehelyett ugyanebben a rovatban pl. táblabíróként, vagy (egy esetben) alispánként szerepelnek. Rácz István kutatásai szerint a nemesség országosan 5% körüli arányával szemben a Kollégiumban ugyanez az arány meghaladta a 15%-ot. A nemeseknek a mostoha sorsú szolgálóiak közötti hagyományosan nagy száma viszont azt jelzi,¹⁴⁴ hogy ezek a diákok többségükben a vagyontalan armalisták közül kerülhettek ki. Jól szemlélteti a Kollégium országos vonzerejét, hogy a hallgatók több mint fele távolabbi megyékből érkezett, a debreceni tanulók jelenléte mindössze 16,6%-os volt. A szülők között kiemelkedő a lelkészek jelenléte, és az országos részarányokhoz képest

¹⁴³ Rácz István: Az ország iskolája. Debrecen, 1995. 37.

¹⁴⁴ U.o. 47.

számottevő a jogászok, tanárok, hivatalnokok és iparosok száma is, jóllehet ez csupán arra utal, hogy az ifjúság pályáját elsősorban a saját családjának értékrendje befolyásolta.

Balogh István 416 főben határozta meg a honvédelem szempontjából figyelembe vehető akadémiai és felső osztályos deákok összlétszámát.¹⁴⁵ Eltűzött lehet viszont Kiss Sándor becslése, aki szerint - a gimnáziumi felső évfolyamok idősebb tanulóival együtt - közel 500 diák jelentkezett a nemzetőrségbe.¹⁴⁶ (Bár a feltételezés nem források elemzésén alapul, a szerzőt befolyásolhatta, hogy a debreceni népfölkelés alsó korhatára valóban 15 esztendő volt,¹⁴⁷ és egyes emlékiratok megemlékeznek 15-16 éves résztvevőkről is.)

A dokumentumok hiánya, azaz megsemmisítése mellett több tényező nehezíti a részvétel pontos feltárását. Egyrészt a diákságnak nem sikerült maradéktalanul megvalósítania szándékát, mert a többé-kevésbé önállóan szerveződő, fegyvereit a Kollégiumban tartó alakulat létesítését a város ellentétesen látta az új idők szellemével, amely éppen az egységesülés, az eltérő helyzetű rétegek különbségeinek csökkentése irányába hatott.¹⁴⁸ A diákság egyébként „külön csapatban ‘s tisztek alatt’ ugyan, de eleve a városi nemzetőrséghez kívánt csatlakozni. Az egyházkerület elé erjesztett beadványban maguk a diákok is utaltak arra a lehetőségre, hogy mindnyájan készek „ha a szükség úgy kívánná - akár itt helyben együtt, akár-, ha körülményeink úgy hoznák magukkal, szétoszolva, bár hol a hazában egyenként is hasznos szolgálatot tehetni”.¹⁴⁹ Mint látni fogjuk, a körülmények úgy alakultak, hogy a nagy többség a hazában „szétoszolva” teljesíthette kötelességét.

Másrészt a helyi rendfenntartásra hivatott nemzetőrségtől, így a diákság első szárnypróbálgatásával ténylegesen létrejött alakulattól, határozottan meg kell különböztetnünk a hadjáratokban is rendszeresen bevetett önkéntes zászlóaljokat és a sorkatonaságot. Az 1848. évi XXII. törvény különbséget tett még a helyben szolgáló nemzetőrök és a kimozdításuk idején zsolddal ellátott mozgó nemzetőrség között is. Az önkéntesek a mozgó nemzetőrségtől eltérően vállalták, hogy minden feltétel nélkül a háború végéig folyamatosan harcolnak, és állományuk nemritkán betagolódott a serezekbe. Ezzel szemben a mozgó nemzetőrség általában háromhavonkénti váltással küzdött. A Kollégiumba Világos után visszatért hallgatók viszont csak arról nyilatkoztak a Tanárkari Jegyzőkönyvben, hogy honvédek voltak-e, vagy sem. A tanári karnak az „úgy nevezett” honvédek jegyzőkönyvi bejegyzésénél minden bizonnyal lehetett akkora szabadsága, hogy a 20 és 50 év közötti lakosság részére bizonyos vagyoni feltételek mellett törvényileg kötelező nemzetőri szolgálatot ne tüntessék föl írásban. Annál is inkább indokolt az alakulatok közötti különbségtétel, mert a Tanárkari Jegyzőkönyvben szereplő, 1849 őszétől visszafogadott hallgatók között többségben voltak azok, akik saját bevallásuk szerint nem voltak honvédek; bár helyi nemzetőr alakulatokban ezek a tanulók is szolgálhattak. Mivel a Kollégium a törvények értelmében csak ideiglenesen vehette föl a menlevéllel nem rendelkező, hivatalosan osztrák katonai szolgálatra kötelezett honvédeket, jogos bizalmatlanságukban igen sokan éveket várokoztak, rokonaiknál, vagy távoli vidékeken bujdosnak. Az 1849. november 5-ig visszaérkezett 76 hallgató közül csupán 12 nyilatkozott úgy, hogy honvéd volt.¹⁵⁰ Található közöttük olyan is, aki korábban nem Debrecenben diákoskodott. 1849. november 21-ig összesen 163 tanuló, az utolsó 10 év 567 fős átlagának kevesebb mint harmada iratkozott be. Különösen árulkodó, hogy közülük az érettebb, kivétel nélkül katonaköteles korú, 19 és 24 év közötti III-VI. évfolyamhoz tartozók hiányzása volt tömeges.¹⁵¹ (L. a fenti táblázat 1-6.

¹⁴⁵ Debrecen története. i. m. 478.

¹⁴⁶ Kiss Sándor: A Debreceni Református Kollégium és diákjai az 1848-49-es szabadságharcban. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1962. 55.

¹⁴⁷ HBmL Városi Jegyzőkönyv 1848. október 335.

¹⁴⁸ HBmL Városi Jegyzőkönyv 1848. augusztus 4. 219-221.

¹⁴⁹ Forrásgyűjtemény 12.

¹⁵⁰ TtREL Tanárkari Jegyzőkönyv. II.1.d.11.81.

¹⁵¹ TtREL II.1.c.5.d. Búzás Pál 1849. november 21-i kimutatása.

oszlopát, és az alábbi táblázat 3-6. sorát.) A „volt honvéd” utalás csupán 1850. januárjának végéig szerepel a Tanárkari Jegyzőkönyvben a visszafogadott diákok neve mellett.

Sorszám	Évfolyam	49/50-es tanév létszáma nov. 21-ig	10 év átlaga a 49/50-es tanévig
1.	I. évesek	75	109
2.	II. évesek	32	111
3.	III. évesek	19	103
4.	IV. évesek	5	89
5.	V. évesek	14	55
6.	VI. évesek	7	50
7.	Végzettek	11	50
	Összesen:	163	567 fő

Az 1849/50. tanév első féléve folyamán végül 231 fő, a második félévben összesen 266 fő iratkozott be a Kollégiumba, de még az utóbbi szám is kevesebb, mint az utolsó tíz év átlagának fele. Következésképpen a magukat honvédnek deklarálók viszonylag csekély aránya a visszatérők között - az igen jelentős létszámcsökkenés miatt - megközelítőleg sem tükrözheti a diákság harcokbani részvételét. Az említett okokból ugyanis elsősorban azok nem merészkedtek vissza iskolájukba, akiknek volt mitől tartaniuk. Az érintettek közül sokan hosszú éveig bujkáltak, sokan az emigrációt választották. A kötetben önéletrajzával is szereplő Tüdös József például négy év kényszerkatonaság elszöndéje után, 1862-ben, 13 év elteltével tehetett ügyvédi vizsgát.¹⁵² A tragikus események sorozata tehát valamilyen formában a diákság felének pályáját derékba törte. Tekintettel arra, hogy a szabadságharc utáni években a diáklétszámból kimaradtak zömmel tanulmányaikat már megkezdett hallgatók voltak, az iméntiek érvényét nem módosítja az a statisztikai tény sem, hogy a Kollégium növendékeinek száma már a harmincas évektől folyamatosan csökkent. (Ez a tendencia a vallási viszonyok iskolázásra is kiható normalizálódásával, Pest kiemelkedésével és más tényezőkkel is összefüggött. Ráadásul a szabadságharc utáni radikális létszámcsökkenést a megtorlás mellett csekély mértékben befolyásolhatta a Kollégiumra kényszerített osztrák tanrendszer is.)

Kevés kivétellel név szerint ismertek annak a „verespántlikás”-ként híressé vált, 312 főből álló debreceni önkéntes zászlóaljnak a tagjai, akiknek kvártélyozó előcsapata szeptember 28-án indult Aradra.¹⁵³ Annak ellenére, hogy a korábbi várostörténeti irodalomban általános volt az a vélemény, hogy az alakulat legalább felét a diákok adták, az 1847/48. tanév diáknévsorában mindössze 33 olyan név szerepel, amely föllelhető ezen a listán, azaz megtalálható az önkéntes nemzetőrök „biztosítási kötelezvényein”. A 33 személy közül néhány esetében előfordulhat véletlenszerű névazonosság, de az ismeretlen okból hiányzó 25 név között is lehetett diák. Ebben a jegyzékben található Széll János is, akinek emlékirata magyarázatot ad a jelenségre. Amint írja, a zászlóalj toborzása páratlan gyorsasággal zajlott, így néhány nap alatt kialakult a 300 főre tervezett alakulat, „kik közt, hogy többet ne említsek csak deák több mint fele része volt, nagyrészt tanuló társaim”. Időközben azonban megérkezett a rendelet a kétszázézer újonc kiállításáról, így „a csapat színének virágának neve kihúzatott, hogy amoda besoroztassék, így én is”. Széll Jánost végül a betegség megakadályozta abban, hogy a veressapkásokhoz álljon, ezért az önkéntes zászlóaljnál maradt, ahol néhány

¹⁵² Forrásgyűjtemény 44.

¹⁵³ A 312 személy közül csupán 25-nek a neve nem található a kartonokon. HBmL IV.B.1114/b.8.d. Nemzetőrök biztosítási kötvényei.

tanulótársához hasonlóan altisztként szolgált a hadműveletekben. Egyenruhájuk kék atilla, veres zsinóros szürke nadrág és Kossuth-kalap volt veres pántlikával.¹⁵⁴

A diákság különböző zászlóaljakra csoportosítása több megfontolásból is ésszerű volt. Bár nem kétséges, hogy egy-egy összeszokott diákcsapat elit alakulattá formálódhatott volna, a gyakorlat azt mutatja, hogy a tanult fiatalságra „kovászként”, azaz fontos pozíciókba szétszórva nagyobb szüksége volt a hadseregeknek. A 68. honvéd zászlóalj alapkönyvében például több mint 150, főként kelet-magyarországi név olvasható vallás, életkor, foglalkozás feltüntetésével. A 17 tiszt és altiszt közül 10 volt bihari vagy debreceni, az utóbbiak többsége református tanuló és egy segédlelkész.¹⁵⁵ Ez a jelenség a források alapján és a dolgok természetes logikája szerint is általánosítható. Bár a szabadságharc sajtója általában törekedett rózsaszín képet festeni a katonai táborok hangulatáról, mégis hitelt érdemelnek azok a beszámolók, amelyek szerint „a sok vidéki színész, debreceni, pataki diák, kik a honvédek közé álltak, a sorokba jó kedvet vittek, daczára a kedvezőtlen időjárásnak”.¹⁵⁶ A diákságnak minden bizonnyal komoly szerepe lehetett a lelkesítő nóták betanításában. Az úgynevezett „Kossuth-nóta” szerzője, Balkányi Szabó Lajos is a Kollégium növendéke volt. A források többször említik a Kollégiumi Kántus szolgálatait is: egy debreceni nemzetőr halálakor „kebelt rendítőleg, s egyszersmind elandalító bájos összhangzattal halotti éneket zengettek az önkéntes debreczeni nemzetőrök tagjai közül 14 collegiumi ifjú”.¹⁵⁷ Gáborjáni Szabó Sámuel önéletrajzában is olvasható, hogy az emigrációba kényszerült, Angliából az Egyesült Államokba hajózó deákok közül 13-an - míg a hosszú úton mások különféle szakmák fogásait gyakorolták - egy „énekvezér” alatt próbáltak, arra készülvén, hogy messzi idegenben hivatásos kórusként fogják kenyerüket megkeresni. A protestáns kollégiumok diákjai ünnepi követségben és az aratást vagy szüretet követő adománygyűjtő utakon országismeret mellett olyan értékes tapasztalatokat is szereztek, amelyek az imént idézett sorok íróját a Kossuth-emigráció éllemezésének szervezésére képesítették.¹⁵⁸

De igen nagy keletjük volt a diákoknak a legnagyobb elméleti felkészültséget és vakmerőséget igénylő fegyvernemnél, a tüzérségnél is. Emlékiratok, a sajtó és városi jegyzőkönyvek tanúsítják, hogy azok a kollégiumi diákok, akik nem altisztként kezdték pályafutásukat, számarányukat jóval meghaladó mértékben harcoltak tüzéerként. Amint Bartha András leírja, szülőfalujának lelkésze, a sarkadi Veres Ferenc saját fiával együtt kísérte Mészáros Lázárhoz, aki először mindkét ifjút gyalogos őrmesterré nevezte ki. Az illetékes sorozó tiszt azonban „megtudván, hogy mi tanulók voltunk: kérve kért, hogy tüzérekké legyünk, mert ugymond az ágyuknál ilyen emberekre van szükség”.¹⁵⁹ Bartha András életútja mellett nagy vonalakban ismert társáé is. Az 1847/48. évi diáknévsorban egy I. világháború előtti bejegyzés így szól a sarkadi lelkész fiáról: „Veres Sándor honvéd főhadnagy lett és emigrált, előbb Konstantinápolyban (élt) 5-6 évig, részt vett az olasz-osztrák háborúban olasz oldalon, aztán Londonban végezte a mérnöki tanulmányokat, azután Bukarestben települt le, ott nősült és ott halt meg 1884. október 26-án. Eltemetve a ref. temetőben.”¹⁶⁰ A városi jegyzőkönyv - amely hónapokon át számtalan részletet közöl a három debreceni ágyú felszerelésének bonyodalmairól - megemlékezik „Varga István, Szarka József, Kocsis József, Tóth László a’ helybéli főiskola növendékei és városi tüzérek” egyenruha kérelméről is.¹⁶¹ Az

¹⁵⁴ Széll János: i. m. 51.

¹⁵⁵ HBmL X.209.8. Honvéd 68. zászlóalj alapkönyve.

¹⁵⁶ Alföldi Hírlap, 1848. október 25. 135.

¹⁵⁷ Táborig levelek. Lippa, november 2. Alföldi Hírlap, 1848. november 8.

¹⁵⁸ Forrásgyűjtemény 44.

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ TtREL II.1.e.38.53. A bejegyzés szerint Veres Sándor leánya, Irma, dr. Pataki Jenőné, Kolozsvárt élt, 1901-ben két kötetben jelent meg az „Emigráció keleten” című műve.

¹⁶¹ HBmL Városi Jegyzőkönyv, 1848. augusztus 4. 877. szám.

Alföldi Hírlap arról tudósított, hogy október 30-án „indult városunkból 12 ifju Pestre honvédtűzérnek; nagyára collegiumi tanulók”.¹⁶² A debreceni hatfontos félüteg ágyú az egész seregben bámulatot keltett mind a személyzet begyakorlottságával, mind a fölszerelés eleganciájával. A város 24 egyforma kosorrú pejjel látta el ágyúit. Kezelőik főszerepet játszottak a piski hídnál, és a szelindeki ütközetben.¹⁶³ Jakab Elek beszámolója szerint: „Soha életemben vitézebb katonákat, bátrabb és hősiesebb érzésű fiaikat nem láttam, mint debreczeni tűzéreink. Tudom, mert mi fedeztük ágyúikat, - leszerelték, vagy szétlőtték, lovaik elhullottak, a tűzerek egy harmadra apadtak - nem tágított az egy lépést, nem félt semmitől, nem hátrált meg, célzott és lőtt, merőben, szüntelenül, élczelődve és kulacsát üritgetve, mindaddig, míg tölténye tartott, vagy Bem visszvonulást vezényelt.”¹⁶⁴

Több emlékirat említi az 5 lábnál alacsonyabb, alkalmatlannak minősített ifjak háborgó lelkét, honvédségbe jutást célzó praktikáikkal egyetemben.¹⁶⁵ A kötetünkben közölt források is a diákok elszántságáról tanúskodnak. A körökben kialakult hangulat erős nyomást gyakorolhatott azokra is, akik valamilyen okból kevésbé látszottak osztozni a közösség gondjaiban. Az egyik részvétlenül viselkedő diákot meggondolatlan megjegyzése miatt hirtelenharagú tanuló társának tettelegessége „térítette a jó útra” azaz a honvédseregbe, és végül a hivatásos katonatiszti pályára.¹⁶⁶ A debreceni honvéd deákok közül sokan többszöri életveszélyes sebesülés ellenére, néhány hét gyengélkedés után újból és újból folytatták a küzdelmet. Voltak közöttük, akik egyik szemüket veszítve 2-3 hónap elteltével ismét harcra jelentkeztek.¹⁶⁷ Az emlékiratokból tükröződő szellemiség mellett a statisztikai adatok, a vissza nem tértek nagy száma is arra utal, hogy a diákok többsége Könyves Tóth Mihályhoz hasonlóan értelmezte a Kollégium - „Orando et laborando”, azaz imádkozva és dolgozva - ősi jelszavát. A nagytemplomi lelkész ugyanis éppen e jelmondatot fölidézve jelentette be az Alföldi Hírlapban hadba vonulását; „Nekem is van négy kicsiny fiam - már anyátlan, - s ha magam is elesem, egészen árva négy fiam. De elhagyom, el kell őket hagynom. Vagy vesz a magyar nemzet, vagy győz. Ha vesz: a majdan felnőtt négy fiú méltán átkozna, hogy hazám s nemzetem halálos kinjai közt nem dolgoztam, csak imádkoztam; - pedig Isten így parancsol: imádkozzál és dolgozzál.”¹⁶⁸

A katolikus és református egyházvezetés döntéseinek háttéréről

Napjainkban aligha képzelhető el olyan szakmai vélemény, amely a szabadságharcnak határozott felekezeti jelleget tulajdonítana. Az újabb kutatások feltárták, hogy a tisztikaron belüli felekezeti arányok lényegében az ország vallási megoszlását tükrözik.¹⁶⁹ Az alábbiak tehát nem vonatkoznak és nem vonatkoztathatóak arra, hogyan viszonyultak általában a római katolikus vallásúak a szabadságharchoz. A református egyházi vezetők magatartásának jellegzetes háttere mégis elsősorban a római katolikus püspökök sajátosan eltérő indíttatásához viszonyítva érzékelhető.

Bár a gondolat igen régi keletű, eleinte bizonyosan nem református vagy evangélikus „önminősítés” volt a polgári forradalom és a szabadságharc protestáns háttérének hirdetése. A kérdésnek gazdag nemzetközi és hazai irodalma van. A nagy hatású Joseph de Maistre például

¹⁶² Debreczeni napló. Alföldi Hírlap, 1848. november 1.

¹⁶³ Pap Ferencz: A debreceni tűzerek. DKK, 1903. 64-66.

¹⁶⁴ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-1849-re. Budapest, 1881. 463-464.

¹⁶⁵ Pl. Tóth Márton: A szabadságharc emlékeiből. Új Idők, 1905. 370-371.

¹⁶⁶ Forrásgyűjtemény 44. - A kései emlékező sorai a jelenet teatralitása és anekdotikus hangzása ellenére is arra vallanak, hogy az ingadozók ki lehettek téve a többség nyomásának.

¹⁶⁷ Forrásgyűjtemény 45.

¹⁶⁸ Forrásgyűjtemény 19.

¹⁶⁹ Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 57-58.

a francia forradalomban egészen egyszerűen a reformáció politikai térre vitt elveit látta jelentkezni.¹⁷⁰ Hiába hirdette a református egyház a lehető leglojálisabban „a nincsen hatalmasság hanem csak Istentől” alapelvét, buzdított az uralkodóház tiszteletére, hiába írták elő a református hitvallások a hatóságokért való könyörgést,¹⁷¹ az ultrakonzervatív közvélemény a reformáció egyházainak hatását a rögeszmék következetességével azonosította a felvilágosodás romboló forradalmi szellemével. Dessewffy Emil 1849 elején így írt Windischgrätzhez a „lázadás” okairól: „Három századnak és a legújabb kornak tapasztalata kétségkívül bebizonyította, hogy a forradalmi elem mindig a protestantizmussal azonosította magát.”¹⁷² Karner püspök, aki Windischgrätz kérésére dolgozta ki a papsággal kapcsolatos politikai teendőket, a hazai helyzetről úgy vélekedett, hogy a protestáns papság, amely „demokratikus szervezetével fanatikus ellenfele a katolikus uralkodónak és a magyar nép magvának állítja magát ... Kossuth pártjaként tekintendő”.¹⁷³ Általánosan elterjedt az a vélemény, hogy „minden szabadelvűség ősforrása a reformáció”.¹⁷⁴ Tény, hogy 1848 lázas napjaiban a protestáns sajtó sem idegenkedett a rejtőzködő szabadelvű párhuzamtól. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1848-as évfolyamának szerzője is úgy véli, a szabadság szelleme a reformációban és a francia forradalomban ébredt önértetre. („Külhatalma az egyháznak börtönt készített a lélekismeretnek, előidézte a szabadságra hivatottak erőteljes ellenhatását ... *a' reformáciát, mely a' természeti jogok és keresztyéni kijelentés alapján minden egyes embernek szabadságot igényelt Istenhez viszonyában...* Hol legerősebb volt a' nyomás ... összpontosított erővel emelte fel magát a szabad szellem, *a francia forradalomban* elszórta rabláncait a' szabadság, 's győzedelmes önértetre ébresztette ő világunk népeit.”¹⁷⁵ Kiemelés az eredeti szövegben.) A korszak legradikálisabb lelkésze Könyves Tóth Mihály, akit saját naplója szerint „a francia forradalom és irodalom tett exaltálttá és enthusiastává” úgy vélekedett, hogy „Papismus, Absolutismus, Despotismus ugyanazon egy elv”. És összetartozó elveknek tekinti az independentizmust, demokráciát és anarchiát, illetve a konfesszionalizmust, konstitucionalizmust és presbiterianizmust is. A demokrácián a „népkormánylatot”, az anarchián a „fejedelemtelenséget”, a konstitucionalizmuson pedig a „képviselési kormányrendszert” értette.¹⁷⁶ De 1848-ban jóval mérsékeltebb református személyiségek is dicsőítették a szabadság respublikáját, sőt 1849-ben az Egyházkerület hivatalos nyilatkozata is a „honfiak örömjaját” tolmácsolta abból az alkalomból, hogy a kormányzat „forradalmi, respublikai és democratiai” irányúként határozta meg önmagát.¹⁷⁷

Az idézett ultrakonzervatív vélemények azonban mégis inkább a hatalom viszonyát mutatják a református egyházhoz, mint az egyházét a hatalomhoz. A reformkor nyomtatott prédikációirodalmának elemzése alapján protestantizmus és liberalizmus azonosítása ugyanolyan „merész leegyszerűsítés”,¹⁷⁸ mintha kiragadott példák alapján a konzervatív politika zászlóvivőjének tekintenénk a reformáció egyházait. A kérdés kutatója a korszak református prédikációirodalmában, a közvélekedéstől eltérően inkább a monarchikus államforma, főként az alkotmányos monarchia eszményítésére talált példát.¹⁷⁹ Természetesen

¹⁷⁰ Varga Zoltán: i. m. 1942. 203.

¹⁷¹ A Második Helvét Hitvallás magyarázata. i. m. 223.

¹⁷² Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-1849-ben. Budapest, 1952. 2. k. 269.

¹⁷³ Uo. 281.

¹⁷⁴ Kósa László: A református egyház 1848-ban. Protestáns. Szemle, 1988/2. 89.

¹⁷⁵ Baranyai: Tudomány és vallás - közállomány és egyház. PEIL, 1848. június 25. 803-804.

¹⁷⁶ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1966. 14. és 50-53.

¹⁷⁷ Révész Bálint beszédét I. Forrásgyűjtemény, 3. az egyházkerület nyilatkozatát I. Forrásgyűjtemény 42.

¹⁷⁸ Varga Zoltán: i. m. 1942. 163.

¹⁷⁹ Varga Zoltán: Debreceni lelképásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői. Debrecen, 1936. 3-15.

igen nehéz a kivérzett protestáns egyházak képviselőinek nyomtatott megnyilvánulásából egyértelműen kiszűrni, mi tekinthető megalkuvásnak, taktikának, realizmusnak és óvatosságnak, a helyzet kényszerének, vagy a cenzúra követelményének. Hiszen egyesek szerint a végtelenül lojálisnak mutatkozó Budai Ézsaiás is más szellemben tanított élőlőban, mint nyomtatásban.¹⁸⁰ A vallási színezetű Habsburg-ellenes függetlenségi harcok után református részről mindig munkálkodott a bizonyítás kényszere, a védekezés, a bizalomkeltés szándéka. Szoboszlai Pap István országgyűlési lelkészként a reformkorban is egyházát féltette a radikális ellenzéki követek fellépésekor: „a Pápista ember akármit beszél, kihúzzák a sárból. A miénket beletapossák ‘s egyről az egész felekezetre is fecskendezik a sárt”.¹⁸¹

Horváth Mihály püspök, vallásügyi miniszter a katolikusokról szólván úgy értékelte a helyzetet, hogy a tanuló ifjúság és az iparosok mellett egyházának „alsó-rendű” papságára hatottak leginkább az események. A tekintély tisztelete elveszítette régi erejét és hatalmas vágy ébredt a reformok iránt, sokan a püspöki önkény ellen fordultak, az anyagi javak igazságos elosztását szorgalmazták.¹⁸² Felmerült az anyanyelvű liturgia, és az évenkénti egyházmegyei zsinatok kérdése, sőt a katolikus püspökök nép általi választásának különös ötlete is. Temes megye közgyűlésén az ország számos pontjához hasonlóan egy teológiai tanár „minden jelenlévők által tapssal fogadott beszédet tartott” a papi nőtlenség eltörlése érdekében, és nyilatkozatának a PEIL-ben (!) való kinyomtatását kérte.¹⁸³ Egyik országgyűlési beszédében Kossuth is említette, hogy egyetlen témakörben sem kapott annyi levelet, mint a cölibátus eltörlése ügyében.¹⁸⁴ A püspöki kar 1848. október 28-i felirata, amely a fellázított nemzetiségek vérengzéseiről kívánta tájékoztatni a jóhiszeműnek vélt uralkodót, arról győzte meg a kamarillát, hogy Haulik, Karper és Scitovszky püspökök kivételével valójában még a katolikus püspöki kar többségére sem számíthatak.¹⁸⁵ A felirat valóban egyértelműen fogalmaz: a szentesített alkotmányt a kor igényeivel összhangban lévőnek mondta és nyílt kiállásra kényszerítette az uralkodót azzal az állítással, hogy a magyarságot a királyi tekintélyre hivatkozva pusztítják. A hangoztatott tisztelet alig leplezi annak élességét, milyen határozottan emlékeztették a felséget koronázási esküjére, és figyelmeztették, hogy a vívmányok már visszavonhatatlanul meggyökereztek a nép tudatában. A püspöki kar emlékirata sajnálatos módon hatástalan maradt, mert el sem jutott az uralkodóhoz. Fogarassy Mihály címzetes püspök a határzár miatt csak november 10-én érkezett Olmützbe, ahol fogadása alkalmával, a király környezetétől megfélemlítve említést sem tehetett az irat tartalmáról.¹⁸⁶ A konzervatívok az ügy következményeként mégis botránkozással vették tudomásul, hogy a katolikus egyház is megingott.¹⁸⁷

A Windischgrätz támadása utáni megváltozott helyzetben, a szabadságharc újságaiban, egymást váltogatták a hazafias szellemű katolikus lelkészeket méltató írások a schwartzgelb érzelműek leleplezéseivel. A sajtó gyakran foglalkozott a papság egy részének hallgatásával mint a bajok forrásával, illetve a püspökök árulásával és az őket sújtó kormányzati intézkedésekkel, vagyonekobbzással.¹⁸⁸ Valójában nem csupán a főpapok és az alsópapság nézetei voltak eltérőek, hanem a püspöki karon belül is határozott politikai véleménykülönbségek mutatkoztak. Nyilatkozataikból vélhetően Jekelfalussy, Rudnyánszky és

¹⁸⁰ Juhász Géza: Budai Ézsaiás. Protestáns Szemle, 1941. 426-427.

¹⁸¹ Varga Zoltán: i. m. 1942. 206.

¹⁸² Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Genf, 1863. 1. k. 34-35.

¹⁸³ PEIL, 1848. 780-781.

¹⁸⁴ Zsilinszky Mihály: i. m. 1908. 36-37.

¹⁸⁵ Horváth Mihály: i. m. II. 33-37.

¹⁸⁶ Márki Sándor-Beksics Gusztáv: i. m. 10. k. 152-153.

¹⁸⁷ Andics Erzsébet: i. m. 271.

¹⁸⁸ Pl. Alföldi Hírlap, 1848. december 10. és 1849. február 4. - Közlöny, 1849. március 15. és május 2., illetve május 20. - Március Tizenötödike, 1849. április 27. - Esti Lapok, 1849. május 7. és május 18.

Bémer püspökök is a magyar kormány mellett álltak. Az Alföldi Hírlap értesülése szerint a református lelkészek általában sehol nem olvasták föl a császári proklamációkat, a katolikusok „ugyan fel olvassák, de úgy intézik a dolgot, hogy senki se érthessen belőle egy szót”.¹⁸⁹ Bár arra is volt példa, hogy Damjanich tábornok 1849 tavaszán katolikus papokat végeztetett ki, csupán nemzetiségi vidékeken lehet a magyar kormány elleni „egyházi ellenállásról” beszélni.¹⁹⁰ Ismert olyan köztársaságpárti katolikus lelkész is - mint Rónay Jácint -, aki Petőfi radikalizmusára emlékeztetően, szent edényekből kovácsolt fegyverrel akart az istentelen nemzettapodó szabadságyilkosok homlokára véres betűket írni...¹⁹¹ A Hiador néven (a Közlönyben is) publikáló népszerű papköltő, Jámbor Pál, szintén Kossuth lelkes hívének mutatkozott. Czuczor Gergelyt Riadó c. híres verséért már 1849 januárjában bebörtönözték. De voltak katolikus papok, akik a végsőig, mártírhalálukig kitartottak.¹⁹² A legújabb kutatások szerint a harcokban (főként tábori lelkészként) 110 katolikus pap és szerzetes vett részt, köztük 23 piarista és 21 ferences.¹⁹³ 1849-ben a tábori lelkészek felekezeti megoszlása az országos felekezeti arányok közelében lehetett, nem ismert azonban a státus hiányában igen nagy számban elutasítottak megoszlása.¹⁹⁴ Tekintettel a diákság tömeges hadba vonulására, nagy a valószínűsége annak, hogy a harcokban részt vevő papnövendékek száma szintén a felekezeti arányokat tükrözi.

Bár alapos vizsgálatot érdemelne, hogy az egyes egyházak fontosabb nyilatkozatainak keletkezési ideje hogyan viszonyul az osztrák vagy az orosz hadseregnek a nyilatkozattévők székhelyére történő bevonulásához, a katolikus egyházvezetést motiváló egyik lényegi különbség a püspöki kar 1849. január 20-án kelt pásztorleveléből tűnik ki. Az irat Ferenc József melletti hűségre szólítva hangoztatta, hogy: „a katolika egyház, mely e honban is, a mohácsi veszélyt nyomban követett vallási szakadás által kimondhatatlan sok veszteségeket szenvedett, az ausztriai házból eredett dicső apostoli királyok védnöksége alatt újult föl viszontagságaiból”.¹⁹⁵ Katolikus oldalról Horváth Mihály nemes felháborodással cáfolta az irat hitelességét. Mint írja, a püspöki kar a magyar kormány felszólítására is azt válaszolta több ízben, hogy nem hivatása a politika, tehát önmagának ellentmondva ezúttal sem bocsáthatott ki politikai színezetű pásztorlevelet. A felhívás tehát hamis, hiszen az erény és istenfélelem nem vesztethet ki annyira a földről, hogy „atyáskodó királynak nevezzék a vérengző zsarnokot”.¹⁹⁶ A másik lényeges különbség az lehetett a két felekezet vezetői között, hogy a katolikus főpapságot rendkívül érzékenyen érintette vagyoni helyzetének bizonytalanná válása, míg a református püspökök nem társadalmi helyzetük, hanem elsősorban képességeik, presztízsük által emelkedtek ki környezetükből. A lelkészek és választott espereseik, illetve püspökeik jövedelemkülönbsége nem volt kirívó. A vezetők szerepét az általuk hordozott nagyobb személyes felelősség és a tisztségüknek köszönhető jobb helyzetismeret különböztette meg a nem-ritkán érzelmi alapokon „politizáló” beosztottaktól.

Kétségtelen, hogy a katolikus egyházi vezetők politikai döntéseinél a kortársak által gyakran emlegetett érvekkel legalább azonos súllyal esett latba Róma kiállása az abszolút monarchiák

¹⁸⁹ Alföldi Hírlap, 1849. február 25.

¹⁹⁰ Az 1848. évi forradalom és szabadságharc története, Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Videopont, 1996. 257.

¹⁹¹ Róna Jácint: Magyarok! Győr, 1849. június 22. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

¹⁹² A megtorlásról I. Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928. 233-250.

¹⁹³ Gergely Jenő: A katolikus egyház 1848-49-ben. Valóság, 1998/9. 81.

¹⁹⁴ Zakar Péter: „A honszeretetet szent tüzétől áthatva siettek vitéz seregeink zászlói alá...” - Honvéd lelkészek 1848-49-ben. Mátrai tanulmányok. Gyöngyös, 1998. 66. A szerző számításai szerint a tábori lelkészi kar 75%-a katolikus, 16%-a református és 1-1%-a evangélikus, illetve ortodox volt.

¹⁹⁵ Pap Dénes: Okmánytár... Pest, 1868. 2. k. 321.

¹⁹⁶ Uo: 2. k. 326. (Horváth Mihály tiltakozása a Közlönyben is megjelent.)

mellett, az államegyházi státus féltése, illetve mindazok a kiváltságok, amelyeket a polgári átalakulás már felszámolt vagy fenyegetett. Ezzel ellentétben a protestáns egyházak jogaik, lehetőségeik, szabadságuk bővülését tapasztalták, illetve remélték és várhatták a polgári fejlődéstől.¹⁹⁷

Szoboszlai Pap István már 1849. április 26-i körlevelében ujjongott a dinasztia trónvesztése fölött,¹⁹⁸ pedig Horváth Mihály csak május 10-én szólította az egyházi és iskolai vezetőket a Függetlenségi Nyilatkozatot támogató hűségnyilatkozatra. Amint az egyházkerület „hódoló nyilatkozatából” kiderül, a tizenhárom tiszántúli „egyházvidék” népképviselői gyűlésein a püspöki felhívással összhangban, egyhangú állásfoglalás született. Lényegüket talán a Szatmári Egyházmegye közgyűlése összegzi a legtömörebben: „utódaik vagyunk azon evangéliumi keresztyén hősöknek, kiknek társulatát a Habsburg Lotharingi ház ... háttérbe szorítás, rettegés, nyilvános istentisztelet betiltás, tulajdonbóli kifosztás, száműzés, börtön és pallos által váltva nyomorgatta... Nem lesznek többé szabad hazánk fölött kik idegen Istenek gyanánt szenteknek kiáltsák magokat és türelmetlenségökben az egy igaz Istent se hagyják saját meggyőződésünk szerint imádni.”¹⁹⁹ A hasonló írásbeli nyilatkozatok jelentősége abban rejlett, hogy tudatosította: nem csupán a dinasztia iránti kötelező hűség szűnt meg, de egyenesen hazaárulást követnek el a Habsburgok hívei. A trónfosztás után a református egyház vezetői valószínűleg kevesebb belső vívódással álltak a szabadságharc oldalán, mint a katolikusok püspökei. Bár erre vonatkozó célzás az éberrel figyelő sajtóban is nagyon ritka²⁰⁰ - inkább az ellenkezőjére találni bőségesen példát²⁰¹, - a református lelkészek között is minden bizonnyal lehettek a haza ügye iránt kevésbé buzgók, kényelemszeretők, életüket féltők, lehettek, akik nehéz szívvel engedték át gyülekezetük egyetlen harangját ágyúk öntésére. Az alapvető különbségből mégis következett, hogy a katolikus egyházvezetés szinte csak a maga jól felfogott érdekei ellenében fordulhatott szembe a dinasztival - a legmagasabbrendű eszményeket követve nemritkán így történt -, míg a reformátusok helyzete más orientációt diktált. Az egyik félnek sokkalta több volt a veszíteni valója, de a szabadságharc után történtek ismeretében a másik félről is túlzás volna azt állítani, hogy „csak nyerhetett”. A katolikus és református vezetés egyházpolitikai döntéseinek eltérései tehát logikusan következtek az egyházak helyzetének különbségeiből.

Jóllehet a küzdelem végnapjaiban a „pártütés fészke” feldúlására küldött orosz fegyverektől fenyegetve a „magyar szabadság őrvárosával” együtt a tiszántúli kerület református püspöke sem tagadta meg a tőle írásban követelt hűségnyilatkozatot, a dinasztia kegyeivel a református egyház valóban nem dicsekedhetett, hiszen a függetlenségi harcokat lezáró békekötések mindegyike tartalmazott protestáns követeléseket, így Bécsben pontosan tudták, hogy politikai fordulatok idején mit gondoljanak a reformátusok hűségéről. Éppen ezért kezdődhetett az alábbi szavakkal a kerület trónfosztás utáni hivatalos nyilatkozata: „Mi, a helvét hitvallású tiszántúli egyházkerület közgyűlése ... hosszú időn át ahhoz valánk szokva, hogy rettegve nyissuk föl a kormányrendeleteket...”²⁰² A „sima, de céltudatos öreg

¹⁹⁷ Gergely Jenő: A katolikus egyház 1848/49-ben. Valóság, 1998/9. 75.

¹⁹⁸ Zoványi Jenő: i. m. 1939. 112.

¹⁹⁹ Gacsályi Gábor: i. m. 81.

²⁰⁰ A talán egyetlen ismert ellenpéldát l. Forrásgyűjtemény 36.

²⁰¹ A Közlönyben rendszeresen jelentek meg rövidhírek Mészáros Lázár utasítására, aki gyakran talált alkalmat köszönetmondásra. 1849. február 7-én például Nagy Gábor szatmári (Fülpös) református lelkésznek fejezte ki elismerését, aki egyszerre két fiát, Gábort és Eleket adta át a honvédségnek, ígéretet téve harmadik, még kiskorú gyermekének jelentkezésére is. - Fésős András egyházkerületi főjegyző szerint a Tiszántúlon „nincs egyetlen egy lelkész, tanító is, ki miatt pirulnunk kellene, hogy velők a' reakció mint bűnsoldosaival dicsekedhetnék”. PEIL, 1848. november 6.

²⁰² Forrásgyűjtemény 42.

diplomata”,²⁰³ Szoboszlai Pap István szabadságharc utáni bűnbánó törleszkedését egyaránt illette a Kollégium megmentőjének járó hozsannázás és az utókor viszolygása.

„Mint trombita föl emeltem szómat a szabadság hirdetésére”

Igehirdetés és ünnepi szónoklatok

A kormány hivatalos lapja minden lehetséges alkalommal hangot adott egyházak iránti elvárásának. A Közlöny Máramaros példáját hozta föl, ahol 180 000 lélekből mindössze 20-22 ezer magyar él, a népesség mégis tudatában van a magyar alkotmány és szabadság áldásainak, mert a papság érti hivatását és teljesíti kötelességét.²⁰⁴ Bár a szabadságharc református igehirdetése nincs megnyugtatóan feltárva, az ismert megnyilatkozásokból úgy tűnik, az utóbbi megállapítás teljességgel érvényes a református lelkészi karra is. A téma egyik legutóbbi kutatója a fentebb már említett debreceni prédikátorok mellett Dobos János országgyűlési lelkésztől, Csuthy Zsigmondtól, illetve erdélyi hírességektől idéz nagyhatású egyházi beszédeket.²⁰⁵ A halálraítélt Csuthy Zsigmond és Dobos János szintén a Kollégiumban tanultak. Debrecenben teológuskodott és töltötte kápláni éveit Török Pál is, aki az egyházi sajtóban meghatározó szerephez jutott a szabadságharc hónapjaiban.²⁰⁶

Könyves Tóth Mihály - korábbi szónoklataival ellentétben - tábori lelkészként mondott beszédeiben már a romantika szertelen képei tobzódnak: „a vérpatak, melly a magyar nemzetből foly... vértengerré nő fel, és hullámaival elsepri a trónoknak babonás hitből, ámitással épített oszlopot, és ... vérhabokban fullasztja meg az önkény zsarnokait”.²⁰⁷ Radikalizálódása már francia olvasmányaira tekintettel sem volt előzmény nélküli. A „lelkésedés tüze vagy a kétségbeesés fúriája” olyan erőt biztosított számára, hogy Debrecenben az események középpontjába kerülhetett.²⁰⁸ Népszerűségére jellemző, hogy a kormánylap beszámolója szerint egyes prédikációi alkalmával még a padosrok között is tömegek álltak.²⁰⁹

A lelkészi testületnek volt tagja, aki minden harsányság nélkül szólított a nemzet iránti hűségre és hirdette a reménységet, hogy ahol véget ér az emberi erő, ott sincs korlátozva a Mindenható.²¹⁰ De voltak vérmesebb pásztorok, akik a kamarillát „a magyarok zsírján felhízott véredek tömegének”,²¹¹ mások a bécsi kormányt „magyar zsírtól felhízott vipera testület”-ként²¹² aposztrofálták. A szabadságharc református igehirdetésének egyik csúcspontja Fésűs András egyházkerületi főjegyző szolgálata 1848 karácsonyán. A nagytemplomi lelkész már az 1843/44. évi országgyűlés prédikátoraként magvas beszédeivel hívta fel magára mind a rendőrség, mind a reformellenzék figyelmét. Az organikus fejlődés elvi alapján állott - bimbózó virágok türelmetlen feltépéséhez hasonlította a forradalmakat -, de gondolkodását áthatotta a reformkor értékvilága. Már ekkor szembefordult a feudális kiváltságok rendszerével.²¹³ Karácsonyi beszédében az ország drámai helyzetére emlékeztetett, miközben

²⁰³ Révész Imre: i. m. Debrecen, 1926. 27.

²⁰⁴ Máramarosból. Közlöny, 1849. március 15.

²⁰⁵ Nagy Tibor: Magyar protestáns igehirdetés az 1848-49-es szabadságharcban. Theologiai Szemle, 1972. 168-172.

²⁰⁶ Szemléletét tükrözi a PEIL 1848. december 14. számában közölt szerkesztői nyilatkozata, amelyben a mindenek elé sorolt haza vész helyzetére hivatkozva jelzi a lap ideiglenes szüneteltetését, és az egyházi hírek közlésére Kossuth Hírlapját javasolta az újság levelezőinek.

²⁰⁷ Forrásgyűjtemény 28.

²⁰⁸ Forrásgyűjtemény 20.

²⁰⁹ Közlöny, 1849. május 30.

²¹⁰ Kósa Dániel kézirat predikációjának szövegközlését l. G. Szabó Botond: i. m. 1994. 125-127.

²¹¹ Szele Imre református lelkész sorait l. Alföldi Hírlap, 1849. február 18. 49.

²¹² Nagy Tibor: i. m. 171.

²¹³ Varga Zoltán: i. m. 1942. 243-244.

a nemzet ellenségeit a csecsemőgyilkos Heródesnél, a pogány töröknél is gonoszabbnak mondotta. Szavai szerint az önmagukat istenítő királyok bíborban is ugyanúgy emberek, mint a baromi állapotba süllyedt rongyos alattvalók, akiknek Isten nem tűrheti örökké szenvedéseit. Párhuzamot vont Jézus születése és a szabadság csillagának fölemelkedése, a napkeleti bölcsék és a magyar politikai vezetők között. Azzal biztatta híveit, hogy az igazság és a szabadság Jézus példájában legyőzhetetlen, mert a jogok ismerete már végleg, kitörölhetetlenül otthonra talált az emberek szívében. Bármit hozzon tehát a jövő - hirdette a kormány menekülése előtti napokban -, a gyülekezet nyugodtan nézhet sorsa elé, mert „az istenséggel rokon lelkünknek ellenmondhatatlan törvénye az ..., hogy igaz ügye nemzetünknek, elébb utóbb győzni fog”.²¹⁴

A korszak ismert ünnepi beszédei közül kiemelkedik Szoboszlai Pap István 1849. március 15-i emlékbeszéde, mind stílusának méltóságteljes hömpölygésével, mind az összetört lélek mélyről jövő, magasan szárnyaló fohászának finomságával, a sokrétű mondandó világosságával, biblikus ízeivel. A püspök nem hallgatta el keserűségének fő indítékát sem, hogy éppen onnan származott ránk a mérhetetlen szenvedés, ahonnan békét és oltalmat vártunk: a királyi széktől.²¹⁵

Figyelmet érdemel a református prédikációirodalom ideológiai tartalma, társadalmi tanítása is. A ránk maradt 1848/49-es prédikációk arra engednek következtetni, hogy a lelkészek nagy többsége a feudális világ lebontását a keresztyén alapelvek megvalósulásaként népszerűsítette. A polgári és erkölcsi szabadságot egymást erősítő fogalmakként kezelték, de az igazi szabadság szerintük nem korlátlan és féktelen: a törvényeken és azok betartásán alapul, mint ahogy az egyenlőség is a törvény előtt érvényesülhet. Könyves Tóth Mihály, Fésős András, Szoboszlai Pap István és mások gyakran emlegették a nemesi nemzetfogalom szűkkeblűségét, a 13 milliós magyar nemzet tagjai közül kirekesztett 12,5 milliót. A tárgyalt szövegekörnyezetben a józan ész az istenség bennünk lobogó szikrája”, a műveletlenségre kárhóztatás az elnyomás eszköze, a népszabadság szelleme „isteni”, és Jézus Krisztus „az eltiprott emberjogok isteni hőse”.²¹⁶ A jobbagység nyomorúságát kevesen ismerhették jobban, mint a gyülekezete körében élő, hétszilvafás nemesnél ritkán magasabb származású református lelkész. Sokan meg is fogalmazták „köztes” helyzetüket: „sem urak, sem épen földhöz ragadt szegények nem vagyunk; és mégis szegények”.²¹⁷ Különösen a magyar Országgyűlés uralkodói feloszlatása (1848. október 3.) és Windischgrätz támadása után élesedik az udvar fényűzésének és a „köznyomorúság” vakító ellentétének bírálata.²¹⁸ Az úrbéri viszonyok fölszámolását örvendetes tényként ünnepelték, a kor nagy jelszavait (a szabadságot és egyenlőséget) közvetlenül „Jézus tudományából” származtatták, kiváltképpen a testvériességet, amely egyenesen a keresztyén tanításból ered, hiszen a keresztyén atyafiak az egész földkerekségen a „Mi Atyánk”-hoz imádkoznak, ezért minden nemzet kedves Istennek.²¹⁹

E prédikációkban és szónoklatokban Kossuth („Magyarország üldözött idvezítője”) kultuszának hevesége szinte a blaszfémiahoz közelít.²²⁰ Az utóbbira jó példa a Hiszekegy szövegének sokszorosításban terjesztett átírása, ennek református egyházi eredete azonban nem valószínűsíthető.²²¹

²¹⁴ Forrásgyűjtemény 30.

²¹⁵ Forrásgyűjtemény 37.

²¹⁶ Forrásgyűjtemény 6., 8., 9., 28.

²¹⁷ Forrásgyűjtemény 44. Szilágyi József önéletrajza.

²¹⁸ Forrásgyűjtemény 30.

²¹⁹ Forrásgyűjtemény 9.

²²⁰ Forrásgyűjtemény 3. és 20.

²²¹ TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

Felhívások és kormányrendeletek templomi kihirdetése

A kormány és az Országos Honvédelmi Bizottmány a nehéz helyzetben számtalan feladatával birkózva, a lehetőségekhez képest igyekezett az egyházak hangulatát kedvezően befolyásolni, többek között az elvesztett tizedjövedelmek kármentesítése útján.²²² Az is tény azonban, hogy egyházi vezetőkhez továbbítás és publikálás céljából eljuttatott politikai közlemények²²³ nemritkán súlyos fenyegetést tartalmaztak a feladatot hűtlenül teljesítő papi személyekre vonatkozóan. Így olvasható Kossuth 1848. december 22-én kelt Nyílt rendeletében is, amely a „haza minden lelkészeihez” szól azzal a céllal, hogy a címzett „a’ szabadság szent vágyát tetőpontra fokozva” működjék, kilátásba helyezve, hogy a rendeletet „fogatosítani vonakodó a’ haza ellenségének fog tekinteni”.²²⁴ Az Országos Honvédelmi Bizottmány december 24-i Rendeletéből kitűnik, hogy a szabotálók szintén „a legszigorúbb felelősség terhe alá tételnek”.²²⁵ December 25-én a Szemere Bertalan parancsát közvetítő kormánybiztos is azzal fenyegetett, hogy parancsának „erőhatalommal is sikert eszközöl”, amennyiben az érintett esperes nem indulna haladéktalanul nemzetőrséget toborzó egyházmegyei körútra.²²⁶ Eötvös József egyenesen a lelkipásztorokat tette felelőssé azért, hogy a nép helyesen értelmezi-e a kormányrendeleteket.²²⁷ Ennek a magas elvárásnak a lelkészi kar csak teljes odaadással felelhetett meg. Ezért kívánta a Tiszántúl püspöke lelkészeitől, hogy a haza üdvét szolgálja minden beszélgetésük a templomon kívül is, ezért ajánlkozott Könyves Tóth Mihály a sajtóban, hogy kész az ország drámai helyzetét céhgyűléseken és még szűkebb körben, meghívásra, akár 10-20 fő előtt is magyarázni.²²⁸

A szabadságharc céljaival való azonosulásra egyházi vezetők részéről legfeljebb a kormányközleményekhez fűzött kísérszövegből, a teljesítés gyorsaságából, és az önként kibocsátott körlevelekből lehet következtetni, illetve annak mérlegeléséből, hogy a Habsburgok javára tett hűségnyilatkozatok az ellenséges csapatok helyszínre érkezése előtt vagy után születtek. Ezeket a nyilatkozatokat a másik oldalról is fővesztés terhe mellett követelték. Windischgrätz például már 1849. január 9-én megtorlással fenyegette Szoboszlai Pap István püspököt, ha az Országos Honvédelmi Bizottmánynak engedelmeskedik és lelkészei továbbra is azt merészelik híresztelni, hogy Ferenc József visszaállítja a jobbágyi terheket és felszámolja a vallásszabadságot.²²⁹ Bár a szakirodalomból ismert református prédikációirodalom mondandója önmagában is egyértelmű, az ezúttal közreadott körlevelek alapján sem kényszerülünk arra, hogy a sorok közül kíséreljük meg kiolvasni a református vezetők politikai azonosulását. Eötvös József rendeletéhez kapcsolt körlevelében Szoboszlai Pap István például azt kéri az „imádott hon” megmentése érdekében, hogy a lelkészek tegyék Isten ígéjét minden fegyvernél élesebbé, a már kivívott szabadság, egyenlőség és testvériség megmentésére.²³⁰ 1848. szeptember 22-én önkéntesen fordult a lelkészekhez, hogy buzdítsák fegyverfogásra minden hívüket, mert „Isten eszközök által munkálkodik”.²³¹ Katonailag reménytelen helyzetben, Windischgrätz fenyegetése után szólott a harangok felajánlása érdekében (ágyúöntésére), hiszen ha a haza szabadsága veszve lenne, csupán az lehetne a harangok rendeltetése, hogy az újból eltiport vallásszabadságot sirassák. Ha pedig győz a

²²² Forrásgyűjtemény 26.

²²³ Forrásgyűjtemény 10., 11., 13., 15., 16., 17., 26., 29., 39., 40.

²²⁴ Forrásgyűjtemény 29.

²²⁵ PEIL, 1848. dec. 31. 1675-1676.

²²⁶ Régiségek 1848-ból. Sárospataki Lapok, 1947/115.

²²⁷ Forrásgyűjtemény 15.

²²⁸ Forrásgyűjtemény 15. és 19.

²²⁹ Andics Erzsébet: i. m. 2. k. 307.

²³⁰ Forrásgyűjtemény 15.

²³¹ Forrásgyűjtemény 18.

szabadság, lesz erejük a felviruló egyházaknak visszaállítani, amit feláldoztak.²³² Rendeletek, felszólítások kihirdetését gyakorlatilag mindenféle ügyben, bármelyik tárca felelőse kérte és kérhette az egyházkerülettől, leggyakrabban a vallás és közoktatásügyi miniszter, de volt példa Batthyány miniszterelnök vagy Klauzál kereskedelmi miniszter kolera elleni utasításainak közvetítésére is.²³³ A függetlenség kimondása után Horváth Mihály a hivatalos Közlönyben szólította fel a felekezetek egyházi és iskolai vezetőit, hogy hat héten belül aláírásukkal hitelesített ünnepélyes nyilatkozatot tegyenek a törvényes magyar kormány iránti engedelmisségükről.²³⁴

A lelkészi kar valóságos érzelmeivel kapcsolatban sokatmondó, hogy a vesztes debreceni csata után, az osztrák részről megkövetelt hűségnyilatkozat záradékában a református szuperintendens utasította espereseit, hogy egyházmegyéjükben jelöljenek ki határidőt, saját egyházmegyei körlevelüket láttamoztassák minden lelkésszel, a láttamozás gyorsaságától, hiánytalanságáról éppen úgy küldjenek értesítést, mint a püspöki körlevél kézhezvételéről, majd végül a benne foglaltak maradéktalan végrehajtásáról.²³⁵ Hasonló óvintézkedésre a nemzeti kormány egyetlen rendelete esetében sem volt szükség, mert a püspök bizonyos lehetett rendelkezésének végrehajtásában.

Nemzetőr papság és tábori lelkészség - „keresztes háború a muszka ellen”

A tiszántúli református lelkészek jelentős erőket mozgósítottak, és sokan személy szerint is részt vettek a küzdelmekben. Révész Imre korántsem tekintette teljesnek vagy befejezettnak könyvéjét, amelyben főként az egyházi sajtó alapján, az egész ország területéről 201 résztvevő református lelkészt vagy kollégiumi tanárt sorol föl név szerint.²³⁶ Horváth Mihály csanádi püspök, a szabadságharc kormányának kultuszminisztere több példát ismertet arra vonatkozóan is, hogy a nemzetőrségbe lépett lelkészek obszitosok hiányában maguk voltak kénytelenek betanítani, gyakorlatoztatni híveiket.²³⁷ A kérdés természetesen megosztotta az egyházi közvéleményt. Az egyik szélső pólus képviselője a Munkások Ujságában tette közzé, hogy a lelkészek személyes példájukkal mutassanak utat, mások a pásztor nélkül hagyott gyülekezetekre hivatkozva, legfeljebb lakóhelyükön látták célszerűnek a nemzetőri szolgálatot, a hadsereget pedig a tábori lelkészek gondjaira kívánták bízni.²³⁸ Egyházi sajtóban vitatkozik többsége az utóbbi véleményhez állott közel: a lelkészeknek legyen joguk fegyvert fogni, de ez ne legyen kötelességük.²³⁹ A fenntartások ellenére is népszerű volt Nagy István bihari református esperes példája, aki zászlótartóként szolgált az erdélyi hadseregben, nagy elismerést keltve azáltal, hogy szabadsága idején minden egyházközségét körbejárva tartott lelkesítő beszédeket.²⁴⁰ Igen sok református lelkész fegyveresen is harcolt az ütközetekben.²⁴¹ A lelkészek természetesen a hadsereg kötelékeiben is elsősorban vallási teendőikkel foglalkoztak. A prédikálás, lelki gondozás mellett mindennapi feladatuk volt a sebesültek ápolása, vigasztalása. A Kollégium szabadságharcban részt vevő diákjai között felsorolt

²³² Forrásgyűjtemény 31.

²³³ Forrásgyűjtemény 16. és Barcsa János: A Tiszántúli Református Egyházkerület történelme. Debrecen, 1908. 26.

²³⁴ Forrásgyűjtemény 39.

²³⁵ G. Szabó Botond: i. m. 1994. 129.

²³⁶ Révész Imre: A magyar református egyháztörténet könyvészete. Kézirat, 727-742.

²³⁷ Horváth Mihály: i. m. 1. k. 32.

²³⁸ Pap nemzetőr. PEIL, 1848. július 7. 889-893.

²³⁹ ifj. Sztehlo János: Tegyen-e a pap fegyverszolgálatot. PEIL, 1848. szeptember 8.

²⁴⁰ Forrásgyűjtemény 36.

²⁴¹ Sass Károly példáját említi Zakar Péter: i. m. 65.

Kenézy Lajos például tífuszos katonák ápolása közben lelte halálát.²⁴² A papok szerepvállalásáról folytatott belső vitában Révész Imre az 1848. évi XX. törvényre hívta föl a figyelmet, amely szerint a bevett vallásokat követő katonaságot tábori lelkészekkel kell ellátni, hiszen sehol nincs olyan szükség vallási és erkölcsi táplálékra, mint a hadseregben.²⁴³ Többen utaltak arra is, hogy a tábori lelkész mindenkinél eredményesebben harcolhat az ármánykodás és árulás ellen, használhat a demoralizált csapatok lelkesítésében, sőt egyesek a „politikai tiszt” sajátosan értelmezett szerepkörét is a lelkésznek szánták. A legnagyobb figyelmet minden bizonnyal Könyves Tóth Mihály keserű tapasztalatai keltették, aki szerint a tisztikar annyira elfoglalt a sereg „mechanizmusával”, hogy annak szellemiségére már nem képes figyelmet fordítani, jóllehet az abszolutizmus katonáival szemben csak a szellem erejétől remélhetünk győzelmet.²⁴⁴ A Tiszántúli Közgyűlés jegyzőkönyve szerint 1848 novemberéig a kerületből 20 lelkész jelentkezett tábori szolgálatra.²⁴⁵ Ez a keretszám ez idő tájt a lehetőségek felső határát jelenthette, ugyanis Harsányi Sámuel november 14-én a Minisztériumból azt a választ kapta kérvényére, hogy „jelenleg e honban lévő hadseregeknél üres tábori lelkészi állomás nincs”.²⁴⁶ A kérdés jelentősége ellenére a kormánylap csupán 1849. február 1-jei számában kért a parancsnokoktól jelentést arra vonatkozóan, hogy hol vannak betöltetlen tábori lelkészi állások.²⁴⁷

A felekezeti érzékenység mindvégig alkalmas volt feszültség keltésére, amely lehetőséggel a küzdőfelek mindegyike élt. Erdélyben például a császári propaganda azt terjesztette, hogy a magyarok el akarják törölni az „oláh vallást”, de Rajasics is hangoztatta, hogy a délvidéki unitusokat kálvinistákká akarják tenni, hogy magyar legyen a prédikáció nyelve. E képtelen rémhíreknek némi alapul szolgálhatott, hogy korábban magyar oldalról valóban nem rejtették véka alá, hogy a protestáns unió a szlovákok rovására nemzeti haszonnal kecsegtet.

Az oroszok közeledtével is a vallási fenyegetettség tudatosítása mutatkozott a mozgósítás leghatékonyabb eszközének. Horváth Mihály vallásügyi miniszter már 1849. május 18-án „a haza minden felekezetbeli lelkészéhez” címzett rendeletében keresztes hadjáratot hirdetett, országos nemzeti böjtöt rendelt el. Abban a tudatban, hogy a „lelkészek ajkairól függ a nép szíve”, arra szólított, hogy a papság ünnepi öltözetben, templomi zászlókkal álljon a hívek élére, mert „az ó hitű zsarnok” a nemzeti és polgári szabadság mellett a vallási és lelkiismereti szabadságot is veszélyezteti. A fenyegetések között szerepelt a balti népek sorsának ismertetése és a szibériai kitelepítés réme is.²⁴⁸ A keresztes háborút Szemere belügyminiszter és „A’ nemzet kormánya” is meghirdette, lényegében Horváth Mihály felhívásával azonos tartalommal.²⁴⁹ A szigorú böjtölés, az ünnepi körmenetek, a gyakori harangozás nem járt a várt lélektani hatással, inkább túlzott riadalmat keltett. Létrejött ugyan néhány új szabadcsapat, a Jászkunságban több ezer önkéntes felkelő jelentkezett, de az általános népfelkelés elmaradt...

***

---

²⁴² Forrásgyűjtemény 45. Résztvevő diákok névsora.

²⁴³ Forrásgyűjtemény 23.

²⁴⁴ Forrásgyűjtemény 27.

²⁴⁵ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. 1848. évi 307. szám.

²⁴⁶ Harsányi Gusztáv: Töredék egy magyar református lelkész hányatott életéből. Debrecen, 1926. 77.

²⁴⁷ Forrásgyűjtemény 35.

²⁴⁸ Forrásgyűjtemény 40.

²⁴⁹ 1849. június 28-án és 29-én. Ezeket a kiáltványokat közölte a szabadságharc újságainak többsége is. L. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

A Tiszántúli Református Egyházkerület 1848-ban az ország politikai vezetésével együtt a közcsend és a közbátorság megőrzése mellett, a dinasztia oldalán képzelte el a szabad nemzet alkotmányos jövőjét. A századok óta vágyott vallási és polgári jogok megszerzése a református egyházi közvéleményt a dinasztiaival való szakítás után is a szabadságküzdelmek oldalán tartotta. Az egyházkerület vezetése az orosz hadsereg Tiszántúlra érkezéséig, a debreceni csatavesztésig minden lehetséges eszközzel támogatta a „nemzet kormányát”. Amikor Debrecen elhagyásakor a kormányzat részéről felmerült a Kollégium épületeinek használatáért adandó kárpótlás kérdése, Kerekes Ferenc professzor visszautasította a „kisszerű számításokat”.²⁵⁰ A védtelenül hagyott város, amelynek vezetői lemészárolt főbírák vérén tanulták meg, hogy háború idején meddig feszíthető a húr, nem áldozta föl néhány ezer szedett-vedett kaszás népfőlkelőjét a 14 ütegnyi tüzérséggel érkező, 30 000 főt meghaladó orosz sereg ellenében.²⁵¹ A kétszeri orosz invázió (július 2-ától, illetve augusztus 1-jétől) hatalmas pusztítást okozott, de Drevenyák királyi biztos úgy vélekedett, hogy a város csak magának köszönheti a második orosz látogatás kihágásait, mert az első hódolás után újból a „a pártütőkhez” küldte követeit.²⁵² Büntetésképpen felmerült a kozákokkal kiegészített azelopoli vadászezred állandó debreceni állomásoztatása is - 3600 fő, 900 ló és egy tüzérségi üteg -, természetesen a lakosság terhére.²⁵³ Révész Imre, aki a Kollégiumban kísérelte meg a reábízott értékek, elsősorban a Nagykönyvtár őrizetét, a veszélyek ismeretében is hűvös távolságtartással emlékezett meg Szoboszlai Pap István feltűnően gyors alkalmazkodásáról és a győztesek jelenlétében mondott bűnbánó prédikációjáról.²⁵⁴ A történetek után a püspök rajongói sem mellőzhették állandó jelzői közül a „kigyó okosságát”,²⁵⁵ mint ahogy a jellemzésekben lépten-nyomon fölbukkan a kis engedmények árán nagy eredményeket fölmutató diplomata képe is.²⁵⁶ A kortársak közül azonban sokan voltak, akik az eredményeket nem kicsinyítve, fájdalmasan nagynak látták az engedményeket, amelyekre a tiszántúliak református vezetője kényszerült. A városvezetéssel mindvégig minden lépését egyeztető püspök 1849. szeptember 5-én a „királyi biztos magas rendeletére” hivatkozva az uralkodóház melletti hódolatra szólított, a „mind a’ pap, mind a’ próféta tévelyegtek a’ látásban” ézsaiási ige alapján.²⁵⁷

Forrásgyűjtemény

Az alábbi források keletkezésük kronológiai rendjében sorakoznak. A szövegek közlése a forrásgyűjtemény 44. sorszámú darabja kivételével betűhív, megőrzi az eredeti sajtóságokat. (Pl. Mózsés, remény-dúzs.) A 44. sorszám alatt található önéletrajzok változatlan közreadása az írásmód következtelensége, a központosítás és az ékezés hiányosságai miatt nem vállalható. A többi forrás esetében alkalmazott betűhív eljárás vonatkozik a magánhangzók ékezésére, illetve a mássalhangzók régies alakjaira is (tz, cz). A közlemény csupán a hiányos központosítás, a kisbetűkkel kezdett mondatok és a rendkívül szeszélyes ékezethasználtnak a szöveg megértését nehezítő kivételes eseteiben tért el az eredeti írásmódtól. Egyébiránt az esetleges változatok (például a’-az, ‘s-és, karácson-karácsony) azonos forráson belül is

²⁵⁰ Alföldi Hírlap 1849. június 17.

²⁵¹ Debrecen története. i. m. 2. k. 488.

²⁵² HBmL Közgyűlési Jegyzőkönyv 1849. augusztus 11. 1660. szám.

²⁵³ HBmL Közgyűlési Jegyzőkönyv 1849. szeptember 2. 1747. szám.

²⁵⁴ Az oroszok Debrecenben. Révész Imre 1849-iki naplójegyzeteiből. Vasárnapi Újság, 1881. 572-588.

²⁵⁵ „Íme én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé: legyetek tehát okosak, mint a kigyó, és szelídek mint a galamok. Óvakodjatok az emberektől, mert átadnak a törvényszékeknek...” Máté 10:16-17.

²⁵⁶ A Debreczeni Ev. Ref. Főgymnázium értesítője az 1894/95. tanévről. Debrecen, 1895. 228-237.

²⁵⁷ G. Szabó Botond: i. m. 1994. 127-129.

érintetlenül maradtak, hasonlóan az egybe- és különírás szokatlan formáihoz (pl. hazugámítás, nélkülne), illetve a mondaton belüli nagybetűk alkalmazásához, az írásjelek halmozásához és egyéb ma már szokatlanul ható megoldásokhoz. (Például: "magyar Hazaa!!!halld meg".) Az eredeti szöveg "tollhibáira" vagy különlegességeire indokolt esetben zárójelbe helyezett felkiáltójel (!) hívja föl a figyelmet. A rövidítések feloldása lábjegyzetben található, az első előfordulásnál.

1.

A' helvéthitvallásu tiszántúli egyházkerület' kérelemlevele az országosan egybegyült Rendekhez.

1848. márc.22. TtREN Szabadságharci gyűjtemény.

Előrebocsátván azon nyilatkozatunkat, miszerint mi jelenleg vallásügyünk' tekintetében az Országos Rendek iránt határtalan bizodalommal viseltetünk, közohajtásunkat a' következő általános pontok alatt terjesztjük elő:

1. Kivánunk általános lelkiismeret-szabadságot, hitfelekezetek közötti teljes és tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot, következésképen az uralkodó 's bevett vallásoknak nevé, emlékezetét, eszméjét is örökre megszüntetni kívánjuk.
2. Kivánjuk, hogy minden vallásbeli felekezetek' egyházi szükségéit az állodalom' kincstára teljesítse, hivatalnokait az állodalom fizesse, nyugdíjazza felekezeti népesség' arányában.
3. Protestans katonák' lelki szükségéinek teljesítése végett mindenütt protestans táborig lelkészek tartassanak.
4. Egyházi hivatalnokaink' polgári állása, rangja, határozottassék meg.
5. Ha, és a' hol valamelly hitfelekezet képviseltetik, protestans felekezetünk is aránylag képviseltessék.
6. A' protestansok a' magyar korona alatt mindenütt szabadon lakhassanak, vallási és polgári jogokat szabadon élvezhessenek.
7. A' nevelés' általános ügyét az állodalom felkarolván, elemi és realiskolákban minden növendékek díj nélkül tanulhassanak; egyébiránt pedig minden felsőbb iskolák is minden hitfelekezethez tartozók előtt kölcsönösen nyitva tartassanak.
8. Minden hitfelekezetbeli iskoláknak közköltségeit, ugy szintén az azokban tanító egyéneknek fizetését, nyugdíjazását az állodalom fedezze.
9. A' magyar nemzeti egyetem, nevének megfelelőleg, minden hitfelekezetre nézve, minden tekintetben közös legyen.
10. A' hazában működő minden tanítóknak polgári állása, rangja megállapítottassék.

Költ Debreczenben 1848. évi martius 22-én rendkívül tartatott egyházkerületi közgyűlésünkben.²⁵⁸

2.

A Tiszántúli Református Egyházkerület tájékoztatása és felszólítása a kerület lelkészeihez.

1848. március 22. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény és TtREL I.1.b.120.

Eljuthatott, el fogott már jutni a' hon' minden tájékira, el minden rendű honfiakhoz, híre a' nagyszerű eseményeknek, mellyek a' közelebbi napok' 's hetek' folyta alatt több külnemzet' eddigi polgári állását vagy átalakították már, vagy átalakulásnak indították.

Ezen események át- és kihatottak hazánkra is, és mozgalmakat idéztek elő, mellyek új és siettető lökést adtak a' törvényhozó honatyák által már egyébkint is munkába vett nemzeti átalakulásnak.

Hálával tartozunk, hálát kell adnunk Istennek azon kegyelmeért, miszerint ama' mozgalmak között édes hazánk' békéje eddig sértetlenül maradt.

Könyörögnünk kell a' Mindenhatóhoz, hogy e' kegyelmét tőlünk, továbbra is és mindenha, meg ne vonja.

Igy téve 's Istenben bizva, remélhetjük is a' béke' áldásthozó malasztjának, átalakulási mozgalmaink között is, rajtunk megmaradását.

Helyeztetjük e' reményünket, Isten után, felséges Királyunkban is, kinek szívjósága, kegyelmes indulata, hű magyarjai iránti őszinte szeretete, több fejedelmi tettekben nyilvánult már előbb 's eddig is: de legkitünőbbben nyilvánult most legközelebb abban és az által, hogy – eltávolítván magától 's trónjától azon tanácsosokat 's kormánysegédeket, kiknek működését szeretett alattvalóira kártékonyan hatni, 's e' miatt az alattvalók' részéről csak ellenszenvvel találkozni megértette; továbbá, megadván nemzetünknek három évszázados azon ohajtatát, hogy Magyarországnak a' több örökös tartományok' kormányától elkülönzött, egészen független, önálló kormánya legyen – biztosította nemzetünket, hogy ez uj kormányra honunk' fiai közül olly férfiakat állítand – mint állított is már részben – kik a' nemzet' bizodalmtól környezetten kezdve működéseikhez, ezeknek üdvös eredményéről már előre kezeskednek.

Helyezhetjük reményünket nemzetünknek kedveltjében, hazánk' Nádorában, ISTVÁN főherczeg Ő Fenségében, ki, miután a' nemzet' ohajtata szerint hazánk' ügyeit erőteljes fiatal vállaira fölvette volna, ernyedetlen buzgalommal működik boldogításunkra; ki épen most is leghatályosabb eszközlője volt Felséges Urunk' fentebb említett kormányváltoztatási kegyelmes tettének; ki jövendőre is biztos reményt nyújt a' felől, hogy a' haza' javának buzgó kívánatát mindenkor hő keblében hordozandja.

Helyezhetjük reményünket legközelebről országosan egybegyült törvényhozóinkban, kiknek együtt léte, valamint a' közbejött események' tekintetében' a' gondviselés' különös

²⁵⁸ Benda - Irinyi: i.m.394. szerint 300 példányban jelent meg.

áldásának tartandó, úgy a' teljes megnyugvásnak leggazdagabb kútforrása mindnyájunkra nézve, miután eddigi munkálkodásuk után hazaszerte köztudomásra jutott, mikép ők, forró honszeretettől lelkesülve, azért izzadnak, fáradnak, hogy megalkotandó törvényeik által a' nemzet' békés átalakulását, az öszves haza' fölvirágzását, állandó boldogságát, erejét, dicsőségét, eszközöljék; eszközöljék ezt nevezetesen a' honlakosok' alsóbb osztályainak jobb sorsba, nagyobb szabadságba helyezése által, 'a polgári minden jogok' jótékonyosságát ezekre is kiterjesztvén az urbéri viszonyokat megszüntetvén, a' társasági mellőzhetetlen közterheknek viselését minden rendű honfiakra nézve közössé és általánossá tevén.

Mind ezen magasztos törvényhozói törekvéseknek azonban, valamint a' királyi, a nádori, az új kormányi legjobb akaratnak 's igyekezetnek is, kivánt sikerét csak úgy lehetővé reménylenünk, ha mindenütt a' hazában zavaratlan csend, béke, nyugalom, személy- és vagyonbátorság leend; ezt pedig ismét csak a' haza' minden lakosainak egyetértése 's öszhangzó közremunkálása eszközölhetvén: tenni e' célra a' mennyit csak lehet, minden jó polgárnak, minden hazafinak, bármi rendben és sorsban legyen, közanyánk a' haza iránti szent kötelessége.

Minélfogva ezennel hivatalosan felszólíttatnak kerületünkbeli minden egyházaink t.cz.²⁵⁹ lelkipásztorai: hogy mihelyt jelen rendelet kezeikhez jutand, az egyház' előljáróit öszgyűjtvén 's először is azokat, - ha, és a' mennyiben szükséges lenne, - e' rendelet' tartalmáról és céljáról fölvilágosítván, az illy módon egyetértőleg 's minden hosszabb halasztást kizárólag kitűzendő határnapon, a' fentebb előadottak' nyomán 's értelmében (mellyeknek azonban gyülekezetök' helyzetéhez 's körülményeihez alkalmazandó 's kiszélesítendő öszszerkesztése 's szónoklattá-alakítása saját belátásukra hagyatik) intézzenek az egyházi szónokszékből hallgatóikhoz czélszerű tanítást: serkentvén őket a' rend', nyugalom', béke'- és vagyonbátorság' védelmére; serkentvén 's buzdítván arra, hogy béketűrőssel várva a' meghozandó törvényeket, addig a' most meglevőknek hódolva engedelmesek legyenek; a' fenálló viszonyokat kellőleg tiszteljék és sértetlenül megtartsák; figyelmeztetvén őket a' szabadságnak józan fogalmára, miszerint szabadság rend nélkül nem létezhetik 's szabadságra csak az lehet érdemes és képes, ki a' rendet megtartani akarja 's tudja is; figyelmeztetvén, hogy a' rendbontás csak káros eredményeket fogna rájuk hozni, minden esetre késleltetni fogná a' törvényhozás' jótékony céljainak megvalósulását.

Mellőzhetetlenül szükségesnek nyilváníttatik egyszersmind; hogy ezen illy tartalmu és irányu tanítás ne köttessék csupán a' kitűzendő egy naphoz, hanem azontul is, mind addig mig az alkotandó új törvények kihirdetve leendnek, minden alkalommal tartandó szónoklatokba a' lehetőségig részenként beszöve ismételhessenek az érintett eszmék 's buzdítások, sőt templomon kívül is, minden lehető viszonyok, nevezetesen a' társalgási beszélgetések is, e' célra használtassanak föl: mint ezt a' t. cz. lelkipásztorok' eszélyes belátásától, hazafiui buzgalmatól, evangéliomszerű szellemétől, biztosan reményli ezen közgyűlés, várja 's igényli a' haza.

Költ a' helvéthitvallásu tiszántuli egyházkerület' Debreczenben 1848. mart. 22. Napján tartott közgyűléséből. *Fésős András mk.*²⁶⁰ Egyházkerületi főjegyző

²⁵⁹ A körlevél címzettjei, a tiszteletes címzett lelkipásztorok.

²⁶⁰ Az aláíró szerint a felszólítás szövegét Szoboszlai Pap István készen hozta magával az előzetesen kitűzött idő előtt összehívott Közgyűlésre. Lásd. PEIL, 1848. november 6. 1441. - Ez a nyomtatvány nem szerepel Benda-Irinyi idézett művében.

3.

Révész Bálint: A' debreczeni főiskolai tanuló ifjúság előtt tartott beszéd.

1848. márc. 22. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény és TtREN B3106

Magyarország' ifju polgárai!²⁶¹ üdvözölve legyetek a' szabadság' , testvériség' , egyenlőség' nevében! Kétes eredményü mozgalmak rázkódtaták meg a' napokban szinte egész Európát, mellyek Frankhonban megbuktaták a' kormányt 's avval együtt a' királyi trónt is, és helyébe a' szabadság' respublicája dicső székét emelék, - mert az absolut kormány szörnyetegének átkos karjai közül a' vész elválasztó perczeiben sem birt a' királyi trón kibontakozni; Osztrákhonban, hol a' császári trón az örvény' torkánál kiragadá az evezőt az absolut kormány' iszonyu kezéből, áll a' császári trón, bukva csak az absolut kormány, - a' megbukás' gyalázatos, de rég késett halálával halva, Metternich – ama szörnyeteg, kinek neve a' szabadság', igazság' jellemétől áthatott történetek' könyvében rettenetes átok sötét betüivel leszen fölírva! Hiába! így van ez, így kellett lenni most is, - a' szabadság' szellemét egyik század sirba fektetheti, de az nem holt meg, csak alszik, 's egy más jobb század fel fogja költeni! hiába! egy pokollal szövetkezett kéz tehet nagy követ az eltemetett szabadság' sirjának szájára, de eljönnek időnként az Isten' lelkétől ihletett férfiak, bebalzamoztatni a' nagy halottat, 's a' nagy halott nem rothad meg addig, miglen a' sir' szájáról elmozditandja a' követ az örök-igazság' látatlan keze! hiába! zugó vihar letépheti suttogó szárnyait a' lágy szellőnek – de a' vihar nem lehet örök, mert Isten forgatja az időket, 's Istennek teremtései is vannak, kiket meg akar áldani, 's így a' vihar elzúg hirtelen, és a' lágy szellő kibontakozva, langyos szárnyaival fölmelengeti, élesztgeti a' megrongált életet!

Hazánkban is hosszas álmodt kínos sirjában, eleven-holtan a' szabadság' szelleme, - 's im a' természet tavaszával együtt életre kelt az! hazánkban is századokon keresztül nehezült a' szabadság' koporsóján az erőszak, zsarnokság' nagy köve, 's még e' mivel században is féltékenyen nyomá azt egy átkos kormány kéz, nyomák annak nemzetünk több nemtelen fiaiba is átoltott ujjai, 's a' föld minden bérceiből öszvehordott kőhalmaz nem lenne olly nehéz, mint ama rettenetes kéz, és hálátlan hazafi ujjak valának. 'S im hazánk nemtője 's nagy fija Kosuth (!) fegyvertelen kezekkel megmozgatá a' nagy követ, majd levevék azt dicső Nádorunkkal, 's a' feltámadt halottat jó Királyunk visszaadá a' nemzetnek! hazánkban is rég zug a' rabszolgaság' életzúzó vihara, 's im Isten váratlan megköté annak szárnyait, kilehellé lelkét, 's a' megrongált nemzet újra élni kezd!

'S mind ez hogy történt? Más országokban polgári vér folyt a' szabadság' küzdelmeiben, fegyverek szaggaták meg a' béke' templomát, 's annak csak' romjaira fonódhaték a' szabadság' borostyánja, vérrel festett hajnalszárnyain támadt fel a' szabadság' 's igazság' nagy napja! Hazánkban még eddig nem folyt, - oh! ne is folyjon polgári vér! – hazánkban a' szellem' szavai a' béke' fegyvertelen templomából szeliden jutának a' királyi trónhoz, 's midőn azt másutt vagy megdönté, vagy megrendité a' szabadságért küzdő nép, a' magyar nemzet' hűsége, ragaszkodása, most is, mint már olly sokszor – tántorithatatlan maradt az olly dicső, az olly jó Királyhoz – hazánkban a' béke' olajfájának meg nem ingatott tövéből nőtt fel a' szabadság' borostyánja, és szelid hajnal' pirulatán mosolygott fel a' szabadság' dicső koránya²⁶²! Dicső jellem! melly a' magyarban most is kitünteté magát! dicső jellem! mellynek

²⁶¹ A beszéd az ifjúság követelésére jelent meg a Kollégium költségén, 1500 példányban. Benda - Irinyi:i.m. 394.

²⁶² Korai, hajnali idő.

vonásai nemzeti átalakulásunk' nagy történetében fenséges színnel ragyogandak az emlékezet' könyvében! oh vajha e' jellem legyen halhatatlan nemzetünkben! oh vajha e' jellem firól fira, nemzedékről nemzedékre folyjon át közöttünk! oh vajha ne legyen kígyó, melly becsusza a' béke' paradicsomába, az élet' fájának boldogító árnya alól visszalkodás rengetegébe csalja nemzetünket! oh vajha a' Királyhoz való hűség, a' béke' szeretete és egyetértés nemzeti szent háromsága legyen a' magyarnak!

És most már derültebb hangon üdvözöllek titeket, mint beszédem' kezdetén tevém – igen, derültebb hangon üdvözöllek titeket ifju polgártársaim! a' szabadság', testvériség', egyenlőség nevében, - mert e' három testvér, a' béke anyjától a' nemzet' életveszélye nélkül született meg hazánkban; mert a' szántóvető nem lett kénytelen elhagyni ekéit, a' mesterember műhelyét, a' tudomány' barátját riadó kürt nem hívta harczra csendes szobájából, a' tudományt szomjazó ifjúságot nem rázta fel a' bölcsesség' templomából. Szabadság, testvériség, egyenlőség, - szükséges-e e' szavakat értelmezni? hiszen ezek' magyarázata az örök Isten' ujjai által mindenkinek szívébe iratott, csak annyit mondok, hogy a' szabadság nem tűri az erőszak', zsarnokság' lánczait, de nem tűri a' féktelenséget sem, hanem meghajlik az igazság' törvénye, az ész' örök kívánata előtt, 's a' rend és békeség' trónjába ülteti királyát; a' testvériség nem tűr viszátkodást, egyenetlenkedést; az egyenlőség nem tűr elválasztó falakat, 's a' jólét sugárait nagyra, kicsinyre egyiránt árasztja. – Szabadság, testvériség, egyenlőség! te nem vagy csecsemő, hogy karjára vegyen és ringasson a' nemzet, te egy idős vagy az emberiséggel, mert téged annak lelkébe kezdetben lehelt az Istenség, - te szellem vagy – melly átmelegítheted a' föld' minden nemzeteit! Oh jöjj hát nemzetünk' tárt karjai közé, de szállj, melly eddig tőlünk elvéve valál, szállj nemzetünk' lelkébe, hogy a' lélekkel együtt halhatatlan légy, és ha már az idő elérkezett, lehellj át minden nemzeteket, hogy egy közös szellem uralkodjék e' földön, és a' nemzetek' jóléte, virágzása éltető napod' világától örök növekedést vegyen.

Ime hát új életet kezd élni nemzetünk, 's új életünknek első áldása a' sajtószabadság. Isten nem kötö testhez, nem szorítá térbe a' lélek' működését, - a' gyarlóság' végső határáig nem szegé szárnyát a' gondolatnak, 's im mit Isten nem tett, tenni jónak nem látott, tevék azt rozszelküleg az emberek, - censura' bilincseibe verék a' lelket, censura' éles tollaival lyuggaták át a' gondolat' feszülő vitorláit, hogy azok a' tisztább levegőből rongyolva hulljanak alá az elnyelő tengerbe, hogy még darabjait se szedhesse föl a' sovárgó emberiség; de im hála a' gondviselésnek, e' bilincs felszakasztatott, az éles toll megtompult, hogy többé ne árthasson! Ifjak! ti, kik tudományt gyűjtetek, ti, kik a' lélek' tehetségeit mivelitek – nektek ez áldás legnagyobb kincs, de vigyázzatok, hogy a' visszaélés az áldást átokká ne fordítsa; vigyázzatok, nehogy mérges növény legyen az kezetekben, mellyet midőn virágáért leszakasztatok, a' belőle szivárgó nedv 's párolgó illat halált hozzon éltetőkre; vigyázzatok, hogy mint értetlenek' kezében a' mérge-gyógyszer, tulságos mérték miatt ártalmassá ne válják.

Másik áldása új életünknek a' felelős magyar ministerium, mellynek elnökéül a' derék 's a' nemzet' bizodalját rég bíró Gr. Batthyány Lajos immár kinevezve van. Milly nagy ellentéte legyen e' felelős magyar ministerium az eddig zsarnokoskodott bécsi kormánynak, nem akarom fejtegetni, - gondoljátok a' délszinben ragyogó napot az éjféli legfeketebb fátyola mellé, azonnal meg fogjátok látni az ellentétet; mennyivel áldásteljesebb legyen ez, mint amaz; vessétek össze a' rideg északat, hol semmi nem terem, a' legszelidebb éghajlat' termékenységevel, azonnal meg fogjátok az ellentétet érteni. De még jobban megértitek, ha halljátok a' lelkes Kosuth' szavait, ki Bécsből Pozsony alá érkezvén, így szólt az őt váró néptömeghez:

„A’ felelős ministerium meg van adva, több törvényt magunkkal nem hoztunk, mert nekünk több törvény nem kell Bécsből.”

Első magyar ministériumunk’ elnöke lelkes Gróf! kin nemzetünk jobb része eddig is határtalan reménnyel, lelkesedéssel csüggött – üdvöz légy, áldott légy magas de nehéz hivatásodban! küzdelmeid – mellyekért sokszor gúnyt, sikertelenség’ nehéz fájdalmait szenvedél – révpártot értek végre, önállóságod tért nyert a’ tevékenység’, munkásság’ mezején – egy nemzet’ lelkesült bizodalma néz reád, ‘s te a’ nemzet’ életét, mellyel a’ tied összeforrva van, hisszük, biztos uton fogod vezetni, hogy az betegséget ne szenvedjen, de szebb erőre ‘s virágzásra keljen! Éljen Gróf Batthyány Lajos, első magyar ministériumunk’ elnöke!

És te nemzetünk nemtője, hazánk’ nagy fija Kosuth, kit egy idegen nép is olly lelkesedve, a’ tiszteletnek olly sok külső jeleivel fogadott, - te, ki nem csak az igazságnak apostola, de a’ szép, már jelenné vált, jövőnek is jóslója valál – te, ki az igazság küzdteréről, hol letiltatál, hol börtönbe hurczoltatál, - te az igazság’ lánczot emelt ‘s mégis tántoríthatatlan bajnoka – te kinek lelked gyúlpontja az igazságnak, fogyatkozást nem szenvedő napja a’ bölcseségnek, szived élőforrása a’ nemes érzelmeknek, nyelved leghatalmasabb fegyvere az ékes szólásnak, te kinek kezeidbe tevé le Isten a’ mózesi csudatevő vesszőt nemzetünk vezérlésében, mit adjunk neked – hiszen tiszta lelked nem jutalomért, de magáért az erényért küzdött, áldozott – hiszen, mi ha ajándékot, ha hálát akarunk adni, a’ mi hálánk hasonló a’ virág illathoz, melly nem hat fel a’ naphoz, ‘s nem adhat semmit annak tüztengerének. Legyen nagy neved örök betűkkel írva nemzetünk történetének könyvébe, legyen dicsőítve legkésőbb unokáink által, a’ nemzet vég lehelletéig – legyen élted, ideálja a’ nemzet nagyjai szent törekvéseinek – és mi ha áldást kérünk Istentől hazánkra, magunkra, nem kérünk egyebet, csak hogy a’ te drága életedet tartsa meg nekünk, csak hogy adjon neked hosszú boldog évek sorát! Éljen nemzetünk nemtője hazánk nagy fia Kosuth!! ‘S ti is kik lelkes Kosuthunknak az igazság küzdterén segítségére valátok, kiknek neveiteket nem sorolom elő, ne hogy talán neveitek egymás után említése által latolgatni láttassam érdemeiteket, ti kiknek neveiteket különben is tisztelettel ismeri, emlegeti minden jó hazafi – vegyétek ma az öntudat legdicsőbb jutalmát, a’ haza kivivott szabadságából fonódjék homlokotokra a’ legszebb koszoru; nemzetünk történetének könyve legyen szép tetteiteknek örök hirdetője – éljete a’ hazának – éljete hosszú évekig!!!

Ti pedig ifju polgártársaim! ne véljétek, hogy a’ munka már bevégezve van, még ti reátok is várakoznak teendő, ‘s meg lehet nehéz teendő. - Hiszem, hogy e’ napok nem felköltötték, csak erősebbé, melegebbé tevék kebletökben a’ hon szerelmét, ‘s e’ felmelegült érzés értesse meg veletek hivatástokat, sorolja elő kötelességtöket. – Ne keressetek éjszakát, midőn hazánk napja Kosuth élete fénylik felettetek, legyetek csak egy sugár az ő életéből, úgy méltók lesztek a’ hazafi szép nevezetre; én mint a’ derék Kosuth intette az ifjúságot, csak a’ rend, béke, csendesség megőrzésére hívlak föl titeket, mert ki nem szereti a’ rendet, az nem ért meg a’ szabadságra; őrizzétek azért a’ rendet, békeséget nemcsak magatok közt, de őrizzétek és tartsátok fenn a’ nép közt is, legyetek a’ szabadság szent szavának tettel magyarázói, legyetek a’ Király iránt tántoríthatatlan hűséggel, a’ törvények ‘s azok végrehajtói iránt tisztelettel és engedelmisséggel, ‘a haza alkotmánya iránt szent eskü biztosította szeretettel, álhatatossággal.-

És mivel jöhetnek borus napok is hazánkra, a’ mikor karra, fegyverre lészen szükség, számláljátok magatokat készséggel a’ nemzeti őrsereg közé, előttetek a’ nemes példa, a’ pesti ifjuság példája, az alkalom nem hiányzik, mert itt e’ városban, hol iskola, ‘s őrsereg létezik, szerezhettek magatoknak tudományt, szerezhettek egyszersmind a’ vész eljöhethő napjára katonai ügyességet.

És most, hogy a' szabadság ezen csendes, nem parancsolt, de szív sugalta ünnepének méltó koronája meg legyen : kiáltsuk egy szívvel és lélekkel, hogy éljen dicső kegyelmes Királyunk V. Ferdinánd, kinek békés országlása alatt eddig is sok jót láttunk, a' mi még nem volt, bizton reménylhattük, ki most kegyelmesen meg adá nemzetünk nagy kívánatát, hogy ennek nagyjai megoldhassák a' kor' kérdéseit; ki nemzetünk biztosítására, személyének teljes hatalmu képviselőjévé nevezé hódolva tisztelt, szeretett Nádorunkat – éljen jó Királyunk V. Ferdinánd, ki a' szabadság napját nemzetünk egére felhozta!!! Éljen dicső Nádorunk, fenséges István főherczeg, kiben nemzetünk szép reményei most egyszerre teljesültek. Dicső fenség! te kinek tiszteletedre körutadban kivilágítás' fényével áldozott a' nép – te sokszorosan visszaadád e' fényt hazánknak, a' szabadság rég várt fényének megnyerésében; mi éjszaka gyújtottuk meg tiszteletedre hódolatunk lámpa csillagait, 's te is éjszaka vívád ki a' kegyelmes királyi trónnál, 's adád nekünk a' szabadság' fáklyáját, éjszaka tevéd' s adád meg első' magyar ministériumunk elnökét – éljen István főherczeg, hódolva tisztelt, szeretett Nádorunk!! Éljen 's virágozzék kedves hazánk, melly annyit szenvedett, 's most már a' szabadság boldogságában örvendez! éljen, virágozzék 's legyen nagygyá, dicsővé szép hazánk, nemzetünk, 's álljon dicsőségben mind az időknek végéig. – Isten! te ki eddig is oltalmunk voltál, te kinek áldásodból szállott most is hazánkra e' szép szabadság – légy ezután is oltalma hazánknak, légy őrizője, mit adtál – a' kincsek, légy elősegítője, a' jóllétnek, virágzásnak, légy vezérlője, megáldója nemzetünk nagyjai' szent törekvéseinek, légy őrizője a' békességnek, hogy hazánk, nemzetünk az időknek végéig erősödjék, és álljon növekedő dicsőségben!!! Tartatott mart. 22-kén 1848. *Révész Bálint* Hittanár által.

4.

A Kollégiumi Ifjúság kérvényének egyházkerületi tárgyalása.

TtREL Egyházkerületi Közgyűlési Jegyzőkönyv. 1848.március 22.

Olvastatott a' főiskolai tanuló ifjúság megbizásából Consistoriumunkhoz benyújtott 19 aláírók' neveivel ellátott 8 pontokra terjedő kérelemlevél, melly pontonkint tárgyalás alá vétetvén,

Az 1-ső pontban foglalt azon nyilatkozatra nézve, melly szerint kívántatik, hogy a professori gyűlések, valamint az al és fel törvényszékek is teljes nyilvánossággal tartassanak.

A' tanuló ifjúság' kívánata teljesítetik.

Ugyancsak az első pont' azon utóbbi részeire nézve pedig, mellyben az altörvényszék' tagjainak az ifjúság általi szabad választathatása kéretik.

Elvileg ezen kívánat is helyeseltetik ugyan, de, a'mennyiben egy illy törvényszéknek gyakorlatba vétele többféle viszonyok és körülmények gondos egybevetését igényelné: ezen tekintetből a' tanárkar megbizatik, hogy e' tárgyban jövő közgyűlésünkre kimerítő tervjavaslatot adjon be, az ifjúságrai felügyelet, egyébiránt továbbra is az esküdt deákoknak tétetvén köteleességévé.

A' 2-k pontra nézve, mellyben a' divatbani censurák és examenek²⁶³ eltöröltetése, 's helyökbe évenként kétszer tartandó rigorosum ²⁶⁴felállittatása olly módon kívántatik, hogy illy alkalommal a' ki akar, megvizsgáltathassék, 's calculust²⁶⁵ fizetés nélkül szerezhesen, egyszersmind pedig az is kívántatik, hogy a' közelebb tartandó examenek, mellyekben a' tanulók a' mostani fontos körülmények között kellő készülettel különben is fel nem állhatnának, mellőztessenek.

Az eddig hetenkint, és examenek előtt tartatni szokott censurák mint szintén az eddigi divatszerinti examenek eltöröltetnek ugyan, és helyökbe félévenkinti rigorosumok állittatnak, olly móddal azonban, hogy midőn egy részről a' rigorosumok alól senki magát - ha ugyan calculust nyerni akar - ki nem vonhatja: más részről az eddig divatozott censurák' eltörlése mellett a' kérdezősködve-tanítási rendszer továbbra is, úgy azonban, hogy az illy alkalommal adandó feleletek calculus-adás alapjául ne szolgáljanak, fenntartatni rendeltetik. - Egyébiránt a' fenforgó körülmének' tekintetiből a' közelebbi examenek' tartása mellőztetni, e' mellett azonban a' lefolyt félévben nyert calculusok kiadatni, a közleczkék pedig folyó hó 25-kén bevégeztetni fognak.

A' 3-k pontra nézve, mellyben kívántatik, hogy a' templombajárás egyedül a tanulók vallásosságára bízassék.

A' kérelem, olly remény nyilvánítása mellett, hogy ezen szabadság melegebb vallási buzgalmat fog az ifjui keblekben előidézni, örömmel teljesítetik.

A' 4-k pontban foglalt azon kívánat iránt, hogy a' főiskolai olvasó társulat az egész tanuló ifjúságra kiterjesztessék, 's mint iskolai közintézet az iskola' pénztárából minden évben tetemesen segítsessék.

A' Gazdasági Választmány jövő gyűlésünkbe beadandó tervjavaslat készítésére megbízatik.

Az 5-k pontra nézve, hol kívántatik, hogy minden főiskolai tanár studiumait mielőbb nyomassa ki.

Az ifjuság' kívánata méltányoltatik.

A' kérelmezőknek 6-k pont alá rekesztett azon kívánata, miszerint két főtisztviselőiket (Senior, Contrascriba) magok választhassák.

Oda módosittatik, hogy ennek utána a' tanulóifjuság Contrascribát az oktatókar által kijelelendő (!) három, tanulmányi pályájukat már bevégeztett esküdt deákok közül választhasson, kit az oktatókar, hanemha magát érdemtelenné teendené, seniorságra fog előbb mozdítani, megjegyztetvén itt egyszersmind, hogy ennekutánna, beigtattatásuk' alkalmával mind a' Senior mind a' contrascriba egyedül magyar nyelven értekezzenek.

A' 7-k pont alatti azon kívánatra nézve, hogy a' tanuló ifjuság külön csapatban, 's tisztek alatt a' városi nemzetőrséghez csatlakozhassék, mostani formaruhája megtartása mellett, a' várostól láttatva el fegyverrel.

²⁶³ Censura, examen=vizsgálat, vizsga. Korábbi századokból eredő szokás szerint heti egy alkalommal -mint alább még szóba kerül- a tanár a régen elavult katekizáló módszer, "kérdősködve tanítás" útján győződött meg növendékei tudásáról.

²⁶⁴ Rigorosum= szigorlat.

²⁶⁵ Calculus=érdemjegy.

Az ifjúságnak a' haza védelmezésében kitüntetett ezen szép buzgalma kitörő öröme és magasztalások között méltányoltatván, 's e' nemes buzgalom jegyzőkönyvünkben örökíteni határoztatván, a' kívánt feltételek' teljesítése a' nemes városnak hagyatik fen. Melly alkalommal jelenlevő városi főbíró tóti Poroszlay Fridrik úr is a' tanuló ifjúság' illy nemes lelkesedéséért a' városi közönség' nevében meleg köszönetét 's egyszersmind azt is nyilvánította, miként a' tanuló ifjúságnak ezen hálára kötelező nemes maga felajánlása felől a' városi nemes tanácsot értesíteni, 's ennek emlékezetét a' városi jegyzőkönyvben is fentartatni fogja.

Végre a' 8-k pontot illetőleg, miszerint a' tanár Révész Bálint úr által mai napon nagyszámu ifjúság' jelenlétiben tartatott beszéd az iskola költségén nyomattassék ki, főtisztelendő püspök úr ő nagysága olly szíves indulatát nyilvánítván, miként az említett beszédnek mielőbbi kinyomatása felől a' tanár urakkal értekezve intézkedni fog.

Elnök ő nagyságának ezen nyilatkozatában, hála' nyilvánítása mellett a' közgyűlés teljesen megnyugodott.

5.

Beszéd, mellyet midőn a' honvédő polgári őrsereghez magát önként felajánlott H.H. Debreczeni Főiskolai ifjúság nemzeti lobogóit tavaszelő 26-kán 1848. a' Főiskola falaira kifüggeszté, a szabad ég alatt tartott Péczely József főiskolai igazgató tanár. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

Tisztelt Gyülekezet, minden rendű polgár – 's ifju bajtársaim!

Időket értünk, mellyeknek az összes történetírás nem képes mását mutatni. Kevés napok alatt a' legerősb alapokon nyugodni látszott monarchiák megrendülnek, vagy épen összedülnek. Hatalom magas polczán ült világhírű férfiak, rögtön elúzve, vagy önként visszavonulva a' kormánytól, mellyet tartani többé nincs erejük, szökevények, földönfutók lesznek, rettegve a' felháborodott népek' boszúját.

Egy, a' világ' most élő minden monarchái közt kormányzásban legnagyobb mesternek hitt férfiu, egy a' franczia nagy forradalom' esemény– 's tanúságdús időszakában, korai szenvedések', nyomor', üldöztetés' iskolájában növekedett, tehát sokkép okulni tartozott, okulni méltán gondolt, de – mint a' következés megmutatá – nem okult fejedelem ellen tör ki az elégületlenség, kitör épen midőn több évi fáradalmas szakadatlan küzdelmei után már már tartós bilincsekbe vertnek gondolná népét, a' történetek' nagy könyvében szabadságot 's jármot egyiránt türni nem tudásáról ismeretes nagy nemzetet.

Egy politikai lakoma, nehogy általa nyilvánuljon a' megvesztegetett, magát áruba bocsátott kamarai többséggel ellentétben álló közvélemény, meggátoltatni czéloztatik. Fenyegetés, ijesztés használtatik a' joguk' érzetében engedni nem akarók ellen. Boszú, ujságon-kapás beleögyelítik a' mozgalomba a' sokaságot. Harcra kél a' zavargásokban csak nyerhetők', nem veszthetők' nagy táborra. Általános néptámadássá fajul a' békés uton kevesek által megindított mozgalom. Ingadozik a' bűnös öntudatában bátorságát veszített kormány. Az elébb hajthatlan,

kérlelhetlen király most minden engedélyre kész. Feláldozza kedvencz mindenható ministerét. Ez nem levén elég, lemond maga – az eddig vágyaiban, uralkodásban teletlen, a' honn szentségtörő kezeit kívül nem egy szomszéd nemzet' koronája után kiterjesztett kényur – lemond maga, unokája javára. De már ez sem elég. A' soká nyomott, a' reményeiben, várakozásaiban sokkép megcsalott, boszu – 's most győzelemittas nép kevés pillanatok alatt, mit 18 nyugtalanságteljes esztendőkön által, a' valaha élt népjog-, népszabadság-rablók' legfortélyosabbika szinte hitelt haladó erő– 's cselszövény ráfordítással épített, halomba dönti; hamuvá égeti a' királyi palotát, hamuvá magát a' trónt. 'S még csak egy legkisebb részvét' könye vagy sohaja sem kíséri a' koronáját, honát, mindenét, még reményeit is veszve bolyongó királyi házat. Így adaték ismét a' már annyi régiebbek után egy új nagy példa a' világnak, az uralkodóknak: hogy nincs hatalom, nincs birodalom, bármely erősnek lássék is, melly magát polgárai' jó indulatja nélkül fentarhassa; hogy a' fölébredt nemzet-boszu ellen sem seregei 's kincse' tömérdeksége, sem várai' megvehetetlensége meg nem menti, meg nem védi a' zsarnokot. Így épült fel újra a' már annyi hazafi vértől ázott Szajna' mellett a' királyi szék' romjain a' köztársaság.

Mint electricus szikra hat az e' mozgalmakat nyomban követett fényes diadal' híre minden népekre. Örvendnek az alkotmányosság' jótéiteit élvezők. A' zsarnoki önkény alatt nyögők előtt utálatosbak, nyomóbbak lánczaik, az azokból kibontakozhatás utáni vágy forróbb, mint valaha. Kevés bátrak, kik előtt kívánatosbnak látszék veszélylyel szabadság, mint nyugalommal szolgaság, dicső halál, mint becstelen élet, élére álnak a' mozgalmaknak, kormányaik' irányában követelésekkel, millyeket nyomatásuk', szükségük', elidegenithetlen jogaik' érzete kívána; 's csak hamar, ön szívök' jobb sugalatának vagy félelemnek hódoló fejedelmeiktől, alkotmányt, szabadságot, jogokat nyernek honfiaik', népeik' számára, mellyekről kevés hetek előtt alig álmodának.

Az események' hire elhat hazánkba is, el törvényhozásunk' szokott székhelyére. Aggodalom szállja meg az épen együtt lévő magas ország-tanács' férfait, közeledni látva a' vést királyunk' trónja, alkotmányos szabadságnak akkorig vagy épen nem, vagy csak névvel örvendhetett statusai, 's köztök hazánk felé. Egy az értelem, a' rendi-tábla vezérszónoka, lelke', Pest megye egyik rendületlen lelkü követe'²⁶⁶ kebelrázó, minden pártviszályt, elvek' régi harczait egyszerre megszüntető szónoklatára: hogy csak czélirányos, a' velünk közös kapocscsal összefüggő többi örökös tartományokra is kiterjesztendő, haladéktalan reformok által elfordítható a' minden órán kitöréssel fenyegető fergeteg. Hatalmasan, mint illik alkotmányos szabad nemzet' szabad fiaihoz, emelik fel azonnal szavokat saját hazájok, hatalmasan a' társországok' szabadsága mellett Magyarország' öszves rendei. Fényes küldöttség a' császári fővárosba, 's melléjük önkényt sereglett országgyűlési lelkes fiatalság támogatja szavaikat. Leirhatlan a' lelkesedés, mellyel az idegen fővárosban fogadtatik a' már egyszer, egy századdal elébb, karja', kardja' hatalmával, most szabadságmennydörgő ércszavával másodszor szabadító magyarság. Mint kiáradott tenger özönlik elejbök az általok hosszú álmából fölrázott nép, kicsinye, nagyja, lelkes nők és férfiak. Szakadatlan hullámai, öröm-rivalgásai közt e' sokaságnak ember-kezek által vonatik be a' városba elnökjök', Magyarország kívül mint benn a' hazában imádott nádora' kocsija. Merre járnak kelnek, menetök egy folytonos fényes diadalmenet, mindazon nyilvánulásaival az öröm– hála tiszteletnek, mellyekkel valaha egy közel veszélyből kiragadott nép szabadítóját fogadá. 'S ha kérdjük az eredményt? a' szó teljes értelmében elmondható rólok: jöttek, láttak, győztek. Pár nap alatt, szavuk', tekintélyök' hatalmával széttörvék a' bilincsek, mellyekben hazánk három század-, Austria mondhatlan idők óta sinlődött; megdöntve, eltörölve az örökös mozdulatlanság' életlő áldástalan bécsi kormányrendszere; Austriának alkotmány, hazánkknak

---

²⁶⁶ Kossuth Lajos.

amattól minden tekintetben független önállás; mindkettőnek saját felelős ministerium adva a népei kívánsága, szükségei felett felvilágosított, minden jóra kész, fejedelmi közös atyától.

De kivíva bár perczenetre, ezzel még nincs biztosítva a diadal; nincs végkép elhárítva a fergeteg. Kívül egy elveit ne talán fegyver hatalmával is terjeszteni próbáló örömittas, hatalmas ellenségtől-, belül a soká kötve tartott, most rögtön lánczairól elszabadított tigristől félelem; a szűkölködők, a zavarosban halászni szeretők, a közérdeket vagy nem értők, vagy magán céljaik, hasznaiknak alárendelők, a régihez konokul ragaszkodók, az újat ok nélkül, vagy mivel egyelőre sérti érdekeiket, gyűlölők együtt könnyen veszélyessé válható tömege: mind ezek nem lehet hogy némi aggodalmat ne szerezzenek a honfi kebelnek. Ezért, reménylve a legjobbat, feltéve a legrosszabbat, közepette a még tökéletes békének, látjuk hadi készülékekkel foglalkozni mindenfelé hazánk békés polgárait; fegyverre, védelemre sietni mindent, ki érez és fegyvert bír: példával menvén elő ebben is ugyanazon fővárosi derék polgárság, 's egyetemi lelkes fiatalság, melly, élén a nemzeti nagy mozgalomnak, első (!) emelé szavát – 's hála hogy diadalmasan is! – reform, nyilvánosság, szabadsajtóért. Csuda-e ha a közlekedés, megragadá városunkat is, e' magyarság fővárosát? megragadá ezen, kebelében virágzó, hazánk minden tudományos intézetei közt népességre csak egynek, tudomány- erény- hazaszeretben egynek sem engedő főiskola' tűz – és remény-duzs ifju polgárait? Maradhat-e valaki részvét nélkül, hidegen, midőn a legszentebb érdekek, hon' java, nemzet' dicsősége, forognak fen? Maradhatnak-e épen azok, kik koruknál fogva, emberi mód szerint, hívák legtovább élvezni a dolgok' új alakulásának jó avagy rossz gyümölcseit? Ez forgott kétségkívül szemetek előtt t.²⁶⁷ nemes ifjúság! midőn látva e' nemes város' polgárai' – 's hallva fővárosi társaitok' buzgalmát, olly bátor mint nemes eltökéléssel, senkitől föl nem híva, készségtök' jelentétek, ti a' szelíd múzsák' békes tisztelői, besoroztatni a' honvédő polgári őrsereg' hazáért, királyért élni halni kész ezredei közzé; 's az olajág helyett Pallás' paizsát, dárdáját ragadni, ha kell, kezetekbe.

'S im most ülitek, most üljük mi szívvvel lélekkel együtt veletek, zászlóavatási ünnepélyteket. Ne adja Isten, hogy e' nemzeti lobogóknak egyéb hasznát vegyétek, mint távortartani kézségtök' mutatásával minden gonoszt hazánktól, megőrizni abban csendet békeséget: de ha úgy hozná sorsunk' végzete, hogy a' haza' akar kül- akar bel-ellenségei szükségessé tennék használatukat, számolunk karotokra, számolunk bátorságtokra, hogy ti sem lesztok alábbvalók, mint a' hajdan hires pécsi főiskola' Mohácsnál elvérzett, örök hirű, ifju Leonidásai; vagy mint amaz hazája fővárosát az árvizként rohanó svéd sereg 's bajnok királyi vezetője X. Károly ellen hősileg megvédett dán ifjuság. 'S hogy ha megáll, mint ohajtjuk, mint reményljük, a' ti hozzájárulástokkal is, rendületlenül hazánk csendessége: Mars' fegyvereivel foglalkozástok közben se feledjétek: hogy ti Apollónak vagytok 's maradtok hivei; ő tart számot minden megmaradó szabad időtökre; hozzá fogtok, ha majd elvonul a' vihar, leeresztett fegyverekkel ismét visszatérni, kísérve a' megvédni segített haza' hálájától, 's jutalmazva nemes öntudat, a' teljesített kötelesség' boldogító érzetével. Mi hogy mielőbb legyen! buzgó hazafi kebelével kívánom, kívánom ti magatok', kívánom az egész haza' érdekében. Isten, ki örökösök egyesek', mint egész népek', nemzetek' sorsa felett, kinek, legyen' szavára lehulltak rögtön százados bilincseink, 's felderült ránk a' szabadság rég ohajtott dicső hajnala, fedezzen hatalmas karjával mindnyájunkat! óvjon kívül belül minden veszélytől! adjon a' szép reggel után tartós szép napokat, boldog esztendőket! És most Isten veletek! Isten velünk! Éljen a' haza, király, egyetértés!!!²⁶⁸

²⁶⁷ Tiszteletes.

²⁶⁸ Benda -Iryni: i.m. 394. A szónoklat 1000 példányban jelent meg a Kollégium költségén.

**Egyházi elmélkedés, melyet Szabad Kir. Debreczen Városa nemzet-ujjászületési öröm-
és hálaünnepé alkalmával mártius 26-dikán 1848. A' Helv. Hitvallásu egyház Nagy-
templomában elmondott Szoboszlai Pap István
predikátor és superintendens. TtREN B 1762**

Könyörgés. Mindenható Isten, ki a' földi népek sorsát láthatatlan kezekkel kormányzod, intézed mennyben! Hála-érzelminket kiönteni jöttünk szent házadba; hála-érzelminket, népünkkel közlött azon csudálatos kegyelmedért, miszerint erre földérintetted ujjászületésének hajnalát, és azt cselekedted, hogy e' hajnalnak leszálló fénysugari békében, nyugalomban találják hazánkat!

Egyszersmind könyörögni jöttünk szent házadba; könyörögni azért, hogy engedd e' hajnalt teljes nappallá viradni, nemzetünk békéjének, nyugalomának megzavartatása nélkül. Könyörögni azért, hogy végezd el velünk, mit dicsóséggel kezdettél boldogításunkra, 's a' te kezded munkáját ne hagyd el.

Mi urunk, istenünk! légyen kedves előtted, ha nevednek hálát mondunk. Légyen töled meghallgatva, ha könyörgünk. Légyen a' te áldásod és maradjon meg népünkön. Légyen e' nép te előtted mint választott és kedves nép, 's láttasd meg rajta, láttasd meg ennek késő maradékain is, jókedvedet, kegyelmedet, mindörökké. Ámen.

Alap-ige: Zsoltár XCV. 1,2. *Jöjjetek el, örvendezzünk az Urnak; vígadjunk a' mi szabadításunk' kősziklájának; menjünk eleibe hálaadással; énekeljünk neki dicséreteket.*

Örömnéplések híre szárnyala hozzánk a' közelebbi napokban, szárnyal napról-napra folytonosan, a' hon különböző tájékiról. Örömnéplésre serkentette e' hír városunkat is és ennek lakosait ugyan-e napokban. És, miután ez polgárilag már megtörtént, egyházilag is örömnéplés szenteltetik ma általunk az Ur tornácában.

Megszoktuk mi, mert lélekszükség ránk nézve, - bármi történjék is kün az életben velünk, - ide hozni be, szentelt helyeinkre, 's itt önteni ki szivünk érzelmeit; itt buzogni ki fájalmunkat, ha kün az életben inség nyomaszt, ha bánat száll, ha csapás nehezedik ránk; itt emelni föl hálánkat, ha kün az életben örömet, ha áldást, ha szabadulást nyujt az ég.

Itt kell tehát, mert itt lehet leghatósabban, legüdvösebben, megnyilni szivünknek ma is. Itt legyen megünnepelve, itt legyen üdvözölve általunk e' nap; üdvözölve e' gyülekezet nevében, városunk nevében, öszves nemzetünk nevében!

Majd a' krónikák szerzői följegyzendik e' napot a' haza évkönyveiben, föl legalább 's legközelebről e' város évkönyveiben. Esdrasi kezek följegyzendik ezt majd egyházunk évkönyveiben. Bár sem ezek, sem amazok nem lesznek képesek lerajzolni, kifejezni az érzelmeiket, mellyeket kebleinkben ez ünnepnap támaszt: de följegyzendik csakugyan, hogy e' város népe, hogy e' gyülekezet nemzeti ünnepet ült, tartott, szentelt ma.

Ünnepet szentelt: mert, - mint írva van, - *e' mai nap örömondásnak napja, és mi hallgatunk-e?* Sőt inkább én a fölvetett szent igéket emelem, intézem hozzátok, Szent-Gyülekezet!: *Jöjjetek el, örvendezzünk az Urnak; stb. (II. Kir. 7:9).*

Ne várjatok tőlem ez órában rendszeresen elgondolt, ne összefüggőleg és szabatosan szerkesztett beszédet, tanítást! A' napok, mellyeket élünk, valamint nem hideg de forró érzelmeknek, úgy nem higgadt de zajgó gondolatoknak napjai; 's - mint rendkívüliek az események, mellyek e' napok kíséretében rohannak inkább mint jönnek, úgy - szívünk, elménk, kedélyünk állapota is szokatlan most mindenkor és rendkívüli. Csak hála-érzetek ömlengése tehát, csak béke-szózat 's Istenhez emelkedő ohajtatok, könyörgések, tehetik 's teendik jelen elmélkedésem tartalmát. De hiszen most egy szó a' szivből ezer szivben találja viszhangját, 's én is meg vagyok győződve, hogy mit én ma egyszer mondándok, ti azt kétszer, ti azt sokszor, fogjátok meghallani.

Majdnem ezer éve már, hogy Árpád népe e' földre jött, e' földön megtelepedett. Voltak ennek e' roppant időszak alatt napjai, mellyeket nagyoknak nevezett, mint nagyokat jegyzett föl a' történetírás, mint nagyokat emlegetett az ősapáknak még késő ivadéka is. Voltak napjai a' hódításnak kultartományokban. Oh! De e' napok nagysága drága véren vásároltatott meg, hazafiak véren, kik idegen földön hullottak hálátlan sírba, leöldöklött idegenekkel vegyülve. Voltak napjai a' hazánkba rohant ellenségen vett fényes diadaloknak. Oh! de illy napok nagysága is vérbe került, nemcsak a dülő ellenek, hanem honfiaknak véribé is. Voltak napjai a' szabadulásnak általános csapások, ostorok, veszélyek alól. Oh! de itt is a' szabadulás emlékezetével romlások, pusztulások, romboló inségek bús emlékezete volt és maradt összekötve. - Mellyik hű fia e' hazának ohajtana illy napokat? Mellyik nem imádkoznék inkább lelke mélyéből, hogy illy napokat ne hozzon e' honra az ég?!

A nap, mellyet mi ünneplünk, nem ilyen értelemben nagy. A' nap, mellyet mi ünneplünk, emberileg szelíd, keresztyénileg szelíd, szeretet-teljes alaku. A' nap, mellyet mi ünneplünk, nem élet- és véráldozatokkal szerzett vad győzedelmeknek, de az igazság és méltányosság erkölcsi győzedelmének, nem romboló de építő szabadulásnak, nagy napja.

Szabadnak nevezé, így szereté nevezni magát e' nemzet eleitőlfogva; szabadnak, a'mennyiben törvény-szabta korlátok közé volt itt szorítva kezdet óta az uralkodó főhatalom; szabadnak, a'mennyiben a' nemzet akarata volt egyik tényezője a' törvényhozásnak; szabadnak, a'mennyiben a' nemzet csak önkénytesen 's maga-vállalta terheket hordozott. Oh! de, mint maga a' nemzet neve a' honlakosoknak csak egy osztályát jelenté, úgy a' szabadság jogai is csak azon egy osztálynak valának sajátja. Így fejlett ez ki a' nemzetnek eredeti helyzetéből, társasági viszonyaiból, története- 's körülményeiből; így hozta akkor az idők szelleme; így rendelték a' törvények. - Ámde ennek így maradnia nem lehet. Illy helyzetet a' fejlettebb, érettebb kor többé nem tűrheti. - Hiszen ezer év lehaladtával még honunk nagy folyói is sokképen, sok helyütt, más utat vettek már 's a' körültekintőbb nemzedék megkezdte már ezeket is korlátozni, szabályozni. - Változniok kellene tehát polgári törvényinknek is, mint ezt előhaladt külnemzetek példája, mint ezt az ezekkel többszeres érintkezés által is megváltozott korigények követelék; nemzet tagjává kelle már válnia e' hon minden lakosának 's ezek millióiból kelle nemzetnek alakulnia; ki kelle az alkotmányos szabadságnak terjednie ama' milliók mindegyikére: hogy egyik se legyen kénytelen jövevénynek, de följosogitva legyen polgárnak tekinteni magát hazájában; hogy valóban öszves nemzeti közakarathoz kifolyása legyen itt a' törvény; hogy sajátjának tarthassa mindenki és szabadon használhassa, mit jámborul munkálkodva és szabados úton szerzett; hogy ne élvezzen itt senki teher nélkül jogot, senki ne emeljen jogok élvezete nélkül terhet.

És, ime! le van téve már, e' napokban tétetett le, biztos alapja e' köznemzeti új épületnek, létrejövendőnek kétség nélkül teljesen 's rövid idő alatt, ha mindenki e' hazában úgy érzend mint ennek hű fia; ha e' fiak mindegyike teljesítendi, a'mivel tartozik a' közanya irányában. És, ha minden hazafi így érzend, így teend: úgy erőszakos rázkódás nélkül, annyival inkább vérontás iszonya nélkül, fog létrejöni a' nagyszerű épület, mint erőszakos rázkódás nélkül, vérontás iszonya nélkül ment végbe az alaptétel. És, ha ez így leend: ám mutasson akkor a' föld legnagyobb népeinek bármelyike ilyen példát; mutassa föl történeteiből példáját illy békes, illy a' régóta birt jogok önykénytes fölládozása útján eszközlött átalakulásnak; mutasson föl annál fogva évkönyveiben napot, melly elérhetné, csak meg is közelíthetné, e' mi nemzeti ünnepnapunknak nagyságát! Akkor, ám jöjjön el a' külhonnak bármelyik fia; nézze meg történetünket; tekintse meg törvényinket, 's mondjon nemzetünk felett bármi szigorúan ítéletet! Én úgy érzem, én úgy hiszem, hogy ez ítélet csak Mózsiesnek ama szavaival lehet 's lesz kimondva: *Bizonyára bölcs ez a' nép, értelmes és nagy nemzetség.* (5. Móz. 4: 6.)

Most azért, jöjjön és - mint a' Zsoltár int - *Dicsérje a' megújított nép az Urat. Jöjjetek el, örvendezzünk az Urnak 'stb.* (Zsolt. 102: 19.)

Igen: mert megtanultuk és tudjuk mi, hogy *valamit Isten cselekszik, az lészen - a' népek dolgaiban is - örökké.* (Préd. 3: 14.) Erre tanítottak minket, e' hitünket szilárdították a' közelebb - csak kevés napok alatt - közbejött világesemények is, mellyeket értelmünkkel fölfognunk nem lehete, hanemha 's mignem *bémenénk az erős Isten szentséges helyeibe, és ott megértők azoknak végöket (Zsolt. 73: 17.);* megértők, meglátók, hogy - mint irva van - *nem naptámadattól, sem napnyugottól vagyon a' fölmagasztaltatás, de Isten az igazgató biró, ki - a' népek között is - egyet megaláz, mást fölmagasztal. (Zsolt. 75. 7, 8.)*

Istené legyen tehát hálánk a' nagy dolgokért, mellyeket nemzetünkkel cselekedett; *csudadolgaiért, mellyek az ő nevének közellétét hirdetik minékünk.*

Istené legyen hálánk a' jó királyért, kit épen ez időszakra ajándékozott nekünk 's ültetett honunk trónjára, hogy lenne ennek atyai szívjósága és fejedelmi kegyelme nemzetünk ujjászületésének hatályos eszköze: a' jó királyért, ki mint sokszor tette immár - meghallgatta most is népünknek ohajtatait; meghallgatta, midőn most e' nép fölemelt hangon mondotta: *nem jó tanács az, mellyet Akhitófel adott* (II. Sám. 17:7.); meghallgatta, 's e' honnak fiai közül rendelt nemzetünk kormányára férfiakat fölvétetni - mint Mózsiesnél van: *nem idegen népből való férfiakat, kik e' népnek nem atyafiai* (V. Móz. 17: 15.), nem, de - honfiakat, szívvel, lélekkel e' hazához kapcsolókat, nemzeti közbizodalomtól környezetteket: hogy ezeknek össze-'s közremunkálása vigye tökélyre a' megkezdett nagy művet!

Istené legyen hálánk a' nemzetnek kedveltjeért, a' szeretett Nádorért, kinek - úgy akarta a' gondviselés - épen ez időben kelle e' fényes székben ülnie, hogy erős karokkal felölelve e' honnak ügyeit, vezetve azokat bölcs értelemmel, honszeretettől hevülő kebellet, első helyen munkálkodják azok között, kik a' nagyszerű épület körüli foglalkozásra hivatvák!

Istené legyen hálánk azon jóvoltáért, miszerint úgy rendelte dolgainkat, hogy - midőn most *megmozdula a' föld* a' rendkívüli események miá - épen egybegyülve lennének törvényhozó honatyáink; vennék azonnal gondosan ótalom alá e' haza békéjét; végeznék be e' célból hatályos erélylyel, magasztos egyetértéssel, végeznék be gyorsan, a' már ugyan előbb is megkezdett, de más körülmények között évekre terjedendett, minden esetre haladandott munkát. - Nemzeti hála kísérje azokat, kik e' magos pályán, meleg honszeretettől, hő

buzgalommal működtek a' haza javára! Tisztelve emlegesse, mint emlegeti is, neveiket minden honfi; emlegesse, mint emlegeti is tisztelve, különösen azoknak neveit, kik - mint hajdan Mózesnek arczája megfényesedék a' törvényadásnak hegyén - kitünőleg megfényesedett orczával jövedenek el magas helyéről törvényhozásunknak.

Azonban nem elég, hogy mi csak szóval emeljük hálánkat Istenhez. Sőt, mint mindenkor, ugy jelenleg is, tettekben is kell hálánknak nyilvánulnia.

Igenis: tette van most fölhíva a' hazának minden fia; gazdag, szegény, vén, fiatal. Tette van fölhíva a' hazának minden fia, legalább annyiban, hogy tegye, mi tőle telik, a' közbéke, csend, nyugalom, személy- és vagyonbátorság ótalmára; ezek' ótalmára, miknek fentartása nélkül minden nemes törekvés hasztalan leend, a' már szépen megindult áldásfolyam gátabba ütközve megálland.

Oh! valyha birnám kihatóvá tenni szavamat e' szent falakon kívül is! Valyha birnám e' hon minden lakosának füleibe kiáltani, hogy mindenek fölett béke kell most e' nemzetnek, csend, nyugalom, egyetértés; kiáltani, hogy béketűrésre van most főleg szükség; béketűrő bevárására a' meghozandó törvényeknek; hódolatos tiszteletére addig a' meglevő törvényeknek; sértetlenül fentartására a' fenálló viszonyoknak; kiáltani, hogy nemzeti bünt követ el, ki, nem mond vakmerő tettel, de csak szóval is, veszélyhozó konkolyát hinti el az egyenletlenségnek, viszátkodásnak, békételetlenségnek; hinti azt csendzavaró költeményekkel,²⁶⁹ hinti álhírek terjesztésével, hinti nyugtalanító jósolgatásokkal, hinti egyesek jámborul szerzett vagyonát veszélyeztető, vagyonközösségre irányzott, csalfa hitegetésekkel, társas életben soha nem létesülhetőkkel, meg nem állhatókkel Jézus evangyéliomi tudománya mellett 's előtt, melly így parancsol sz. Pálnál: *igyekezzetek csendesek lenni, saját dolgaitokat cselekedni, munkálkodni tulajdon kezeitekkel, hogy kiki az ő tulajdon kegyerét egye!* (I. Thess. 4: 11. II. Thess. 3: 12.)

De, ha mindenhova 's mindenkinek nem kiálthatom is, kiáltom ezeket legalább ott és azoknak, hol 's kik között szavaim meghallatszanak; kiáltom e' város népének, kiáltom közvetlenül e' gyülekezetnek. Őrizzétek, hű polgárok! - mint tenni szoktátok, elhunyt őseitektől tenni tanultátok, - őrizzétek buzgalommal e' városnak békeségét, *mivelhogy ebben vagyon a' ti békeségtek!* Ti különösen, kiknek ereitekben még fiatal vér pezseg, tagaitokban az erő duzzadoz! Ti álljatok föl 's , mint béke védangyalai, derekaitokat felövedezve, alkossatok e' nép megnyugtatására őrsereget: készek, ha nétalán vakmerő csendbontók e' város békéjét megháborítanak, vagy polgártársaink bármelyikének hajlékát, vagyonát, személyét megtámadni nem rettegnének, - készek akkor, kicsinynek úgy mint nagyoknak, tehetetlennek mint tehetősnek, védelmére kelni; sőt készek, ha - mit Isten távolítson el - ha szükség kívánná, e' város megmaradásáért, a' hazaért, a' királyért, életet 's vért is áldozni! Oh! ha veszély jönne, mitől mentsen az ég, mi vének sem fognánk téletlenségben vesztegelni; nem fognánk a' veszedelem idején 's helyéről hátra- 's elvonulni: de sőt reszkető kezekkel legalább támogatni fognók 's emelni fáradó karjaitokat; minden esetre, egyebet nem tehetve is, imádkozni fognánk nők és gyermekek seregével érettetők; kiáltani fognók buzdítólag füleitekbe és utánnatok, mit ez ünnepnapon is lelkünk mélyéből kiáltunk az izrael-népének ama szavaival: *éljen a' király, álljon meg és légyen erős királyszéke mindörökké!* (I. Sám. 10. 24. II. Sám. 7. 16.) Kiáltani fognók, mit szívünk legbensőbbjéből, egyhangulag 's öszvesen kiáltunk ma is: *éljen a' haza 's virágozzék, légyen hatalmas, mind az időknek végeig!* Kiáltani fognók, mit nem lehet elérzékenyedett kebellemmel nem kiáltanunk ma is: *éljen ez anyaváros és legyen*

²⁶⁹ A püspök felsorolásában az álhíreket külön is említi, így feltételezhető, hogy a "költemények" kifejezést nem a koholmányok szinonímájaként használja, hanem mai értelmében, radikális versekre utalva.

boldog, míg a ' föld meglészen! Kiáltani fognók, mit ma is, ez ünnepnap jelszavaiként kiáltunk: béke, szabadság, egyenlőség, testvériség!

Isten ott fen! Te mondád hajdanta amaz ó-szövetségi ős-népről: *Ime e' nép egy.* (1. Móz. II. 6.) Óh! add áldásodat ránk, hogy egy legyen e' nemzet is; egy légyen érdeken, szívben. És akkor, itt lakva ez áldott földön, mellyet néki adtál, nagy léssen e' nép a' föld népei sorában; erős léssen egységében; legyőzhetetlen léssen erejében, ha szinte feltámadna is ellene a' világ.

Isten ott fen! *A' mi füleinkkel hallottuk mi, a' mi atyáink beszéltek nekünk: minémü dolgokat cselekedtél az ő idejökben és régtől fogva.* Óh! légy istene, ótalma, pásztora a' mi népünknek ma is és mindenha; tartsd meg ennek békeséget 's így vidd be, így juttasd el ezt újjászületésének ígélet-földjére, mellyet megmutattál immár 's ott is *légyen e' te népeden áldásod és maradjon rajta végnélkül!*

Ujjászületésének ígélet-földjére! Óh! ha oda békével be- és átjutand e' nemzet: előre látom én reményem, hitem szemeivel: mint fog ez fölvirágozni; mint fog ez földicsőülni; mint fog neve tündökölni a' legnagyobb népek között. Látom hitem szemeivel, mint fognak le- és összedőlni a' válaszfalak, mellyeket eddig e' nép között az érdekek különbözősége emelt; mint fog e' hazához ragaszkodni minden lakosa, az is, ki még most nemzeti nyelvünk édességét élvezni nem képes. Látom, mint fognak lehullani nyomasztó kötelei a' lelkiösméret 's vallás-szabadságnak; mint fogja mindenki, saját hitelvei és meggyőződése szerint, saját templomában, akadály nélkül imádni istenét, azon úton járulván 's közelítvén hozzá, mellyet legegyszerűsebbnek, legbiztosabbnak tart. Látom, mint fog ekképen bételni népünkön, mit Ésaías jövendölt: *a' te napod nem mégyen többé alá és a' te holdad nem fogyatkozik el: mert az Úr léssen néked örökkévaló világosságod; a' kicsiny ezerre szaporodik és a' kevés erős nemzetségre.* Én, Úr, az ő idejében nagy hamarsággal megmivelem ezt. (Ésa. 60: 20, 22.) - És, ha nekem ezeket csupán hitem szemeivel lehetne is - testi szemeimmel pedig nem engedtetnék - látnom: még így is emelő érzetek között teszem magamévá Simeon énekét: *Uram! Békeséggel bocsátod el a' te szolgádat, mert látták az én szemeim - látták legalább hitemnek szemei - a' te népednek dicsőségét.* (Luk. 2: 29. 's a't.)

Minden hazafi törekedjék, hogy légyen úgy. Minden hazafi imádkozzék, hogy légyen úgy. Ezért imádkozom én is, elmélkedésem bérekesztéseül, Salamonnak ama szavaival: *Légyen mivelünk is a' mi urunk istenünk, a' miképen volt a' mi atyáinkkal, ne hagyjon el minket, el se távozzék mitőlünk.* (I. Kir. 8:57.) Ámen.²⁷⁰

7.

Révész Imre tudósítása Debrecenből.

1848. március 26.

PEIL, ápr. 9.

Az európai események a' velőkgig hatnak, eszméltre, körütekintésre, 's az örök igazság 's az emberi jogok mezejéni küzdésre költenek minden egyes embert 's minden testületet, melly az ébredés e' fontos korszakában, mint kihalt rész, szétzúzatni nem akar a' társadalmi élet sebes

²⁷⁰ Benda -Irinnyi:i.m. 395. az elmélkedés 6000 példányban jelent meg.

mozgásnak indult kerekei által. Ezért tartaték nálunk is mart. 22-dikén rendkívüli egyházkerületi gyűlés, melly petitiókat készítene 's küldene a' törvényhozás színe elibe, petitiókat, mellyek jogokat kívánnak egyházunknak az igazság és viszonyosság alapján 's azon alkotmányos törvények nyomain, mellyeket századokkal ezelőtt a' legnemesebben ontott vér vívott ki, de a' mellyeket az absolutismus átkos keze, kellő eredmény és üdv nélküliekké tön. Ugy hiszem, hogy ezen petitiókról részletesebben 's méltóbb toll által vannak már e' lapok tudósítva: azért ezeket mellőzve, csupán azt említem én meg, hogy az érintett egyházkerületi gyűlés nemcsak készített és küldött petitiókat, de fogadott is el és nemesen adott meg a' debreczeni főiskolai tanuló ifjúságnak.²⁷¹–

Kivánta az érintett tanulóifjúság a' tanári gyűléseknek - valamint a' felette ítélő törvényszékeknek teljes nyilvánosságát; a' köréböli tisztviselőknek szabad választhatását; kivánta, hogy az eddig divatban volt 's valódi haszon-nélküli censurák 's examenek eltöröltetve, helyökbe rigorosumok állíttassanak. Kivánta, hogy a' templombajárás kötelessége vallásosságára, ne pedig a' törvény kényszerítő betűire bizassék; kivánta, hogy a' főiskolai olvasótársulat, melly eddig üdvös céljához méltó eredményü nem lehetett, iskolai közintézeté alakíttassék, 's az iskola pénztárából gyámolíttassék; kivánta, hogy minden főiskolai tanár, studiumait minél előbb nyomassa ki; kivánta végre, hogy ő is a' városi nemzetörséghez csatlakozhassék; és miként ezen utóbbi kívánata 's ajánlkozása kitünő méltánnyal 's lelkesedéssel fogadtatik 's jegyzőkönyvileg is örökíttetni rendeltetik: ugy a' többi minden kívánatok is, nemes lélekkel megadatának a' derék előljáróktól. - A' tanulóifjúság nemzetörségi lobogóinak a' főiskoláni kitűzetési ünnepélye, derék Péczelink lelkes beszéde mellett, tábori zenénél, 's nemzeti dalok éneklése közt épen ma délután tartaték. Révész Imre

8.

Könyves Tóth Mihály: Mi történt? 'S mit kell tennünk?

1848. március 26. TtREN B 1763²⁷²

Keresztyén Gyülekezet! A' közelebbi napok alatt történt országos eseményekhez képest, egyházi elmélkedés' tárgyaul azon ígéret tűzöm ki, mellyekkel Pál apostol a' galáciai gyülekezet' híveit „Szabadsággali” élésre tanította. – Pál apostolnak ezen tanítása előadatik a' Galatákhoz írott levél' V-ik részében, mellynek körülményinkre vonatkozó 's e' jelen alkalommal általam alkalmazandó igéi így hangzanak:

Gal. V: 1, 5, 13 stb. vers.

„A' szabadságban álljatok meg, és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával. Mert mi, lélekben hit által, várjuk az igazságnak reménységét. Ti! atyámfijai szabadságra hivatottok, csakhogy a' szabadságot ne adjátok a' testnek bűnre való alkalmatosságul: hanem szeretetből egymásnak szolgáljatok. Ezt mondom pedig, hogy lélek szerint járjatok. A' léleknek gyümölcsei szeretet, öröm, békesség, békességestűrés. Hogyha

²⁷¹ Az egyháztörténeti irodalom egybehangzó vélekedése szerint az ifjúság petícióját e tudósítás szerzője, Révész Imre szerkesztette.

²⁷² A prédikáció szövege megtalálható a Szabadságharci Gyűjteményben is.

egymást marjátok és elnyelitek: meglássátok, hogy viszonylag egymástól meg ne emésztesetek.”

K.Gy.²⁷³! Azt hiszem, hogy közzületek egy sincs, ki a' szentirati felolvasott igék' meghallása után, egyszerre be nem látná, mikép ez alkalommal tartandó egyházi elmélkedésem oda van irányozva, hogy keresztyéni szempontból tekintsük meg azon eseményeket, mellyek a' közelebbi napok' 's hetek folyta alatt fogva tarták 's tartják mind e' perczig figyelmünket 's vágyainkat; melly események magyar nemzetünk polgári állásának eddigi formáját megváltoztatták, átalakulásnak indították. Oda van irányozva továbbá beszédem, hogy szent vallásunknak illy események között is iránytadó 's célhoz elvezérlő tanácsait, parancsolatait emlékezetünkbe felidézzük; azután pedig polgári magunkviseletét szent vallásunk' ezen szabályai szerint intézzük.

És K.Gy.! ha e' templom' hivei közzül mindegyik értené, tudná a' nagy fontosságú országos eseményeket: akkor elég volna Pál apostol' felolvasott igéi közzül csak ezek felett elmélkedni:

„Isten, mi Urunk Istenünk! mi lélekben hit által várjuk az igazságnak reménységét.” Elég volna felidézni csak ezen intést: *Atyámfiak! Ti szabadságra hivatatok. Álljatok meg ebben. De ne adjátok a' szabadságot bűnre való alkalmatosságnak, hanem szeretetből egymásnak szolgáljatok.”*

Azonban, minthogy népünk' sokkal nagyobb része vagy nem igazán tudja, vagy épen nem is tudja az országos eseményeket: innen szükségkép' következik, hogy ha egyházi elmélkedésemnek nem pillanatig elragadó bájt, de valódi és vallásos hatást kívánok eszközölni 's megnyerni, tehát, félretéve a' szónoklat' mesterfogásait, száraz egyszerűséggel mondjam meg a' népnek, a' közelebbi napok alatt történt dolgokat.

Illy célból elmélkedésemet két fő részre kell osztanom:

Az I-ső részben „az országos események' felvilágosítását próbálom, a' legérthetőbb nyelven népszerű és hű előadásba foglalni," megmondván: „**Mi történt?**”

A' II-dik részben „szent vallásunknak illy események között iránytadó' s célhoz elvezérlő tanácsait 's parancsolatait sorolom el”, megmondván: „**Mit kell tennünk?**”

Mindenható Isten! Atyánk a' mennyben! mi a' te néped vagyunk. Uram! a' te néped szomjuhozza az igazságot, és a' te szolgád élő víz' forrását ohajtja felnyitni előtte. Szent Lélek Isten! hívek' bölcs tanítója! Te világosítsd hát meg értelmünket, hogy értsük az Isten' akaratját; 's nyisd meg engedelmisségre szívünket, halljuk kétszer egyszeri szózatát ... 's Én ...²⁷⁴ én nem kérek tőled szólást sok nyelveken, sem hogy csudát tegyek betegeken; csak érthető és vigható előadásra segíts meg; így lehet e' népet a' vallás' utain vezérelnem!!!
'S e' könyörgés után térjünk a' dologra.

Ma egy hete ilyenkor élénk mozgalomban voltak e' város lakosinak értelmesbjei is. A' nép' egyes tagjainak nyomtatvány, „Örvendetes tudósítás” feliratú nyomtatvány osztogatott.²⁷⁵ Tíz órakor mindenki előtt nyitva volt a' városházi tanácsterem. Tizenkét órakor már nemzeti

²⁷³ K.Gy. = Keresztyén Gyülekezet

²⁷⁴ Könyves Tóth Mihály mindvégig három ponttal, illetve két-három felkiáltójellel jelzi a "hatásszüneteket" vagy a hangsúlyos mondatot.

²⁷⁵ Benda - Irinyi:i.m. 394. Pest város március 15-i értesítése a 12 pontról 1250 példányban jelent meg Debrecenben.

zászló lobogott annak ablakában; 's_ugyan ebből hangzottak le a 'gyűlési határozat' igéi. Estve nagy és fényes örömjaj. Másnap és azóta majd mindennap fontosnál fontosb hírek a 'császári fővárosból Bécsből, szinte így Pozsonyból, a' magyar országgyűlés mostani helyéről ... Itt pedig e' mi városunkban míg egyrésztől állandó bizottmány működik a 'rend' és béke' fentartása végett, 's illy célból naponként új meg új hirdetményeket küldöz a 'polgári házakhoz; azalatt másrésztől honvédelmi őrsereg' fölállítása körül fáradoznak polgártársaink.

Miért mind ez? 's mikép van az, hogy a' napi események olly egymással ellenkező érzeményeket költenek fel? Egyik perczen örömet; másokban félelmet érezünk.

Legyenek e 'különböző két indulatot szülő okok előttünk mintegy tájékozási pontokul az események' előadásában. Megmagyarázom „minek kell örülni?” "mitől lehet félni?"

a. Ezelőtt mintegy 300 esztendővel, mikor Magyarország részint belháborúk által rongáltatott, részint a' török által nyomorgattatott, a' magyarországi királyságot nemzetünk átadta a' most is dicsőségesen uralkodó cs. k. ausztriai háznak. Olly feltétel alatt azonban, hogy Magyarország az ausztriai birodalom' több tartományinak alárendelve ne legyen soha; önállású maradjon mindenha. Ehhez képest csak ollyan határozat lehessen törvénynyé, melly mindkét félnek, t.i. nemzetnek és királynak közös beleegyeztével hozatik; 's az ekképen hozott törvényt aztán, a' király mellett szolgáló kormánysegédek, - vagy mint nevezni szokták közbeszédben, - miniszterek hajtassák 's hajtják végre.

Már, a' magyar nemzetnek a' cs. k. ausztriai házzal kötött illy szövetkezése, az ország' fenállására nézve igen kedvező és hasznos eredményü volt. Mert egyesítvén országunk, az ausztriai birodalom több országainak erejével, saját erejét, 300 év' nehéz viszontagságait diadalmason legyőzte. De ugyanezen szövetkezés az ország' lakosainak szellemi és anyagi életére, az egész hazának külső belső ügyeire nézve igen kártékonnyá vált, a' király mellett szolgált tanácsosok 's kormánysegédek, az ugynevezett miniszterek miatt. Ezek Magyarország' érdekét háttérbe szorították, 's önkényes hatalmukat határtalanul kiterjeszteni törekedtek.

Az illyenféle minisztereknek két fő bűnök volt. Egyik az önkénykedő hatalmaskodás. Ez annyira vetemedett már, hogy hiában hozott törvényt a' nemzet és király együtt közakarattal, a' törvény végre nem hajtattott, a törvény csak a' papiroson maradt. És mégis, halljátok meg, a' törvény' végrehajtásának elmulasztása miatt senkit sem lehetett kérdőre vonni 's feleletre szorítani ... Másik bűnök az alattomos cselszövés és ármánykodás volt. Ezek 'segedelmével úgy elzártak a' király elől minden utat, szemei elől a' dolgokat úgy elrejtették, hogy a' királynak – emberileg tekintve őt – teljes lehetetlenné vált az igazság' megismerésére 's népe' kívánságának megtudására eljutnia.

Mindezeket honunk' lelkes fiai nem tűrhették; 's mint a' régibb mind kivált az újabb időkben sokszor felszólaltak a' miniszterek' önkénykedése ellen. Felszólalt az országgyűlés is. Mind hiában. A 'szózatot elfogta a' király és nemzet közzé mesterségesen épített válaszfal. Elfogta ez a' nemzet 'szózatát mind addig, miglen végre a' népszabadság' szelleme, e'hónap' közepe táján legyőzhetlen erejével szétrombolá a' miniszteri válaszfalat; és az országgyűlés egyenesen magához a' királyi felséghez folyamodott alázatos föliratával, 's ebben megkérte ő felségét, hogy ezentul maga mellé kormánysegédekül olly magyar minisztereket vegyen fel, kik a' magyar nemzetnek felelősséggel tartozzanak.

A' királyhoz személyesen folyamodó országgyűlési küldöttséget maga vezérli országunk' szeretve tisztelt Nádora István főherceg; 's olly erős határozottsággal védelmezte a' magyar nemzet' kivánságát, hogy, nyilatkozata szerint, ha a' felelős minisztérium iránti kívánat meg nem adatnék: nádori méltóságáról is kész lemondani.

Hajoljunk meg, K. Gy., István főhercegünk' e' magasztos honszeretete előtt. Hajoljunk meg legkegyelmesebb királyunk V. Ferdinánd ő felsége' atyai szívének jósága előtt. Ezen áldott jószívű fejedelem nemcsak tüstént eltávolítá maga és trónusa mellől azon minisztert, kinek működését alattvalóira kártékonyan hatni, 's e' miatt az alattvalók részéről csak gyűlölettel találkozni megértette: de egyszersmind tüstént teljesíté azon kívánatot is, hogy a' magyar nemzetet ezentúl „magyar és felelős minisztérium” kormányozza.

Ime, K. Gy.! ez az egyik rendkívüli nagy esemény. A' magyar felelős minisztérium az, mellynek megnyerésén az egész ország örvendez, mellynek megnyeréseért Istennek, isten után Királyunknak, Nádorunknak, az országos lángeszű nagy férjfiaknak, 's általában az együtt munkálkodó országgyűlési egész testületnek, nagy örvendezéssel hálát buzog, hálát rebeg a' magyar nemzet.

b. Miután az eddigiekben némi legszükségesebb ismeretet igyekeztem adni a' népnek, országos nagy nyereségünkről a' felelős minisztériumról: most már azon kérdésre kell megfelelnem, melly kérdést igen sok józan eszű 's értelmes polgártól enmagam is hallottam, t.i. „De hát hogy nem tudott ezideig az ország' népe 's ezek között Debreczen' nép (!) is semmit arról, hogy a' kormányzó miniszter sok esztendőök óta nem javára, de kárára van Magyarországnak? mikép lehetett illy bűnös eljárást király és nép elől annyi sok éveken át eltitkolni?” E' kérdésre adtam ugyan már fentebb némi választ, midőn az alattomos cselszövésekről 's ármánykodásokról tettem említést: itt pedig feleletül, egyenesen és őszintén ki kell mondanom, hogy az álnokságot azért lehetett titokban üzni 's tartani, mert ugyanezen miniszter a' gondolatok' szabad közlését törvénytelenül megtiltotta, 's egyszersmind megparancsolta, hogy a' kormány' tetteit bírálgatni nem szabad, sem élő szóval, sem írásban, sem könyvben. Ennél fogva minden könyvet, mielőtt kinyomatnék a' kormány által kinevezett ítélők' vizsgálata alá kellett bocsátani; azokat pedig, kik bátran merészelték beszélni vagy írni, tömlöczözték. Az ilyen törvénytelen tilalmak 's parancsolatok ellen is, sokszor felszóllaltak a' haza' lelkes fiai, felkiáltottak az igazság' bátor kimondásáért tömlöczbe zárt derék férfiak. De ezeknek, mint a' királytól távolesőknek hangját, bár felemelt hangját, elnyomták a' királyhoz közelebb eső mellette álló miniszternek 's 'sárló²⁷⁶ beszédei; elnyomták mindaddig, miglen végre e' hónap közepe táján, a' népszabadság szelleme maga jelent meg, felséges királyunk előtt vádlójául 's egyszersmind büntetőjéül azon kormánynak, mely éveken keresztül gyilkolta a' léleg gondolatokat, tömlöczözte a' vele ellenvéleményüeket, 's e' képen elfogta a' király' szívet alattvalóinak törvényes kivánságai elől. És a' mi legkegyelmesebb fejedelmünk, mihelyt megértette a' népszabadság' szellemének azon vádját, mely a' lélek' gondolatainak meggyilkolásai ellen emelkedék: azonnal megszüntette a' természetellenes rendeletet 's visszahelyezte az embert eredeti elévülhetlen örök jogának gyakorlatába, miszerint gondolatait, véleményeit szabadon közölhesse beszédben, írásban, könyvben. Ime K. Gy.! Ez a' másik nagy eseménye a' közelebbi napoknak. A' 'könyveknek, hirlapoknak, bár feleletterhe alatt csakugyan feltartóztató vizsgálat nélküli szabad kinyomatása, az ugynevezett „Sajtószabadság” az a' drága kincs, mellynek megnyerésén az egész ország örvendez .... Nem lehet ezentúl az önkénynek korlátlanul hatalmaskodnia, sem az álnokságnak titkolódnia.

„Az igazság nem tartatik többé fogva; az igazság ha elesik is felkél, 's mindazokat, valakik megismerik ötet szabadokká teszi.”

²⁷⁶ Suttogó, alattomban rágalalmazó.

c. Két országos nagy nyereséget említettem eddig, mint a' közelebbi napok' eseményeinek fenséges szülötteit, u.m. a' felelős minisztériumot, és a' könyvnyomtatási vagy sajtószabadságot .... Mindenik mondhatatlanul drága kincs ez, mindenik hatalmas tényező országunk' jólétének felvirágoztatására .... Azonban a' köznép ezeket kellőleg méltányolni és becsülni most még nem tudja; azon természetes oknál fogva, mert mindegyikről igen kevés ismerete 's gyermeki fogalma van még most ..... A' köznépre nagyobb érdeklődéssel oly események hatnak, mellyek polgári életét közvetlenül illetik, vagy anyagi segedelemmel könnyítnek azon. Illy tekintetben is nagy változatokat hozának létre, a' közelebbi napok. Kiemelem a' közös teherviselést. A' közös teherviselés oly módon szándékolatik, hogy a' folyó 1848. e. Nov.1-ső napjától kezdve, ezentul a' haza' minden lakosai, és így az eddig kiváltsággal bírt papok, nemesek, bárók, grófok, herczegek, együtt a' jobbágyokkal, 's polgárokkal, vagyoni tehetségeikhez képest megosztják ugy a' hadi mint a' házi adónak 's általában az ország' minden terheinek hordozását. Ez az „egyenlőség”. Kiemelem továbbá az urbéri tartozások' megszüntetését. Ez abban áll, hogy a' jobbágyság birtokában jelenleg lévő urbéri telkek örökre megváltatnak, felszabadítatnak oly módon, hogy a' földesurakat maga az ország kármentesítse, kifizetvén nekik a' jobbágyok által eddig teljesített pénzbeli tartozások', természetnybeli kilenczedek' 's robotos munkák 'becsértékének tőkáját. Ez a' „szabadság”. Végre kiemelem, hogy a' birtokos papság az eddig részére fizettetni szokott tizedről, az ugynevezett papi dézmáról, önként 's minden kárpótlás nélkül lemondott. Azonban az ország népének illy temérdek anyagi nyeresége mellett is hiányzott még az ország' egységére 's erejére az a' mi legfőbb t.i. hogy a magyar nemzetet ne csak a' kiváltságolt osztályok, rendek tegyék, de tegye az összes lakosság, a' 14-15 milliónyi nép ... És e' tekintetben is meglőn a' milliók' ügyének méltánylása. Elhatározott a' népképviselő. 'S már a' következő országgyűlés népképviselői erős alapra lesz fektetve. Most mindnyájan édes gyermekei vagyunk e' honnak, testvérei egymásnak, 's a' törvényhozói hatalmat oly férfiakra bízhatja a' nép maga, kihez bizodalma van, kik az ő érdekeit képviselik ... Ez a' „testvériség”. E' négy tárgyra nézve meg kell említenem, hogy ezek az országgyűlés által már elfogadtattak, törvényczikkbe foglalattak. De azért most még nem valódi törvények. Kötelező erejű törvényekké majd akkor válandanak, ha a' király is megerősíti, szentesíti. Mit is jó Királyunk' kegyelmes ígéretétől annyival inkább várhatunk 's biztosan reményelhetünk, mert ezek mind olyan dolgok, mik eszményileg véve a' magyar nemzet' országos felvirágzásának okvetlen feltételei eszközei 's kellékei. Mindezen országos eseményeknek tehát születésén, létrejöttén nem örvendezni, ezeknek áldásdús életéért buzgó szívvel nem könyörgeni, nem lehet. Oh e' nap, mellyen mindezekért örvendezünk 's könyörgünk, nemzeti diadalnak szép napja. De nem oly diadalé, minőt az ő idők hirdetnek, minőt atyáink nyertek, melly seregek' fegyverével ezerek' életvesztésével szereztetett. Oly diadalé, mellyet' népszabadság' istenileg hatalmas, istenileg jótékony szelleme az osztó igazság' szent szózatával vívott ki.

Azonban K. Gy.! Az örömfény, melly lelkünk' egén ez események' felgondolásakor át-átfut, hasonló a' nyári zivataros éjszakának villámihoz. Nagyszerűleg pompás látvány ez; de midőn a' villámok' letüntével feketébből feketébbre sötétedik az ég, magoknak a' fényes villámoknak repülése közben, aggodalommal kérdezzük: „mi leend a' zivatar' eredménye?” valljon kövérítő csendes zápor e, vagy leomló felhőszakadás, pusztító jégeső?

Mindazon jótéteményeket mikről eddig szólottam, már több évek óta munkába vették hazánk lelkes és nagy bölcsességű fiai. És ha fokenkénti haladás után, az emberek' számítása szerinti időben történik, ez események' születése; e' hon' vajudási megrázkódása – fájdalommal ugyan, ekkor is, de – élet' 's halál' veszélyével nincs összekötve. Nem engedte a' sors' hatalma bevárnunk az emberek' számítása szerinti időt; 's talán mert megsokallotta a' még

hosszas esztendőket tervezőknek tétlen halogatását, némellyeknek kemény ellenszegülését: tehát perczek alatt szült olly eseményeket, mellyeknek létrejöttét mi évtizedek alatt is alig vártuk.

‘S mi okozta az eseményeknek illy rögtöni előrohanását? ... A’ népszabadság’ szelleme. Franciaországban ütött ki’ a forradalom. A’ párizsi nép elüzte miniszterét, el királyát, ‘s a’ királyi széket megégeté. És a’ megégetett királyi szék’ füstgombolyagjait magosan felülszárnyalta a’ népszabadság’ szelleme, repült, feltartóztathatatlanul gondolatsebességgel Európa’ országaiba. Néhány nap alatt eljutott Bécsbe is, Királyunk’ lakvárosába. Felriasztotta itt hosszas állommámorából az elzsibbasztott ausztriai népet; ‘s ezáltal a’ szomszéd Magyarország’ célba vett átalakulása’ csendes mozgalmainak óriási erővel siettető lökést adott. Melly történet a’ magyar ‘s német nemzet között elenyésztetett minden idegenkedést, testvéri lélekrokonságot ébresztett.

Illy körülmények közt ugy látszik, hogy a’ történetek’ folyamának fel-feldagadozó hullámain többé nem emberi ész és kéz kormányozza az ország’ hajóját; emberi észnél ‘s kéznél ‘ hatalmasb erő tartja azt meg, vagy sülyeszti el. Illy körülmények közt a’ népszabadság’ szellemének, néhány nap alatt világrészt beutazó ‘s meghódító fényes diadalát, akaratunk ellen is félelemmel és rettegéssel csudáljuk.

Igen ‘s jelesül honunkra vonatkozólag, megdöbbenünk és rettegünk, ha elgondoljuk, mennyi nehézséggel hány fennálló intézetek’, kormány székek’ megsemmisítésével van összekötve a’ felelős miniszterium’ munkássága. Megdöbbenünk és rettegünk, ha elgondoljuk, milly szellemi kicsapongásokra ragadhatja el a’ könnyen elámitható könnyen félre vezethető tudatlan néptömeget, a’ sajtószabadsággali visszaélés. Megdöbbenünk és rettegünk, ha elgondoljuk, hogy több millió jobbágy’ rögtöni felszabadítása néhány ezer nemes embernek’ s hivatal nélkül maradandó gazdasági és uradalmi tisztéknek rögtöni – és későn is talán kipótolhatatlan – károkat hozhat.

Ekkép kergetik K. Gy.! az országos események’ örvendetes és félelmes jelenetei egymást. Nincs ember, ki bizonyossággal beláthatná az egymást habként üldöző új meg új változatoknak fejlődését ... És, ezen kétséges bizonytalanság az, mitől félünk lehet, félünk kell ... Mert a’ magyar példabeszéd szerint „félni jó, de megijedni nem szabad ... Nem! mert ott, hol az emberi erő, határát elérte, nem ér határt a’ határtalan isteni erő.” Az emberi rövid látású észnek munkásságát az isteni bölcsesség századokra kihatóvá teszi, ‘s az emberi tehetetlenségben dicsőíti meg mindenhatóságát.

Azért is, ha országos életünk’ illy körülményei között tusakodva kérdezzük: „Mit kell tennünk?” e’ kérdést, intézzük szent vallásunkhoz. Tanácsokat ad ez, mellyek megnyugtatsnak; parancsolatokat, mellyek célhoz segítenek. A’ tanácsok és parancsolatok Pál apostolnak felolvasott igéiben foglaltatnak; ‘s most ezeken tekintünk végig.

II.

a. Istenhez emeli Pál apostol mindeneknek előtte lelkünket, ‘s tanácsot ad: ... *várjuk hittell lélekben az igazságnak reménységét.*”

Nézzük meg a’ világkormányzó nagy istent a’ népek’ eddigi történeteiben, ‘s meglátandjuk, hogy az ő jósága igazsága bölcsesége ‘s hatalma minden időben, az időknek mind végeiglen, együtt ‘s örök fényben tündöklök.

Nagyítás nélkül állíthatjuk, hogy minden században éltek emberek, kik a' kort, mellyben éltek, a' legveszélyteljesebbnek kiáltották ki. És ez igen természetes. Mert mindenik kornak emberei legsúlyosban érzik azon kornak viszontagságait, 's mindig nagy a' száma azon elégedetleneknek, kik önző céljaik' meghiusultán elkeserednek; 's kifakadván ég és föld ellen, az elkövetkezett vagy előrohant sorscsapásoknak szerző okául, mindig az ellenvéleményüeket tartják, önmagukat 's véleményhársaikat soha. De egyszermind azt is nagyítás nélkül mondhatjuk, hogy épen a' legveszélyesb időkben állít elő a' gondviselés olly kiválasztottakat, kiken mintegy megnyugszik a' jehova' bölcseségének 's hatalmának ereje. Ezért 's ezek' közremunkálása által eszközöltetnek aztán olly események, mik az emberi elme' gondolatában megsemm fordultak. Faraó kegyetlenkedik egy elsanyargatott népen. Egyszer, bősziült határozatában kivégeztetni parancsolja a' nép' minden ficsecsemőit. És az elvesztendő fi-magzatok közül egyet, nilus' sáskoszorúza vidékein habok ringatnak gyékényládában a' királyi palotáig; hogy majdan onnét lépjen elő, mint a' nép' szabadítója, mint a' Faraó' megbüntetője. Nem egyszer a' tömlöczbe elzárt, 's ott a' lángésznek tüzes kinjai között megedzett lelkü férjfiakat, a' tömlöczből szólítja elő a' gondviselés, hogy vonják számadásra és ítéljék el az önkény' erőszakoskodó zsarnokait. Száz meg száz ilyen egyes eseteket lehetne a' történet' nagy világában előmutatni. De én csak általánosságban kívánok maradni, mondván, hogy minden kornak megvannak saját lángeszü 's nagy lelkü fíjai, kik az igazság' szent birodalmához utat törnek a' nemzet előtt, és a' népet visszahelyezik eredeti elévülhetetlen 's örök jogai' birtokába.

Az illy nagy embereket nemzet- 's országboldogító törekvéseikben, az emberi hatalmat túlmúló isteni erő szemlátomást segíti elannyira, hogy még a' szerencsétlenség hasította barázdákból is, szerencsének magvai virágoznak fel 's gyümölcsöznek idők' teltével dúsan.

De nem akarok elmélkedésemmel tovább is járni, a' gondviselés' különben is megfejthetlen munkásságának végetlen mezején. Nem szenved kétséget, mikép bölcs Salamon szavai szerint *„Isten az, ki által uralkodnak a' királyok 's végeznek a' fejedelmek igazságot.”* Ragaszkodjunk tehát e' hatalmas felséghez hitünk' bizodalmaival, mondván mint a' 'Sóltáríró: *„Uram! Nehéz dolgokat mutattál a' te népednek, itatsz minket a' rettegésnek borából. De adsz zászlót is, mellyel éljünk az igazságért. Mi várjuk lélekben hit által az igazságnak reménységét, 's Te benned bizva erősen cselekedünk”.*

b. 'S míg szent vallásunk e' kérdésre „Mit kell tennünk?” egyfelől az Istenbe helyezett bizodalomra ébreszt: másfelől figyelmeztet, int, 's parancsolatot ad, hogy *„legyünk engedelmesek az emberi rendeleteknek is az Urért, akár királynak, akár más felső méltóságban levőknek; mert így vagy az Isten akarata, hogy jót cselekedvén zabolázzuk meg a' balgatagok' tudatlanságukat.”* Az illyen engedelmisség mellett aztán bátran vethetjük reménységünket Isten után felséges Királyunkba; kinek szívjósa, kegyelmes indulata hü magyarjai iránt őszinte szeretete, több fejedelmi (!) tettekben nyilvánult már eddig is. Bátran vethetjük reménységünket nemzetünk' kedveltjébe, erő-és lélekdu Nádorunkba; bátran az országosan egybegyült törvényhozókba, kiknek mostani együttléte, valamint a' közbejött események' tekintetiben a' gondviselés' különös áldásának tartandó: ugy a' teljes megnyugvásnak leggazdagabb forrása.

c. Azonban a' törvényhozók' magasztos törekvésének, a' kormányi nádiri királyi legjobb akaratnak legszívesb igyekezetnek is, kívánt sikere csak úgy lehet, ha egyszermind mindenütt rend és csend leend a' hazában, ha a' lakosok' személy-'s vagyónbátorsága mindenütt szentül megőriztetik.

‘S ime! Ezen közcsendességnek békességnek nyugodalomnak fentartását azon parancsolatok által eszközölhetjük, mellyeket Pál apostol így adott ki:

„Ne legyetek hiu dicsőségkivánók, egymásnak ingerlői, egymásra irigykedők, Hogyha egymást marjátok és elnyelitek, meglássátok, hogy viszontag egymástól meg ne emésztesetek. Járjatok lélek szerint. Mert a’ léleknek gyümölcse szeretet, öröm, békesség, békességstűrés, mértékletesség ... Atyámfijai ti a’ szabadságra hivattatok, de ne adjátok a’ szabadságot bűnre való alkalmatosságul. Sokkal inkább szolgáljatok egymásnak szeretetből.

”Ti szabadságra hivattatok”!! Ez ígék használtatnak most jelszavul. De a’ szabadság’ jelszavát nem egyszer félre értették már a’ tudatlanok, ‘s elferdíték a’ bűnösök. Így történt ez a’ reformatiókor Németországban, így történt Magyarországon 1514. esztendőben a’ parasztlázadáskor. És ettől most sem vagyunk teljesen megőrizve. Mert most is van sok tudatlan és sok bűnös ember. Ez ígéknek „egyenlőség, szabadság, testvériség” nem az igaz keresztyéni ‘s általam ez elmélkedésben kifejtett értelmet tulajdonítják; de szánandó tudatlanságból vagy megbocsáthatlan bűnös szándékból elámítják magukat és az értetleneket, hogy a’ most minden ajkon zengő „szabad földbirtok” a’ közös felosztással egyjelentésü volna.

Van-e e’ debreczeni lakosság tagjai között ilyen tudatlan vagy illy bűnös, a’ ki e’ féle lázító és egész országunk’ boldogságát felforgató ámitásnak hitelt adna? ... nem tudom ... De hiszem, hogy nincs csak egy is.

Miért említettem tehát meg? ... Azért K. Gy. mert e’ városba heti vásárok’ alkalmával ‘s egyébkor is a’ vidékről, számtalan pór nép be szokott seregelni;²⁷⁷ ‘s ha talán ezek között találkoznék, ki nem tudná, hogy a’ „szabad földbirtok” a’ jobbágytelkeknek felszabadítását örök megváltását jelenti, az illyen tudatlanokat ti világosítsátok fel, ti vezéreljétek jó útra.

Minden okos és becsületes embernek keresztyéni kötelessége oktatni az értetleneket, ‘s rendre nyugalomra békére serkenteni a’ zabolátlankodni akarókat, serkenti főleg az által, hogy a’ rendbontás magának a’ népnek leendne legkártékonyabb, ‘s a’ magyar példabeszéd szerint, önmaga vágná le önmaga alatt a’ fát. De oktatni ‘s világosítani kell a’ nemességnek is azon tagjait, kik a’ nemesség’ némelly jogainak árnyékkénti eltűnését nehezen szívelik, vagy az urbéri tartozások’ kárpótlása’ idejét békétlenül követelik, türelmesen bevárni nem akarják.

Igen K. Gy. illy bonyolodott körülményeket nem lehet egyszerre tisztába hozni, ‘s a’ kétséges idő’ lejártáig, mindig készen kell lennünk egymás’ megnyugtására, készen kell lennünk a’ kölcsönös védelemre is ... „Szolgáljunk egymásnak szeretetből.” Mi magunk áljunk őrt e’ város határain belől, minmagunk családunk ‘s vagyunk körül. Ez a’ hivatása ez a’ célja az őrseregnek. ‘S kicsoda is védelmezhetné olly hősi elszántsággal e’ várost azt a’ mit ebben bírunk, mint épen mi magunk, kik e’ városnak vagyunk fiai? ... „Szolgáljunk egymásnak szeretetből” tőlünk telhetőleg azzal, mivel megáldott Isten, szolgáljunk ésszel pénzzel kézzel. *Ne nézze kiki csak az ő maga hasznát, nézze minden egyebeknek is hasznát. Legyünk egyenlő indulattal egy értelemmel egy akarattal. Legyen egy szerelmünk, t.i. édes magyar hazánknak, az itt lakó egész népnek, és a’ Királynak boldogsága.*

---

²⁷⁷ Éppen a városba özönlő nép tájékoztatására készült az eredetileg 12 000 példányban kiadott beszédből újabb 4000 példány Erdélyi József kollégiumi professzor költségére, felajánlásából. Benda - Irinyi.i.m.395.

‘S vajha ezen elmélkedésnek és beszédnek adott legyen a’ mindenható annyi erőt, hogy e’ nép felvilágosítva, rend’ ‘s béke’ fentartására megnyerve, és a honvédelmi bátorságra kellőleg felbuzdítva térjen meg e’ hajlékból saját hajlékába!!

‘S most elvégre, - adjunk hálát Istennek, azon kegyelméért, miszerint az olly sok országokat megrendítő lökés után is sértetlenül megmaradt mind ez ideig, édes hazánk’ mozgalmi között a’ békesség. Egyszersmind könyörögjünk buzgóan, hogy a’ mindenható tartsa fen rajtunk e’ kegyelmét továbbra is, ‘s ne vonja azt meg tőlünk soha örökké. Áldott! áldott legyen az Úr, ki megtartotta az ő felkent királyát, és az ő népeinek erőssége ...

Te pedig kedves édes Hon! felséges magyar Haza! halld meg az igazi boldogító egyenlőségnek, igazi boldogító szabadságnak, igazi boldogító testvériességnek isteni hirdetőjét Krisztus Jézust; halld meg amaz intését:

„Jeruzsálem! Jeruzsálem, vajha eszedbe vehetnéd, avagy csak e’ te mostani napjaidban, a’ mellyek neked békességedre valók. Amen. ‘Készítette ‘s elmondta Debreczenben 1848. Mart. 26. Könyves Tóth Mihály mk. Reform. predikátor.

9.

A keresztyén polgár’ szabadsága, egyenlősége, testvériessége.

Népszerű egyházi beszéd, mellyet folytatásul a’ mult hónap 26-kán tartott beszédhez készített ‘s elmondott Debreczenben 1848. april 9-kén Könyves Tóth Mihály reform. prédikátor.
TtREN B 1764.

Jak.1.25.

Az, ki betekinténd a’ szabadságnak tökéletes törvényébe és megmaradánd abban ; mivelhogy nem feledékeny hallgató, hanem a’ cselekedetnek követője; az boldog leszen az ő cselekedeteiben.

K. Gy.! Hijábanvaló munkát tenne, ki magát e’ világban e’ világtól elkülöníteni akarná, a’ világi események hatása elől elmenekülnie lehetetlen. Okos ember tehát, törekvéseit azon célpontra irányozza, honnan az eseményeket igazán megismerhesse, ‘s azokat hasznára is fordithassa.

Most e’ mi gyülekezetünknek, mint *”keresztyén polgárok”* társaságának figyelmét két esemény foglalatoskodtatja; kell hogy foglalatoskodtassa. Az egyik esemény egyházi, a’ másik polgári életünkből merül fel. Egyik a’ történetek’ színvonalán épen most áll: másik ezelőtt csaknem két ezer évvel történt. Egyiknek eredménye *„polgári szabadság”*; másiké *„erkölcsi szabadság”* .

Egyiket, az országunk átalakulásáról szóló újabb törvénczikkek hirdetik naponként. Másiknak örök emlékezetét az évenként előkerülő, ‘s ránk a’ legközelebbi urnapon eljövő virágvasárnap tartja fen.

Ez, erkölcsi szabadságunk’, nagy Királyának tiszteletére szentelendő virágvasárnapi ünnepet, egyházi hivatalom szerint, épen ma kell kihirdetnem, ‘s épen ma jó nemzetünk polgári

szabadságának nagy Királya is császári székvárosából' országgyűlésünk mostani helyére Pozsonyba, hogy a' nemzetünk' polgári szabadságát tárgyazó törvénycikkeket megerősítse, szentesítse. Nekünk mint keresztyéneknek a' virágvasárnapi ünnepre 's az ekkor kiszolgáltató úri szent vacsorára készülnünk kell; hogy keresztyéni benső örömmel zengedezhessük: „A' nagy Király jön. Ho' sánna Ho' sánna!” Nekünk mint polgároknak az új törvények' bölcs használására készülnünk kell, hogy polgári benső örömmel zengedezhessük e' mai nap' emlékezetére „Áldott a' Király, ki jött az Urnak nevében”.

Egyesítsük azért, mint egyéniségünkben a' keresztyén és polgári egygyélőn, kettős igyekezetünket. Tekintsünk bé, Jakab apostol' tanácsa szerint, a' szabadság' tökéletes törvényébe. Nézzük meg

- I. Polgári szabadságunkat. Majd,
- II. Erkölcsei szabadságunkat,

'S maradjunk meg aztán ezeknek tökéletes törvényében, hogy, mint az Apostol mondja, boldogok legyünk cselekedetünkben.

I.

„Szabadság. Egyenlőség. Testvériség”

E' három, különben nagyon mindennapi 's igen jól ismert szó, most mintegy 30 vagy 40 nap óta, jelszavá olvadt a' nemzetek' 's ezek között magyar nemzetünk' ajkain is. Ezeket hangoztatják egyes polgárok. Ezeket közlik kiemelt nagy betűkkel ezer meg ezer nyomtatványok. Ezen, úgy nevezett, polgári szent háromságot, mint a' polgári váltáság' nagyszerű munkájának elkezdőjét, tényezőjét 's bevégezőjét üdvözik a' népek Ho'sánna kiáltásokkal.

És nagyon méltán. Mert ezek jól használva, minden bizonnyal áldásul szolgálnak a' társadalmi életben, mikép tűz, víz, levegő a' természeti életben. De a' tűz, mellynek különben annyi hasznát vettük már 's vehetendjük ezentúl ha vigyázatlanul bánunk csak egy szikrájával is, olly lángokká nő, mellyek minden vagyónkat hamuba döntik, sőt magát életünket is öszveégethetik. De a' víz mellynek különben annyi hasznát vettük már 's vehetendjük ezentúl – ha vigyázatlanul belé bukol, megfúlaszt. De a' levegő, mire életünk' fentartása végett minden perczen szükségünk van, ha nem tiszta, ha romlott gőzökkel megvesztegetve van: megvesztegeti, megrontja sőt megfojtja életedet. Így a' szabadság, egyenlőség, testvériesség a' rosszulértés' 's innen származott visszaélés következtében, áldás helyett átkot, élet helyett halált hozhat 's hoz a' polgárzat'²⁷⁸ számtalan tagjaira, 's talán magára is az egész polgárzatra. Nagy fontosságú dolog azért, a' Jakab apostol által kijelelt tökéletes törvénybe betekintenünk. Ezen törvénykönyvből kell a' Szabadság, Egyenlőség, Testvériesség igaz értelmét, 's az ezekeli élés' bölcsességét megtanulnunk.

a. Úgy-e K. Gy.! ott is, hol nem több csak két ember lép társaságba: már az egyik a' másikhöz képest bizonyos függésben áll, egyiknek mint másiknak akaratát szabadságát korlátozza a' közöttüki alku vagy szerződvény. 'S ha ez így van; - pedig ez így van: - tehát a' milliombokból álló polgári társaságra nézve, úgy látszik egy előre, egész határozottsággal kilehet, ki kell mondanunk, hogy polgári társaságban szabadság nincs 's nem is lehet; mert

---

²⁷⁸ Társadalom.

hiszen az egyes polgároknak úgy egyes társaik, mint az egész társaság' irányában elkövethető cselekedeteiket a' törvény szabályozza.

Úgy van K. Gy.! Szabadság, oly értelemben, miszerint minden ember azt tehesse a' mi neki tetszik, polgári társaságban nem létezhetik. Polgári társaságban csak „*törvényes szabadságról*” lehet szó. Ha azért most több nemzetekkel együtt magyar nemzetünk is, a' szabadság isteni igéjének megtestesültén örvend; ha egyik polgár a' másikat, lelkesültség fölemelő hangján a' szabadság' éljeneztetésével üdvözli: korán sem féktelen zabolátlan szabadosságot, de „*törvényes szabadságot*” kell értenünk 's érzünk.

Áll pedig a' törvényes szabadság két dologban.

Egyik: hogy a' törvények az ország' öszves népességének közérdekében hozassanak.

Másik: hogy az illy törvények valóban végrehajtsanak.

Amaz egyedül *Népképvisélet*, emez egyedül, *Felelős kormány* által történhetik meg.

Értsük meg jól.

Törvényt ezelőtt is hoztak országunkra nézve. De a' törvényhozásba nem folyt be az ország' népe, befolyt az ország' népének csak egy igen kicsiny része. Magyarországon fél milliónál igen kevéssel lehet többre számítani a' nemesi, mágnási 's római katolikus papi rend' tagjait. A' királyi városok' lakosainak' a' nem nemeseknek számát pedig tizenként és fél millióra teszik. - Immár a' tizenhárom milliónyi nép tagjai közül ki volt rekesztve a' törvényhozásból tizenként és fél millió. Törvényt ezekre nézve is csak a' fél milliónak követői hoztak. Ebből természetesen következett, hogy a' törvények a' fél millióra kedvezők, a' tizenként és fél millióra terhelők voltak. Ebből ismét elmaradhatatlanul az következett, hogy az egész országnak általános jólléte, nem csak virágzásnak nem indulhatott, de sőt hervadozott, 's már már gyökérágainak egymásutáni kiszáradásához közelgetett.

Édes magyar hazánknak e' sinlődő sorsa áthatotta nemzetünk' nemeslelkű 's halhatatlan érdemű fíjait. És ezek régóta, kiváltkép pedig mintegy 50, és legkülönösebben a' legközelebbi 25 év' alatt azon munkálkodtak, hogy a' törvények az ország' öszves népességének hasznára 's közérdekében hozassanak ... Isten, a' nemzeteknek istene, az eddigi munkálkodást most koronázta meg sikerrel; a' jelenlegi országgyűlésnek ajándékozta azon szerencsét, hogy Magyarországot mintegy ujá teremtse, részint azon nagylelkűség által, mellyel a' kiváltságolt nemesség, ez ideig kizárólag használt szabadalmairól önként lemondott, részint azon törvény által, miszerint az országos törvények' hozásában ezentúl az egész 13 milliónyi népesség részt vegyen, - természetesen nem egyenként minden ember, de választás útján megbízott – képviselői által. Az illy képviselői testület' minthogy tagjait maga a' nép választja, e' választó nép' hasznára 's érdekében nyilatkozik és szól. 'S az illy képviselői testület, felemelt szent szózatáról lehet elmondani, hogy az a' „*Népszava*”, 's a' népszava isten' szava.

Értitek-e, érzitek-e? keresztyén polgártásaim azt a' törvényes szabadságot mellyet most Magyarország' népe nyert. Ez a' *Népképvisélet*, miszerint az általunk választandó képviselők befolyásával, mi is részt veszünk a' mindnyájunk' polgári életét tárgyozó törvények' hozásában. Ez az igazi polgári szabadság. Melly nemzet illy törvényes szabadsággal bir: az teremtőjévé vált önsorsának.

Isten! Nemzetek' istene! A' Te bölcseséged és hatalmad nyitá fel előttük, ihletett választottid által nyitá fel a' népszabadság' e' földi menyországát. Áldassál, magasztaltassál érette! És óh

hallgasd meg ha könyörgünk, hogy e' magyar hazának népe hadd szenteltessék meg ígéid által, hogy e' népnek szava, hadd legyen valóban a' Te szavad.

Fentebb K. Gy! említettem a' törvényes szabadságnak egy másik kellékét is, tudniillik, hogy az ország öszves népességének közérdekében hozott törvények valóban végrehajtsanak. Említettem hogy ez egyedül „*felelős kormány*” által történhetik meg. Miben álljon a' felelős kormány, jelen elmélkedésemben bővebben nem fejtegetem. Nem.

Mert gyülekeztem' minden tagjait figyelmeztethetem azon népszerű egyházi beszédemre, melyben ez felfejtve van, 's melly épen olly czéllal nyomatott ki 's osztatott szét házanként, hogy a' mostani történetek' legfontosb eseményei felől, a' köznépnek is némi legszükségeseb felvilágosítás adassék. Ebből, mi légyen a' felelős kormány, az a' ki nem érti; de megérteni akarja, főbb vonalokban megismerheti.

Most egész általánosságban csak ennyit mondok, a' felelős kormány a' nemzetnek nagy törvényes szabadsága,' s ezt most nyerte meg nemzetünk. Eddig önkényes hatalom játszotta ki a' törvényeket; zsarnokhatalom verette bilincsekbe a' törvények' bátorlelkü védőit. 's Isten! Nemzetek Istene! A' te romolhatlan igazságod megsegíté, a' népszabadság' óriás erejével segíté meg ihletett választottidat, hogy ezek az olly sokáig önkénykedett zsarnokoskodott hatalmat helyként elfűvják, 's helyébe ez országnak felelős kormányt adjanak. Áldassál, magasztaltassál érette. És óh hallgasd meg ha könyörgünk, hogy e' magyar haza' felelős kormányának dicső férfiai, nemzetünk' e' lángeszű 's kristályszívű fíjait, szent lelked által igazgasd, vezérelj e' hon' bódogításában, hogy tántorithatatlan hűséggel 's feddhetlen igazsággal állhassanak meg e' nemzet előtt, állhassanak meg egykor a' te ítélőszéked előtt is.

Eddigi elmélkedésemben K. Gy! a' nemzetek' hármasszavának „Szabadság, Egyenlőség, Testvériesség” egyikét a' Szabadságot értelmeztem, előadván, hogy „*a' népszabadság*” épen nem abban áll, hogy mindenki azt tehesse a' mi neki tetszik, de áll abban, hogy a' törvényhozásban mindnyájan résztvehetünk *Népképviselő* által; s a' kormányzókat végrehajtás tekintetiben „*feleltre*” szoríthatja a' nemzet. Most már következik értelmezés végett,

b. Az „*Egyenlőség*”... 'S e' tárgyban is ott kell kezdenem az okoskodást, hol a' szabadságra vonatkozólag kezdtem...

Úgy-e K. Gy! ha nem több csak két embert tekintünk meg figyelmes vizsgálattal: e' kettő között is nagy különbségeket találunk, miket már maga a' természet jelez ki. Az egyik ifjabb, a' másik öregebb. Az egyik testben, a' másik lélekben erős, ...'s több e'féle. Ezen természeti különbségekhez járulnak azok, miknek az emberek épen magok az okai. Az egyik szorgalmatos, a' másik dologkerülő; 's ennek következtében egyik szegény, másik gazdag ...'s több e'féle... Ha ez így van: tehát a' milliókból álló polgári társaságra nézve, egyelőre úgy látszik, egész határozottsággal ki lehet, ki kell mondanunk, hogy polgári társaságban Egyenlőség nincs nem is lehet. Mert hiszen részént a' természet, részént az emberek önmagok semmisítik azt meg.

Úgyvan, K. Gy! „*Egyenlőség*” olly értelemben, mi szerént minden ember egyenlő ismeretekkel 's ügyességgel bírjon, mindenkinek egyenlő mennyiségű birtoka vagy gazdagsága legyen, mindenki egyenlő hatalommal parancsoljon, polgáritársaságban nem létezhetik. Polgáritársaságban csak „*törvényes egyenlőségről*” van szó.

Áll pedig a' törvényes egyenlőség két dologban. Egyik, hogy az emberi jogokat minden polgár, mint ember, egyenlően élvezhesse. Másik, hogy a' kötelességeket minden ember, mint polgár, egyenlően teljesítse. És ime, ez a' *jogok' élvezésében, 's kötelességek' teljesítésébeni egyenlőség* az, mellyel eddig Magyarország népe nem birt, 's melyet most megnyertünk. Értsük meg jól.

Az ember, ki polgáritársaság' tagjává lesz, kétségkívül olly czéllal lép a' társulati életbe, hogy itt testben lélekben boldogabbá legyen, mint lehetne egyedül egy magában. Ehezképest minden egyes embernek, törvényes egyenlőség által kell biztosíttatnia a' felől, hogy jogát, miszerint szellemileg lelkét mivelhesse, 's anyagilag jóllétét előmozdíthassa, a' társaság nem csak elrabolni nem fogja, sőt inkább azt őrizi, védelmezi, 's elősegíti.

Azonban K. Gy! e' szent, e' sérthetlennék méltán tartandott jogot Magyarország' népének eddig nem lehetett élveznie. A' könyvek' szabad kinyomatásának akadályozása, némelly kinyomottaknak betiltása; a' protestans főiskoláknak ugyanazon városban lakó római katolikus ifjak elöl is elzárása; általában a' népiskolák elhanyagolása, ezek' fentartási költségeinek egyedül az iskoláztatók' szegény erejére hagyása, a' lelkiismereti szabadság' korlátozása - nyommasztó (!) ónsúlylyal terhelték eddig országunk' népének szellemét, 's nem engedték annak kimivelődését... 'S mennyi akadály volt eddig az anyagi jóllét előmozdíthatásában. A' parasztjobbágyságnak, az annyi milliónak nem volt egy talpalatnyi tulajdon földje: iparát szorgalmát a' máséra kellett, vagy legalább kellett volna fordítania. A' gazdagföldbirtokos pedig termékeinek, valamint a' kézimesterember műveinek, 's a' kereskedő árucikkjeinek jutalmas árúpiacot nem használhatott szabadon. A' tudományos férfiú, ha szerencsétlenségére parasztnak nem nemesnek született, égi bölcsesség mellett sem számíthatott tehetségeihez mért hivatalra, pályakörre.

Most már illy nemű jogkorlátozások nincsenek. Van egyenlőségi törvény polgári és vallásos tekintetben. Kiki szabadon mivelheti lelkét, mozdíthatja elő anyagi jóllétét. Az urbériség' bilincsei alól felszabadított földbirtok, a' földművelés' mesterség' kereskedés' virágoztatása tekintetiből nélkülözhetetlen közlekedés' országos erővel munkába vétele továbbá a' sajtó' 's lelkiismeret' szabadsága, nemkülönben az iskolák' közös használhatása „*polgári egyenlőségünk*” szent jogát visszaadták.

De ,... ott, hol jogok vannak : kötelességek is vannak. A' polgáritársaság fentartása terheket térszen az egyes polgárokra. 'S ime abban áll az egyenlőség, hogy a' polgáritársaság' fentartása' terheit, minden polgárok közösen viseljék, hordozzák. E' terhek' aránylagos viselése alól ne legyen kivéve senkinek is sem személye sem vagyona. Részletességbe a' terheknek, miket különben is tapasztalatokból ismertek, nem bocsátkozhatván, egész általánosságban hirdetem, hogy „*a' jogok' élvezésében 's terhek' hordozásábani Egyenlőség*” erős oszlopa úgy az egyes polgárok' mint az egész ország szellemi és anyagi jóllétének. Örök igazságon épül ez. Ingadozásával ingadozik, romba dőltevel romba dől az országok jólléte.

'S itt nem lehet öröm - 's hála-telten ki nem emelnem, mikép az Egyenlőség' e' bődölgítő törvényének létesíthetése tekintetéből, az eddig kiváltságolt nemesi néposztály, önkényt mondott le jogairól, önkényt osztotta meg azokat a' (nem) nemesekkel. Önkényt vállalta el, a' mi még több, a' nemnemesek' terheit, önkényt osztja meg azokat ... És ez önkényti ajánlatok tetemes anyagi hasznok' feláldozásával voltak öszvekötvé.

Óh Isten ! Nemzetek' Istene! Te mutatál a' történet' újjaival hazánk' népének nemnemes millióira, kik eddig az egyenlőség' jogát nem élvezték. Te mutatál a' történet' újjaival hazánk'

félmillió nemeseire, kik eddig az egyenlőség' terheit nem hordozták. Óh! megértették ők, megértették isteni újjaidnak mutatását a' te ihletett választottid, hazánk' lángeszű 's kristályszívű fiai. Az egyenlőség' törvénye polgári 's vallásos tekintetben ki van mondva.

'S most, jó Atyánk! Atyánk mindnyájunknak, kik noha porból, és hamuból valók, de egyszersmind, egy vérből való vérek, 's tenéked a' Jézusban fijaidd vagyunk. Atyánk! azt az *Egyenlőséget és Szabadságot*, mit ihletett választottid kegyelmedből kivívtak, *Szenteld meg a' keresztyéni Testvériességet által.*

c. *Testvériesség!* Harmadik a' nemzetek ajkain egygyéolvadt polgári szentháromság jeligéi között. Ismeretes szó. Nincs a' föld' határán nép, mellynek nagy közönsége bizonyos szent és fenséges érzeményt ne tulajdonítva a' testvériességnek; 's azon szánandó egyesek is, kik között a' testvéri kötelékek megszakadoztak, nyíltan vallják, mikép azon kötelékek' gyöngéd szorítása igen édes volt. Ezért is a' világ nem egyszer ugyanazonítja a' Testvériesség' és Szeretet' ígék jelentését, értelmét. De igazi magasztos jelentésében a' föld' határát körülölelő kiterjedésében Krisztus Jézus tanítja a' testvériességet.

„*Kedves Isten előtt – ezt hirdeté ő – minden nemzetből való 's mi mindnyájan emberek egy atyának gyermekei vagyunk*” ; 's híveit 's ezekkel és ezek által az egész világot ekkép tanította könyörögni: „*Mi atyánk!*” ...

Ehez képest az első keresztyének egymást *Testvéreknek, Atyafiaknak* címezték; 's közöttünk keresztyének között máiglan is közönséges használatban él e' megszólítás: „*Keresztyén Atyámfiai!*”

Ezekből azt kell következtetnünk, hogy a' nemzetek polgári jeligéihez a' Szabadsághoz és Egyenlőséghez, e' harmadikat a' Testvériességet, egyenesen a' keresztyén vallás iránti kegyeletes tisztelet adta.

Áll pedig a' Testvériesség abban, hogy mind egyes polgártársaink; mind a' más nemzetek irányábani kötelességeinket keresztyéni szives szeretettel vigyük véghez... Egyes polgártársaink iránt úgy, hogy miként a' jó testvér nem csalja meg testvérét, ha módjába esnék is; akként ne csaljuk meg mi sem polgártársainkat. Engedjünk a' közhasznú közérdekű törvényeknek ne kinszerültségből, de igaz lélekből; 's ekkép ne csak ott és akkor, a' hol és a' mikor a' törvény' büntető korbácsa suhogva kísér: de olly körülmények között is, midőn a' birák' szemei 's kezei elől cselekedetünk észrevétlenül mint a' gyík, kisikamolhatnak. Más nemzetek iránt pedig úgy, hogy ezeknek, mint testvéreinknek, igazságos ügyét tegyük a' magunkévá is; és ha azok a' törvényes szabadságot, egyenlőséget törvényes úton kivívni, a' zsarnokoskodó önkényes hatalmat pedig illető határok közé szorítani, vagy épen megerőtleníteni törekeshetnek: nyujtsunk nekik segédkezeket... 's Ha talán volna, ki a' nemzetek' e testvériességét kárhoztatni akarná, vigyázzon ítélletelében. Kárhoztassa a nemzeteknek a lefolyt századokbeli azon polgári bűnét, miszerint egyes hadvezérek' dicsvágya miatt, vagy egyik másik uralkodó királyi család' magánérdekeért, ezreknek százezreknek vérének engedték sőt segítették patakzani.

Mennybe szállt Idvezitőnk! földi életednek isteni munkássága így ölelte fel az atyafiságos a' testvéries szeretetet. Te azt parancsoltad apostolidnak, hogy elmenvén minden népeket tanítványokká tégyenek; 's világboldogító terved szerint az emberi nemzetet egy testvércsaláddá olvaszszák 's forraszszák. Oh! ki hiheté, midőn keresztfádon elvérzettél, hogy miként a' 120 tagból álló parányi első keresztyén gyülekezetet testvériesen egyesíté tudományod: akként egyesítendi az ugyanannyi sőt több számú milliionokat is. Jézus!

mennybe szállt Idvezitónk! Te, ki nem tartád ragadományak megüresíteni magadat az isteni formától 's szolgai formát öltözni fel. Te, ki azt mondád, hogy a' ki első akar lenni, legyen a' többeknek szolgája. Te, ki engedelmes valál a' világ' megváltásáért mind a halálig, még a' keresztnak gyalázatos haláláig. Te valál az igazi Szabadságnak, igazi Egyenlőségnek, igazi Testvériességnek legelső és isteni bajnoka! Tested ugyan elvázott a' keresztfán, de lelked él mind az időknek végeiglen. 'S ott hol ez él: a' szabadság is él; a' te örök tiszteletedre ünnepeletetni szokott szeretetvendégségben uri szent vacsorávali élésben pedig, az egyenlőséget és testvériességet időről időre élő példával tanusítjuk egymásnak, tanítjuk a' világnak ... Oh isteni bajnok! Világszerű diadalmadat fenhangzó énekinkben hirdetjük, magasztaljuk.

II.

Az, ki elmélkedésemet eddig figyelemmel kísérte: átlátja, s igen természetesen következtetheti, hogy a nemzetajkakon zengő jeligék „Szabadság, Egyenlőség, Testvériesség” épen nem újak.

Ezek, és az ezek által jelentett eszmék, a' Jézus tudományából folytak át a' népek' lelkébe; folytak a' fejedelmek' tanácskozásiba, és a' törvényhozó testületek' határozatiba.

Azonban, ez igen természetes következtetés mellett, egy igen természetes kérdés is emelkedik fel. Tudniillik, mikép történhetik mégis, hogy ámbár ez ígék a' keresztyén vallásból kölcsönöztettek: keresztyén társaink némelylyek ez ígéket nem értik, vagy, a' mi még veszélyesb, rosszul értik; elannyira rosszul értik, hogy szabadságnak a' zabolátlanságot, a' fenálló rend' 's törvény megtapodását, a' béke' feldulását tartják – egyenlőségnek azt képzelik, hogy a' polgári társaságban minden fokozatok, a' fensőbbek 's alsóbbak, parancsolók 's engedelmeskedők közötti viszonyok megszűnnek; - testvériességből elvégre, kedvök jönne a' más' vagyonán megosztozni.

Ennek K. Gy! két oka van. Egyik a' tudatlanság, miszerint sok keresztyén társaink vannak olly szomorú helyzetben, hogy megkereszteltettek ugyan a' Jézus' nevében, de tudományát nem ismerik kellőleg. Másik a' bűnös önzés, miszerint az ember tudja ugyan a' Jézus' tudományát, de a' földi vagyonnak átkozott szerelme miatt megvakúl, 's vakságában a' polgári és vallási törvényeket megtapossa. E' két baj közül az egyiken, a' tudatlanságon könnyebb segíteni. A' felvilágosítás részint templomi elmélkedés, részint iskolai oktatás, részint társasági beszélgetés, részint magánolvasás által megtörténik. A' másik bajon, a' bűnös önzésen senki más, csak egyedül önmaga a' bűnös segíthet, és segíthet csak úgy, ha bűnös hajlamait legyőzi. Legyőzheti pedig; le, ha betekintend a' szabadság' tökéletes törvényébe, és a' polgári szabadságot erkölcsi szabadsággal nemesíti meg, tudván, hogy nem használ ha mind e' világot megnyerné is, lelkében kárt vallván.

Vagy, talán az erkölcsi szabadságot is magyarázni és tanítani kell? mert hiszen a' szabadság az erkölcsi világban is szintugy mint a' polgári életben törvényeken épül és áll ... Óh! van e' kettő közt egy igen jóltevő különbség ... A' különbség ebben áll, hogy a' polgári törvények' tudása senkivel sem születik vele; ezeket tanulni kell. De az erkölcsi törvények' tudása minden emberrel születik. „A' törvény a' szivben van” ezt tanítja szent vallásunk, 's ennek táblájáról az Isten által beiratott törvényeket, minden ember előtt érthetőleg olvassa fel kinekkinek (!) saját józanese és lelkiismerete.

Próbálja meg már az ész' és lelkiismeret által érhetőleg tudtára esett törvények szerint megítélni akárki is, mi lenne abból ha ő és mások a' polgári társaság' rendszabályait féktelenül egymásra döntenék; ha egyik ember a' másoknak személyét 's vagyonát tetszése szerint megtámadná; kérdezze meg csak mindenki önmagát, vallyon jól esnék-e neki, ha őt a' nálánál erősb leverné, a' nálánál szegényebb kifosztogatná ... Bizony ész és lelkiismeret mindenkit világosan megtanítanak, hogy a' Szabadság' Egyenlőség' Testvériesség' szent igéiveli visszaélés, a' legkárhozatosb bűn.

Betekintettünk K. Gy.! az erkölcsi szabadság tökéletes törvényébe is ; 's itt egy pillanatra észrevettük, hogy a' polgári 's erkölcsi szabadság olly viszonyban állanak egymással, minőben a' test a' lélekkel ... Maradjunk meg e szabadság' tökéletes törvényében ... ne legyünk ez igéknek feledékeny hallgatói, 's mint bűntől szabad emberek, bódogok leendünk cselekedeteinkben. 'S most elvégre, elméledésünk' berekesztéseül, időt és tért túlszárnyaló képzeletünk' hatalmával, menjünk el ama' városba, hol épen ma dicsőségesen uralkodó királyunkat országunk' nagyjai örömjajjal üdvözlik. Körülte látandjuk honunk ama' lángeszű 's kristályszivü dicső fíjait, kiket az isteni gondviselés elválasztott, megihletett, hogy lennének népünk' polgári Megváltói. És ha halljuk, hogy a' legfenségesb honszeretetet lehellő törvényeket királyi szózat szentesíti meg, mondjunk lelkünk' teljességéből Ament azokra, mondjon Ament az egész nép, mondj Ament azokra főleg Te! örök igazságú elfogyhatlan bölcsességű 's végetlen hatalmú Jó Isten, kinek világszerű gondviselésed most égből hullott mannaként osztogatja a' nemzeteknek az árra megadhatatlan polgári kincseket ... Menjünk el képzeletünknek időt és tért túlszárnyaló hatalmával a' legelső virágvasárnapra, 's a' közelebbi úrnapján szentelendő virágvasárnapra is. És ha halljuk a' népnek, melly előbb ho'sánnát zengett, feszítsd meg kiáltozását, ha látjuk a' Jézusnak, ki előbb királyként fogadtatott, keresztfáni elvérzését: ne reszkessünk vissza a' szabadságot veszélylyel fenyegető vadlármatól, ne a' szabadság' bajnokának véres halálától; de reszkessünk vissza a' nép tudatlanságától, 's a' gonoszok' bűneitől. És e' visszaeszketésünkben félelemmel' s rettegéssel munkálván saját üdvünket, tegyünk szent fogadást, hogy egyről egyig mindnyájan elkövetünk mindent tőlünk telhetőleg, a' nép' tudatlanságának oszlatása 's nyugodalmának megerősítése végett; egyről egyig elkövetünk mindent, mi által mi magunkban a' bűnös önzést legyőzzük; hogy ekképen Országunknak 's Jézusunknak törvénye legyen cselekedetünk' sinórmértéke, és álljon, rendületlenül 's örök fényben álljon a' Magyar nemzetnek és a' tiszta keresztyén vallásnak királyi széke. Ámen.²⁷⁹

10.

A vallás és közoktatás minster a' helvét hitvallást követők' Tiszántúli Egyházkerületének.

1848. máj.6. TtREL I.1.5.120.

Miután az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondott, 's ez által a kisebb rendű papság némelly tagjainak jövedelme tetemesen csonkult;

²⁷⁹ A nyomtatvány nem szerepel Benda - Irinyi idézett művében.

Miután az egyházi rendnek ezen tagjairól az 1848:13. törvény 2. §-ban különösen, s minden bevett hitfelekezetek egyházi szükségeiről az 1848 : 20. törvény 3. §-ban általában gondoskodni a közállomány szent kötelességének ismerte; és

Miután ezen kötelességnek betöltése végett az utóbb idézett törvényben a ministériumot részletes törvényjavaslatnak kidolgozásával megbizta:

Felhívom az egyházi megyék és kerületek főpásztorait, hogy megyéjöknek s illetőleg kerületeiknek egyházaiban a lelkészek jövedelmeinek az ezennel megküldött példány és utasítás szerint leendő összeíratását és hű kidolgozását eszközöljék, és véleményes jelentésöknek kíséretében beküldjék.

Ezen összeírásnak hiteles és pontos elkészítése és ide – terjesztése után fog a ministerium gondoskodhatni olly törvényjavaslatról, melly által azok iránt, kik a nép erkölcsi és vallásos nevelésével foglalkoznak, az elvileg már elvállalt és nagy kötelességet az állodalom betölthesse. Budapest 1848. Május'6-dikán. *B. Eötvös József.* ²⁸⁰

11.

A' Vallás, és közoktatási Ministertől a helvét hitvallás követők Tiszántúli Egyházkerületének.

Budapest 10/5. 1848. TtREL I.1. c. és I.1.b.120.

A' ministerium még kormányra lépte előtt elveiben, 's most, miután a' közigazgatást vezérli működéseiben bebizonyítani igyekezett, hogy a' szabadságot nem osztályok és nem egyesek kiváltságának, hanem az Ország, és kapcsolt részeiben lakó minden honfiak közös kincsének tekinti.

Még sem hiányzának félreértések, 's itt-ott rossz akaratok sem, mellyek egy részről a népkedély felzavarása, más részről mindenféle kérvények öszszehalmozása által, a' ministeriumnak, már a' megalakulás küszöbén, törekedtek pályáját megnehezíteni.

A' törvénynek büntető hatalma el fog ugyan érne minden gonoszt, miként leszegett már sok rossz akaratot, melly szent parancsolataival ellenkezett; e' sanyaru tiszt helyett azonban örömebb teljesítné a' kormány azon kötelességeket, mellyek a haza közboldogságára, és a' szabadság áldásainak kifejtésére szolgálnak.

Tapasztalásom szerint, a' fel-felmerülő kihágásoknak legfőbb oka abban rejlik, hogy a' népnek sok helyeken nincsenek értelmes és jóakaratu felvilágosítói.

Mert lehetetlen, hogy a' nép, melly a mult országgyűlés által adott anyagi és szellemi jókat már tetteg élvezze a' rend utáról kitérne, ha azok, kiknek kötelessége őket oktatni, megmagyaráznák: hogy soha és sehol rendek gyűlése azt nem tette a' mit tett a' magyar

---

²⁸⁰ Benda - Irinyi:i.m. 400. Az aprónyomtatvány 650 példányban készült az egyházkerület megrendelésére.

közelebről, midőn elvállalt minden közös terhet, midőn az urbéri viszonyokat megszüntette, midőn a' rendek, 's így ön maga helyébe a' népet léptette.

Ez ugyan tiszte, kötelessége volt a' kiváltságos osztálynak, kívánata az időnek; de viszont a' népnek szintolly kötelessége most inkább mint valaha, a' rend határai között maradni, mert minden kilépés a' rendből egy lépés arra, hogy elveszítse a' szabadság áldásait.

E' gondolatok közt hívom fel az egyházak főpásztorait, 's így Főtisztelendőségedet is, hogy erejének minden eszközeivel, minden papjai és alárendeltjei által arra hasson, hogy a' nép kedélyét félreértés, és rossz akarat fel ne zavarják, hogy a hazafiui kötelességeket, és emberi erényeket tömegek és egyesek gyakorolják; hogy megszokja a' nép a' törvények, és ezek végrehajtói iránt tartozó engedelmességet, a' rendet és békét jó sors, és szabadság feltételei gyanánt tekinteni.

Arra munkálni, hogy a' nép jóakaratu, és értelmes felvilágosításokban ne szűkölködjék, mindenkinek kötelessége; mindenk felett pedig kötelessége azoknak, kikre a' népnek erkölcsi és vallásos oktatása van bizva.

Ezt a' kötelességet kívánom én az egyház embereinek szivökre kötni, hogy a' haza szeretet, melly vezérlé a kormányt elveiben, 's most cselekvéseiben, hozza meg gyümölcsseit, mellyért munkálunk az isten kegyelmének reményében; 's azért is kívánom szivökre kötni, hogy a' törvényhozás, melly a' népről gondoskodott, az egyház, és iskola iránt elvállalt kötelességét is betölthesse, a' mi a' rendnek, és békének megerősödésével fog történhetni.

Hazafiui üdvözlettel B. Eötvös József.

12.

A tanulóifjúság nemzetőr csapatának alapokmánya és a nemzetőrségi választmány kérvénye az Egyházkerülethez Szoboszlai Pap István püspök kísérőlevelével.

HBmL. IV. A. 1011/j 15. cs. 61/1848 Levelezések /corresp./ 1840-1848

A' debreczeni főiskolában tanuló ifjaktól alakult nemzetőr csapatról.

1. § Az őrcsapat alakulása' célja:

A' Tanuló ifjaktól alakult nemzeti Őrcsapatnak célja az, hogy annak tagjai a' kor' kívánatához képest kellő katonai ügyességet szerezhén magoknak, szükség idején akár a' hazába szétoszolva, akár ha a' körülmények úgy hoznák magokkal együtt hasznos szolgálatot tehessenek kedvelt hazájuknak.

2. § Viszonya a' helybeli polgári Őrsereghez:

Érezve e' tanulókból alakult nemzeti őrcsapat a' helybeli polgári őrsereggeli öszveköttetésének szükségességét, de nem feledve egyszersmind helyzetének sajáttságos 's a' polgári őrsereg tagjainak helyzetétől elütő állását; abba állapotodott meg hogy magát a' kívánt egyesülésre hajlandónak nyilatkoztassa, de csak a' mennyiben ezen egyesülés sajátyszerű kötelességeivel 's törvényeivel öszveütközésbe nem jő, - minden esetre feltartván magának az 1847/8 22. törv. Czikk értelmébe a' tiszteknek kapitányokig ön kebeléből szabad

választhatását, mint szinte a' köz egyetértéssel határozott forma ruhának, jelesen fekete Zrinyi, fekete pantallon, 's fekete Csákónak meg tarthatását.

3. § Bevétnek ezen Örcsapatba mind azon tanulók, kik elég erős és ép testalkatoknál fogva a' hadi gyakorlatban' tanítóink által alkalmasoknak találtnak az örcsapatbai állhatásra.

4. § Az örcsapatot senki, ha annak egyszer tagjává lett: el nem hagyhatja míg az Oskolának tagja lenni meg nem szűnik.

5. § A' hadi gyakorlatokat senki elnem mulaszthatja, a' nélkül, hogy elmaradása okát vagy személyesen vagy írásban a' felette legközelebb álló tisztel tudassa előlegesen.

6. § Kik e' közelebbi törvényt megrontanak, elsőben a' kapitánynak tiszte leend őket magánosan meginteni, minden rendetlenség távoztatására letett esküjük fontosságára való figyelmeztetés mellett; ismétlés esetében már a' meg intés közönségesen történik, ha pedig még ennek sem lenne óhajtott sikere - a' választmány e' körülményekhez képest fog intézkedni.

7. § Gyakorlat idején mindenkinek szoros kötelessége lenne magát úgy viselni hogy a' Csend és rend fentartatván az illedelem határai közt maradjon, annál fogva mindent mi ezekkel ellenkezik és a' tanítást akadályozza, szorgalmatosan kerüljön. Ha pedig valaki, - mit nem reméllünk - ez ellen vétene, tisztjének joga 's kötelessége leend figyelmeztetni 's meginteni a' megintettnek pedig letett esküjéhez képest engedelmeskedni.

8. § Az öszves Nemzeti örcsapat csak a' Főtiszt előleges parancsára tartozik a' meg határozott forma ruhában jelenni meg.

9. § Mivel a' Vallásosság mint az emberi kivált ifjúi kebelnek legszebb 's nemesebb virága, a' sziv titkos ömledezésein kívül a' Gyülekezetnek helyén közönséges isteni tiszteletben nyilatkozik, 's az önként teljesített kötelesség, erkölcsi becse épen az önkéntesség által nagy mértékben növeltetik: a' választmány az ifjúság közohajtatát vélte eltalálni azon rendelet által hogy a' tanulókból alakult nemzeti Örcsapat vasárnapokon, délelőtt két részre oszolva - egyik rész a' nagy, másik rész a' kis templomba menjen Isteni tiszteletre katonai rendbe főtisztjei vezérlete alatt.

10. § Eskü formául kevés hozzáadás és módosítással az 1847/8 Ország gyűlésen meg alapított eskü forma fogadtatott el ekképpen:

"Én N. N. esküszöm az élő Istenre, t. b.²⁸¹ a' királynak és alkotmánynak hűséget, előljáróimnak engedelmisséget, esküszöm, hogy polgártársaimnak személyét és vagyonát minden törvénytelen meg támadás ellen előljáróim felhívására óltalmazom, a' közcsendet békét és nyugalmat sem nem háborítom, sem háborítani nem engedem, általában minden szolgálati kötelességemet midőn tölem megkivántatik, 's az örcsapatunk' részire hozott törvényeket pontosan teljesitem, és leszek törvényes előljáróim vezérlete alatt, hű örje az alkotmánynak a' törvénynek és hazának. Isten engem úgy segítjen. -

jegyzette Farkas Antal mk.
Választmányi Jegyző

---

²⁸¹ Továbbá.

Főtiszteletű Egyház-Kerületi Gyűlés!

Mi, a helybeli főiskolában tanuló ifjuság fegyverfogható tagjai "nemzetőrcsapat" czim alatt társulatot alakítánk. Célunk: a katonai ügyességekben magunkat kellőleg kiképezvén, a' honnak - ha a szükség úgy kívánná - akár itt helyben együtt, akár - ha körülményeink úgy hoznák magukkal - szétszolva, bár hol a hazában, egyenként is - fegyverrel hasznos szolgálatot tehetni. De, minthogy az e' célra megkívántató fegyverek megszerzésére mi magunktól, a legszentebb akarat mellett is, elégtelenek vagyunk: ez okból bátrak vagyunk a Főtiszteletű egyházkerületi Gyűléshez azon bizodalom-szülte alázatos kérelmünket intézni: méltóztatnék, hatályos közbenjárásával, a miniszteriumtól a' szükséges fegyvereket számunkra oly módon kieszközölni, hogy azok itt, a főiskola' épületében, köz helyen, köz felügyelet alatt tartatván, jövőben is iskolánknak maradandó fegyvertáraul, 's utódainknak, az általunk elérni szándéklott szent célra, eszközül szolgáljanak.

Mely, a haza legszentebb érdekében tett alázatos kérelmünknek teljesülését a főtiszteletű egyházkerületi Gyűlés, magasztos honszeretetéről teljes bizalommal várva; magunkat 's ügyeinket továbbra is atyai szives gondjaikba 's bölcsességökbe ajánlva, vagyunk Debreczenben Máj. 12. 1848.

A' főtiszteletű Egyházkerületi Gyűlésnek

alázatos szolgálói:

Elekes István mk. Választmányi Elnök.

Tóbi István mk.

Rácz István mk.

Karap Ferencz mk.

Szabó Lajos mk.

Farkas Antal mk.

Thuri Lajos mk.

Kovács Sándor mk.

Nagy János mk.

Kovács József mk.

Horváth József mk.

György Lajos mk.

Kása József mk.

Csanádi Ferencz mk.

Kovács István mk.

Lengyel Imre mk..

Választmányi tagok.

TtREL Egyházkerületi Közgyűlési Jegyzőkönyv. 1848. május 12. 192. szám.

A' főiskolai őrcsapat választmánya mai napon benyújtott folyamodványában azt kéri, hogy közgyűlésünk, a' ministerium előtti közbenjárásánál fogva a' főiskolában alakult nemzeti őrcsapat számára fegyvereket eszközölne ki oly módon, hogy ezen fegyverek a' főiskolai épületben közhelyen, közfelügyelet alatt tartatván, jövőre is főiskolai fegyver táru, 's egyszersmind a' későbbi tanulókra nézve buzdító emlékül szolgáljanak.

Azon édes öröm nyilvánítása mellett, mellyel egyházkerületi tanácsunk főiskolai ifjainknak a' szent ügy melletti lelkesedését fogadja, ezen folyamodványt, mellynek tárgyalásába tanácskozó tagjainak kevés száma miatt jelenleg nem bocsátkozhatik, és a'melly feletti elsőbb intézkedés különben is a' főiskolai igazgatóság' hatásköribe tartozik, a' tanárkar elébe útasítja, ennek jelentését beavárván.

Tekintetes Polgármester Ur!

A' főiskolai tanuló-ifjúságnak - a' t. debreczeni. tanárkar által egyházkerületünkhez 's illetőleg hozzám utasított - kétrendbeli folyamodványait, mint egyenest törvényhatósági tárgyalás alá tartozókat, van szerencsém ide zárva át küldeni. Tisztelettel maradván a' Tekintetes Urnak alázatos szolgája Szoboszlai Pap István Superintendens mk. Debrecenben Jún. 13-kán 1848.

13.

A vallás 's közoktatási Minister a Helvét hitvallást követők Tiszántuli Superintendesének.

Budapest 1848. május 22. TtREL I.1.c.

A közbátorságnak nagyobb sikerrel védelmére folyó hó 20-káról valamennyi polgári törvényhatósághoz az ide mellékelt rendelet bocsátatott ki a kormány által.

Szigorúak, de olyanok az abban foglalt szabályok, mellyeknek megtartásától várhatni a több oldalról fenyegetett közbátorságnak föntartását; mert, ha a jó polgároknak aránytalanul nagyobb többsége éber figyelmet fordítand a rossz akaratúak mozgalmaira, s a kicsapongók törvényelleni merényeinek serény és erélyes föllépéssel ellenszegüend, a féktelenség vagy kitörni sem fog, vagy már kezdetében el kell a nagyobb erőttől nyomatnia.

Minél fogva az egyházak fő-pásztorai a lelkészeknek tegyék szoros kötelességökké, a közlött rendeletnek tartalmát szükségét s az egyes polgárookra úgy mint az egész hazára nézve üdvös következményeit, a főnebbi értelemben, az egyházi szószékekből s a közéletbeni társalgásban híveiknek előadni megmagyarázni és szívökre kötni; mert abban van a társadalmi állapotnak kezessége, hogy a községnek rendszerető és munkás többsége minden egyes gonoszt közös ellenségnek tekintsen. Kelt Budapest, Május 22-dikén 1848.
B. Eötvös József, s. k.

14.

Szoboszlai Pap Istvánhoz küldött beszámoló egyházmegyei gyűlésről.

Szatmárnémeti, 1848. május 30. TtREL I.1.b. 121.

Fő Tisztelendő Püspök Úr! Maius 18-kán három párban hozzám útasított Ministeri rendelet midőn meg érkezett Maius 23-kán már meg tartatott a' mi hires Népképviseleti egyházmegyei Gyűlésünk, szerentsénkre Szatmár Németiben, hová n. t. György József Úrhoz ezen rendelet is, a' több Egyházkerületi határozatokkal meg érkezvén, a' mi népes Gyűlésünk előtt föl olvastattak, haza érkeztemmel azomban a' három Másolatot tüstént útnak botsátottam, a' már Gyűlésileg lett fölszólítás mellett, az én kérésem és komoly figyelmeztetésem kíséretében, reménylem kivánt sikerrel, a' mennyiben még eddig ezen egyházmegyében, hol tsak reformatus pap létezik, semmi zavargás nem történt, paptársaink e' részben ditsekedhetem, markukba tartják halgatóik hajlamát, mit valahára a' világi rend is kéntelen elismerni, és naponként inkább simúl.

Gyűlésünk Jegyzőkönyvét, melyből átalakulásunk indulóját legalább észrevehetni, bátorvagyok ide mellékelve küldeni. Toldalékul meg említvén, miképp ezen mi kezdetünk nyomán, a' Szatmári Egyházmegye másnap ugyanazon teremben, telyesen átalakúlt, sajnos, hogy nem minden egyház volt képviselve; Esperessé az én jó botpaládi szomszédom Kis György Úr leve, ki e' helyet reménylem jól, jobban, legjobban be fogja tölteni aránylag. - Jegyző a' kedvelt Kis Áron²⁸², segéd gondnok Nagy Ignácz ki a' Diaeta végén követe volt Szatmár Megyének. Ministeri értekezletre képviselőkül Kis Áron és Riskó Ignácz választattak el. sat. Nálunk hihetően, 's ohajthatóan Meleg Dániel fog elválasztatni, miután én, bár fölkiáltással múlt Gyűlésünkben tzélba vétettem, ezt sem törvényeselvén, de egészségem gyengesége miatt is előlegesen le léptem. - No de hiszen tisztemben álland még a' holnaputáni Gyűlésünk eredményéről, lehet hogy utolsó hivatalos tudósításomat fölterjesztendeni, állandó tisztelettel maradván . K. Paládon Maius 30-kán 1848.

15.

A' vallás- és közoktatási ministertől körlevél minden vallásfelekezetek főpásztoraihoz.

Budapest 1848. július 8. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény, ill. TtREL I.1.c. és I.1.b.120.

Szeretve tisztelt szolgatársaimra Istentől kegyelmet 's minden áldást könyörgve! Sietek hozzájok juttatni – 's pedig egész terjedelmében – a' ministeri szózatot, melly imigy hangzik:

Midőn önökhez e' folyó évi május 10-én intézett szavaim még alig hangzottak el: az egyetértés, és testvéri béke ellen, mellyeknek paizsára a' hazának soha nagyobb szüksége nem volt mint most, némelly rosszakarók vagy korlátoltak által ittott, mint értesitetem, folyvást ármányok forraltatnak; önök, kik a' nép millióinak lelki örjei, 's az üdvösség utján vezetői, a' haza ellen vétenének, ha szent hivatásuknak minden eszközeit ezentul is fel nem használnák

---

²⁸² Kiss Áron (1815-1908.) későbbi tiszántúli reformatus püspök. A Reformatus Kollégium Múzeuma őrzi az aradi 13 tábornok képével díszített, saját kezével faragott sétatálcáját.

hatályos meggátlására azoknak, mik a' kivivott szabadság gyümölcseit megérlelni nem engedik.

Hogy félreértések történnek, jele, hogy sokan a' törvényt nem tudják, nem értik. Izgatások rossz akaratot tanusítanak.

Felhivom tehát önöket a' haza szent nevében ujjalag és ismételve, hogy papjaik, és alárendeltjeiknek szoros kötelességükké tegyék, miszerint a' népet minden mellékes tekintetek nélkül felvilágosítani, a' törvények rendeleteiről kellőleg értesíteni, 's a' testvériség, rend, és béke szent ígéire oktatni soha meg ne szünjenek.

Hogy pedig a' felelős kormánynak rendeletei is a' haza minden polgárai előtt tudva legyenek, szükséges, és meghagyom, miként azokat a' lelkészek az egyházi szószékből alkalmilag hirdessék, 's a' köznép felfogásához mért magyarázatokkal kísérve értelmezzék.

Rendeleteiért felelős a' kormány a' népnek is, de a' lekipásztörök, mint a' népnek legközelebb álló vezetői, kétszeresen felelősek, a' vallás és haza nevében a' kormány rendeleteinek igaz értelmezéseért. Hazafiúi üdvözléssel! Vallás-és közoktatási miniszter.

Eötvös József. Budapest, jul. 8. 1848.

Eddig 's így a' magas körlevél, melly a' haza szent nevében szól; a' körlevél, mellyben maga a' haza szól, ismételve szól, hozzánk lekipásztörökhöz.

Ha közanyánk, az édes haza, csak egyszer szólit vala is bennünket: mi azt kétszer, mi azt sokszor fogtuk volna meghallani. Most miután már több izben intézte, annyival inkább miután szorongattatásai közt, mert többféle veszélytől fenyegettetve, intézte, 's most újjalag aggodalmas hangon, mert még mindig veszélyben forogva, intézte hozzánk szavát: lehetne-e másképp, hanem hogy szeretetétől lángoló keblünket át-meg-átjárja szent szava?

Igy léssen ez, tudom, kedves szolgatársaimmal, 's hogy így légyen, a' Jézus nevében kérem mindnyájukat. Kérem, hogy midőn most az imádott haza megmentése, megtartása a' minden egyebet felülmuló czélpont, mellyre kell irányozva lenniök minden igaz honfi törekvéseinek: részükről is ez legyen hivatalkodásuk fő czéljaul, soha szem elől nem tévesztendőül kitüzve.

Kérem, hogy midőn a' hozzánk intézett magas szózat, szent hivatalunkat ez által emelve, elősmér minket ama nagy czél tekintetében, a' sok lélekre hathatásnál fogva, nem utolsó tényezőkül: ez elősmerést kellőleg méltányolva, az ehhez kapcsolt igénynek és várakozásnak megfelelni minden erejükkel igyekezzenek.

Kérem, hogy – miként már eddig is tették, és nem siker nélkül tették, - továbbra is ama nagy czélt tartva jelenleg főkép szemök előtt, prédikálják az igét, rajta legyenek mind alkalmatos, mind alkalmatlan időben; 's tegyék az Isten beszédét hathatóbbá minden két élű fegyvernél, a' népnek józan fölvilágosítására; fentartására a' közbéke,- csend- és rendnek; elosztatására minden tévelygő és balfogalomnak; elfojtására minden mutatkozható gonosz szándok,- és ármánynak, 's így megörökítésére a' kivivott szabadság,- egyenlőség,- testvériségnek.-

Kérem, illy nézőpontból és illy czállal értelmezzék, egyházi szószékből kihirdetve, a' néphez intézendő kormányi rendeleteket. Kérem végre, hogy templomon kívül is működésük, társalgásuk, beszélgetésük, ez üdves célra légyen irányozva! Isten velök, mindnyájunkkal és

hazánkkal! Debreczenben, július 16-kán 1848. Szoboszlai Pap István mk.,
Superintendens.

16.
Klauzál Gábor 1848. július 9-i rendelete Szoboszlai Pap István
kísérő szövegével.

TtREN Szabadságharci Gyűjtemény

Hivatali kötelességemnek, a' célra nézve szükségesnek is tartom, egész terjedelmében közleni szeretve-tisztelt szolgatársaimmal az itt következő ministeri rendeletet: 2695/332

A' földmivelés-, ipar-és kereskedési ministertől.- Főtisztelendő Superintendens Ur!
Az olá (!) fejedelemségben uralkodó járványos cholera mibenlétének megvizsgálása végett általam kiküldött orvosok visszatérvén, jelentésökből kitűnik, hogy e' járvány most szelídebbnek, és kevésbé veszélyesnek mutatkozik az 1831-ben dühöngött choleránál; mivel azonban ugyanezen orvosi jelentésekből az is kiviláglik, hogy a betegség hazánk felé veszi irányát, sőt annak némi előjelei már a határszéleken is mutatkozván, szükségesnek látom Superintendens urat felkérni, hogy a megyében levő helységek lelkészeit oda utasítani méltóztassék, miszerint a cholerának közelgetésekor a' népet az egyházi szószékből, mint a 'társalgás útján az ide mellékelt orvosi utasítás elvei szerint az e' járvány ideje alatt követendő czélszerű életmód, úgy a' betegek ápolása 's az azokali bánásmód iránt is felvilágosítani, a' netalán támadható előítéleteket eloszlatni, 's a' kedélyeket lehetőleg megnyugtanni iparkodjanak; végre, hogy a' choleraiban szenvedők, és más betegségben sinlődők között a' szokott lelki vigasztalás kiszolgáltatása tekintetében különbséget ne tegyenek, a' harangozást, míg a' halandóság feltűnőleg nagy, hasonlóul szokás szerint megtéessék, ha azonban a' halálozás esetei szerfelett szaporodnának, minden halottért együttvéve naponként csak egyszer, bizonyos időben harangoztassanak, nehogy az igen gyakran megújuló harangszó a' lakosokat folytonos rémülésben tartsa. Budapest, július 9-én 1848. *Klauzál Gábor. mk.*

Ismét új csapás fenyegeti tehát egyébkint is már veszélylyel küzdő hazánkat. Újra igénybe veszi e' félelmetes körülmény, igénybe veszi ennek tekintetiben a' magas kormány, lelkipásztori működésünket; igénybe szent hivatalunk azon tisztét, hogy – ha gonosz napok jőnek – legyünk híveink közt, isten igéjével szánkban, a' lehető előítéletek eloszlatása útján inség-háritók, a' félelmes szivüekre nézve bátorítók, a' kesergők irányában vigasztalók; legyünk mindenknek minden.

Nem szükség nekem, csak egy szót is buzditólag intéznem t. szolgatársaimhoz arra nézve, hogy – ha csakugyan el nem mulnék tőlük 's híveiktől a' keserü pohár – eszélyes belátásuk szerint, a' veszélynek elközelítésekor, a' főnebbi magos rendeletnek 's az ehhez tartozó és ide mellékelt orvosi utasításnak minket – lelkipásztorokat – illető pontjai általuk, helykörülményekhez alkalmazkodva, pontosan teljesítenek. Biztos levén e' felől 's e' részben, inkább azt ohajtom szivből: adja isten, ne légyen illy működésükre szükség; ha pedig mégis szükség lenne reá, légyen az megkoronázva áldásduzs sikerrel! Isten örködjék felettük, híveik felett, édes hazánk felett! Kelt Debreczenben, július 26-ikán 1848. Szoboszlai Pap István Superintendens mk.²⁸³

²⁸³ A körlevél 650 példányban jelent meg. Benda -Irinyi.i.m. 402.

Batthyany Lajos miniszterelnök rendelete Szoboszlai Pap István kíséző levelével.

1848. szeptember 20. TtREL I.1.b.121.

A haza', a' veszélyben forgó haza, a' végveszélytől fenyegetett haza szól ismét hozzánk, lelkipásztorokhoz; szól a' magas Rendeletben, melyet egész terjedelmében ide iktatni szükségesnek tartottam.

9762/B A lelkészek közvetlen érintkezésben állnak a néppel. Intézkedjék tehát Superintendens ur: hogy ezektől figyelmeztetést és felvilágosítást vegyenek mindazok, kik tévutakon járnak, s a hazát jelennen fenyegető veszedelem' nagyságát nem ismerik.-

A nép' fölvilágosítására van intézve az ide mellékelt fölhívás is, melyet minden polgári és egyházi hivatalok' utján köröztetni rendeltem: s mire Superintendens urat is ezennel felhívom.

A magyar nemzet nem kíván szükkeblü lenni. Szívesen osztozik jogban és jólétben a hazabeli más ajkuakkal. De ennek fejében méltán várja, hogy azok is teljesítsék polgári kötelességüket; hogy tiszteljék a rendet, és mindentől óvják magukat, a mi zavart idézhetne elő, s a még alig kivívott szabadságot kockára tehetné.

Most a hazát és trónt, - saját létünket biztosítani, önföntartás parancsolta legelső föladatunk.

Nem kételkedem, hogy Superintendens urnak ez értelembeni közremunkálása is, az indulatok' kiengesztelésére nézve kedvező sikert fog hozni.

Kelt Budapesten September 20-kán 1848. *Batthyany Lajos* Ministerelnök

Eddig és így a' magas Rendelet! Én pedig, ennek folytán, Isten és a' haza nevében esdeklem szeretve tisztelt szolgatársaimnak: oda irányozzák jelenleg folytonosan tanításaikat, oda minden működésüket, hogy a' nép, a hazát 's trónt fenyegető veszély nagyságáról kellőleg értesítettvén, e' veszély eltávolításábani közremunkálásra lelkesitessék; lelkesitessenek fegyverfogásra az erre képesek, áldozattételre különbség nélkül mindenek. Oda irányozzák tanításaikat, működésüket, hogy a' hon minden lakói között egyetértés eszközöltessék, melyet meg ne zavarjon nyelv, nemzetiség, vallás különbsége, de sőt minden honpolgárok, az apostoli intés szerint, egyenlő indulattal legyenek, egy szerelmök legyen, egy értelemmel és egy akarattal legyenek, ne nézze kiki mind az ő hasznait, hanem mindenki a' haza köz javát, a' haza megszabadítását és megtartatását nézze. Isten velünk és szorongatott hazánkkal! Szoboszlai Pap István mk. Superintendens Debrecen, September 28kán 1848.

18.

Szoboszlai Pap István körlevele.

1848. szeptember 22. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

Régóta hangzik, többször hirdettük már fensőbb rendeletből mi is, hogy a' haza veszélyben van! Ugy volt. Most pedig, fájdalom! Példátlan árulások és ármányok következtében, a' veszély immár tetőpontra hágott.

A' történeteket, a' körülményeket elősorolnom nem szükség. Hiszen azok, minden jobb lelket elkeserítve, köztudomásra jutottak.

Rajtunk csak Isten segíthet. De Isten eszközök által munkálkodik, 's itt a' szabadulásnak eszköze nem lehet más, mint a' nemzetnek föllelkesedése. Ha ez leend, akkor Isten velünk leszen. Pedig ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?

E' célra működni, szent hivatása jelenleg minden honpolgárnak, megkülönböztetve szent kötelességök a' néptanítóknak.

Esdekelve kérem tehát a' végveszélytől fenyegetett haza nevében, minél többfelé indítandó körlevelek útján felszólíttatni szeretve tisztelt szolgatársainkat: ne szünjenek meg, sőt buzgalommal igyekezzenek most, templomban 's templomon kívül oda munkálni, hogy a' veszély nagyságához képest ébresszessék, növeltessék a' hazafiui közlelkedését; hogy fegyverforgásra buzdíttassanak az erre alkalmasok; tőlük telhető áldozattételre serkentessenek minden helyzet- 's korbéliek.

Isten áldása kísérje, sikeresítse a' szives működést! Isten áldása, a' nemzet hálája jutalmazza, jutalmazandja a' buzgóan működendőket.

Debreczen, sept. 22-kén 1848. Szoboszlai Pap István m. k. superintendens.²⁸⁴

19.

Könyves Tóth Mihály: Debreczen népéhez.

Alföldi Hírlap, 1848. szeptember 27.

I.

Szüret van. S Ti én népem! lakomáztok vígan házasársaitok, szerelmes rokonaitok, jó barátaitok vendégszerető magyar társaságában. Örömeiteket nem irigylem. Sőt könyörgöm, hogy a magyarok istene ítéljen titeket e föld birtokára méltóknak az időknak végeiglen, s

---

²⁸⁴ A körlevelet Fésős András egyházkerületi főjegyző is közölte a PEIL 1848. november 6-i számában (1443-1444.) abból az alkalomból, hogy egy névtelen szerző megvádolta a püspököt, hogy az árulókkal tart. A rémhír nagy valószínűséggel Könyves Tóth Mihály alább közölt, Alföldi Hírlapban megjelentetett 1848. szeptember 27-i cikkének félreértéséből származhatott.

adjon bőv és víg szüretet évenként. - De, Megértetted-e oh nép! mit jelent az, hogy "Isten méltónak ítéljen e föld birtokára"; tudod-e "mikép leszesz méltó" Debreczen városának egy vármegyeéhez hasonló kiterjedésű széles földtábláira? Akkor és úgy leszesz méltó, ha, midőn megszeded ez évi búzából sült kenyeredet, mellé veszed a jó darab pecsenyét vagy szalonnát, s jóízűen iszol rá kertednek vagy az érmelléknek erőt adó borából: a kenyér, a hús, a szalonna, a bor mellett megemlékezel azon katonákról, honvédekről s nemzetőrökről, kik feltartóztatták a vad ráczok dúló csoportjait, s fegyveres erővel, sokak életének fölládozásával eszközölték ki számodra, hogy te itt az alföld rónáin békességben arasd le tanyád termékeit, békességben legeltesd gulyamarháidat, békességben hizlald nyájsertéseidet s békességben szüreteld be kerteidet.

Akkor és úgy leszesz méltó e föld birtokára, ha a háládatos megemlékezést cselekedettel bizonyítod be, és nem összedugott kezekkel halgatod az aldunai vidékeken küzdő magyar honfiaid harczait, hazád nemzeted veszélyes körülményeit, segély utáni kiáltásait. És én hiszem, - s hogy hitemben csalatkozni nem fogok, tudom, - hiszem, hogy a vészórának minket felhívó szózatára a debreczeni nemzetőrök lelkesedve ragadnak fegyvert megmenteni téged, a népek milliói között egyedül álló magyar nemzetem! Hiszem, hogy a debreczeni nemzetőrség, nem mint a vadállatilag dühöngő rácz, de mint méltó boszúra elkeseredett erős vitéz, össze tudja, össze fogja rontani, taposni mindazokat, valakik nemzeti életének szive felé gyilkos tört merészelnék emelni, irányozni. Ki a magyar nemzetet fenyegető veszélyekkel ismeretes, és még sem lelkesedik fel hona s nemzete védelmére, vagy talán még félrevonul s elhuzódik: azzal nincs egy szóm is. Ez vagy hazaáruló, s ennek nyakára csak kötél kell; vagy olly bivaly természetű gyáva, kit csak az orosz kancsuka tud felmozgatni, s ennek nyakára csak bivaly-járom kell. De ha ezekhez nincs: van szóm tihozzátok, köznép erődús és józanészű tagjai, kik egész héten keresztül, kívül a városon dolgoztok, s csak kószahírek után tudtok ennyit "baj van" "a ráczokkal van baj." Nem elég csak ennyit tudni. Igazán kell tudni "Mi a baj" s tudni kell azt is "Kik okozzák a bajt, az igen nagy bajt." Én törekszem e két országos érdekű kérdésre érthetőleg megfelelni.

Nagy, igen nagy baj van.

1. Mert Országunk alkotmányos életét halálos veszély fenyegeti.
2. Mert az Ország-adta emberi jogokat egyesek akarják embertelenül összetaposni.
3. Mert a magyar nemzet ellen irtó háború kezdődött, s foly.
4. Mert a világosság minden szövétnekét, s így reformált vallásunk világosságot terjesztő szövétnekét is - nem, mint régibb időben, különböző hitfelekezetek hit-elvből, hanem a semmi vallást sem tartó istentelenek, ördögi gyűlölségből - erőszakos fuvalattal csapdossák s kioltani törekeshnek.

A két első baj az ország minden nyelvű lakóit illesse meg. A harmadikra minden magyar rázkódják fel zsibbadásából. A negyedik baj titeket állítson erősb talpra magyar reformátusok. Az ellenségeket is megnevezem:

1. Camarilla
2. Reactio.
3. Barbar csorda.
4. A sötétség ördöge.

Ez ellenségeket én egytől egyig megfogom ismertetni veletek e lapokban. Kifejtegetek és megmutatok előttetek mindent népszerűen, tisztán, érthetően. Miután pedig a szükséges előisméreteket e lap után közöltem: ugyanezeket bővebben és előszóval megmagyarázom majd népgyűlésekben. Addig is azonban míg ez történnék, míg honvédelmi egyesületet alkotva, népünk felvilágosításában, lelkesítésében közös erővel működhetnénk: esedezem

minden igaz becsületes magyarnak, hogy a vele érintkezésbe jövő köznépi tagokkal ismertesse meg cikkeimet, olvassa föl előttük, adja által nekik, hogy házaiknál, ismerőseiknél olvassák, terjesszék tovább. - Én pedig ezennel kérem, nagyon kérem polgártársaimat, hogy ha 10-en 20-an összejönnek, utcán vagy czéh-gyűlésben, s akarnak némi dolgról felvilágosítást szerezni: parancsoljanak velem. Örömmel sietek hazám, nemzetem szent ügyében szolgálni. S azt mondja talán valaki: „Könnyű beszélni, könnyű szájhősnek lenni, nyelvvel harcolni”... Tehát tudjátok meg hűveim, polgártársaim! hogy a melly órában nemzetőreink harczterre szólittatnak, akármellyik osztállyal megyek én is, megyek a harczterre. Békés órákban imádkozom, könyörgök veletek együtt az igazságnak, szent ügyünk igazságának Istenéhez. A harcz idején küzdök, mint akármellyikötök. Vannak ott rácz pópák, illyr bujtogató papok. Ezekre, habár a filiszteusok feltámadott góliátjai legyenek is, ezekre megyek én, fegyverrel, és az én Uram Istenemnek nevével. Ezekkel küzdeni az én hivatásom, Istentőli rendeltetésem. Nekem is van négy kicsiny fiam, - már anyátlan, - s ha magam is elesem, egészen árva négy fiam. De elhagyom, el kell őket hagynom. Vagy veszt a magyar nemzet, vagy győz. Ha veszt: a majdan felnőtt négy fiú méltán átkozna, hogy hazám s nemzetem halálos kinjai közt nem dolgoztam, csak imádkoztam; - pedig Isten így parancsol: imádkozzál és dolgozzál. - Ha győz! És oh! győz édes nemzetem: ugyan mi szemmel nézhetnék ő rájok én, ha nem lennék részes a győzelemben. Elhagyom hát őket; de előbb anyjok sirjánál, mint Hamilcar Hannibalt, esketem meg mind négyet, hogy érettem, tőlök telhetőleg bosszút állandanak camarillán, reaction, barbar csordán, sötétség ördögein.

Szájhős e szerint csak a tett órájaig vagyok s leszek. És most még mint szájhős: kérlek titeket Debreczennek egy két reactionariusai, kikről azon,- igaz vagy nem igaz, mindegy - hír terjedt el, hogy az országosan ismert kém Domokos Lászlóval, az országosan ismert Reviczki Menyhértnél²⁸⁵ éji gyűléseket tartottatok: nagyon kérlek, ne bosszantsátok az igazság Istenét, ne bosszantsátok Debreczen népét; oszlassátok el még a gyanút is. Ti e népet birkatermészetűnek véltetek, mellyet nyírni, fejni, nyúzni lehet s kell. Csalatkoztok. Fekvő oroszán ez. Ha bosszankodva fölkél: agyonnyom benneteket. Oh! e romlatlan magyar néptömeg előtt annyik vagytok, mint száz medvének egy vaczkor. Szivemből ohajtom, Isten, és ne ördög, legyen veletek. - Isten legyen veled én népem! s ha Istenedet te el nem hagyod: ez sem hagy el tégedet, hanem fogja kezeidet, - és rajtunk a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak. Könyves Tóth Mihály.

20.

Könyves Tóth Mihály: Szózat Debreczen népéhez ‘s az alföld minden magyarjaihoz.

Alföldi Hirlap, 1848. octob. 1.

Azt hittem, hogy talán még leend idő, e lapok útján, bővebb értekezések által világosítani a népet.

Nincs idő, az irtó háború egészen nyakunkra nőtt.

A magyar nemzet élete felett megkondult a vészharang.

²⁸⁵ A régi rendszer híveiként ismert politikusok. 1848. március 20-án Nagyváradon -a pesti 12 pont elfogadásán kívül- jellemző módon arról is döntöttek, hogy Reviczky Menyhért követi megbízatását visszavonják és helyére Beöthy Ödönt állítják. L. Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848/49-ben. Nagyvárad, 1885. 10.

Kossuth és az országgyűlési követek közül sok lelkesek elindultak szélyel a hazában, felkelteni a népet s rendezni az általános népfelkelést.

Legyetek készen e városnak, az alföldnek magyarjai.

A melly órában szólítatunk: menjünk.

Menjünk sokan.

Minden fegyver jó, fejsze, kasza, kapa.

A lelkesedés tüze vagy a kétségbeesés furiája erőt önt karjainkba. Halált szór karjaink által.

Oh! hát csakugyan sikerült tenéked kigyófaj kamarilla! felbőszíteni ellenünk magyarok ellen hazánk különböző nyelvű lakosait? - A verem, mit ástál, téged nyelend el.

Mert győzedelemre nem jutsz.

Elszántságunk, lelkesedésünk, kétségbeesésünk vaskarjaival fojtunk meg, morzsolunk diribre, darabra.

Fel! fegyverre fel! minden fegyverfogható magyar!

Indulásra legyünk készek minden perczen.

S míg egyfelől az igazság istenének átkát és ostorát kérjük, könyörögjük a kamarillára s minden ördögeire: másfelől kérjük, könyörögjük az igazságos isten hatalmát és áldását mimagunkra.

Éljen Kossuth! Magyarország üldözött idvezítője! - Éljen a magyar nemzet!

Ma, azaz octob. 1-én, népgyűléseket tartunk. - Debreczeni s alföldi magyar nép' - Ha az ellenség győz: téged ér a legiszonyatosb csapás.

Mert neked - neked - e nagy földhátán nincs és nem leend több hely, mint mellyen most lakol.

-

Ha innen kiüldöztetel: földönfutóvá kell lenned.

Fojtsátok meg a gyávaságot. Tegyük semmivé az ellenséget.

Bátorság és isten legyen veletek.

Könyves Tóth Mihály.

21.

Debreczeni napló.

Alföldi Hirlap, 1848. octob. 22.

Octob. 19. Futár érkeztén oct. 16-dikán Aradról, hogy siessünk segítségökre, - a nemzetörségnek előlegesen kijelölt századai néhány nap alatt teljesen felszereltettek, és ma elindultak Aradra. - Lapunk több ízben kicsinylőleg szólott a helybeli lakosságnak a felkelés körüli készségről, most már fendobogó kebelből elősugárzó örömmel, kalapot emelve meghajlunk a hazafiui lelkesültség előtt, és visszavonjuk előbb is csupán buzdításra számított megrovásainkat: mert már mintegy 1200, nagyára tősgyökeres polgár, indult ki, mint lovas és gyalog nemzetőr, megszokott tűzhelyéről, kik többnyire mind vagyonos lakosok; és általok táplált népes családai kebleből kelle magokat kiszakasztaniok, hogy az üldözött magyar fajnak, 25-30 mértföldnyi távolságra, segítségére és védelmére siessenek. - A siró nők és gyermekek ezerei kísérik ki a ma kiindult lelkes csapatot a város széléig, hol ez szekerekre ülven, sietett le - talán megérkezéttével tüstént a harcz tűzében lépni fel. - Az erőteljes seregnek

igen kedves alakot kölcsönzött a kalapokról lelengedező vérvörös szalag; és mintegy azon korba hívők magunkat visszavarázsolgatni, midőn a reformált egyház lelkészei a vallásérti küzdelmek korában vezérek és zászlóvivők valának hivatásuknak: mert itt is elől vezérlőként nemzetőri ruhában, palástosan s kardosan, papi kalapja mellett vérszín lobogóval lovagolt egyházunk egyik kedvelt lelkésze, Könyves Tóth Mihály; a sereg zászlóját pedig Lukács Dániel segédlelkész vitte. Mindketten lemennek Aradra. Isten gondviselő hatalma vezérelje, fedezze és védje mindenha lelkes polgártársaink mindenikét; és mi bizton várjuk, hogy a debreczeni polgár névnek dicsőséget és babért fognak aratni.

Aradról írják: a város ágyuztatása alkalmával két debreczeni sebesített meg, de nem veszedelmesen; a harmadiknak puskája tusáját lötték el, mire laconice ezt mondá: „jól van, csak hogy a kakast nem találták, mert különben még szerencsétlenség történhetett volna.”

A Debreczen várostól állított ujonczok, szombaton, oct. 21-én indultak el Egerbe, zászlóaljuk gyűlhelyére.

22.

Szoboszlai Pap István püspök beszámolója a tábori lelkészek jelentkezéséről.

TtREL Egyházkerületi Közgyűlési Jegyzőkönyv. 1848. november 6. 307. szám.

Elnök superintendens úr közrehozza, mikép a' Közlöny 10-ik számában egy a' nemzetőrségi szolgálatról rendelt tétetvén közhírré, e' rendeletben egyebek között az is olvastatnék, hogy ha a' táborba indulandó nemzetőrség, magának tábori lelkészt kívánna, ezen kívánata annak telyesítették. - Melly ezen ministeri rendeletet, tisztelt superintendens úr köröztetvén, illető esperes urakat az iránt kérte meg, szólitanák fel ezek, a' kebelbeli szolgatársaik, a' netalán kívánandó tábori szolgálatok telyesítését tartozó vállalkozásra; - 's ezen felszólítás következtiben - mint tisztelt Superintendens úr esperes uraktól hivatalosan értesült vólt, eddig az öszves egyházkerület kebeléből 20-n vállalkoznának is; azonban elnök Superintendens úr még illy tábori lelkészek kirendelése végett senki által meg nem kerestetett.

Tudomásul vétetik.

23.

Révész Imre: Tábori lelkészek.

PEIL, 1848. nov. 16.

A' nemzetek szabadságának halálos ellensége, a' reactio, harcot hozott e' haza határirra is, 's meglön ismét mi a' mult századok folytán vólt, hogy nemzetünk élete, önállósága és becsülete a' fegyvernek erejére van bizva.

Hihető, hogy igazságos ügyünkért küzdő fegyvereink győzelme nemsokára békét eszközend; de távolról se gondoljuk, hogy ez tartós leend. A' harczok daemona csak szunnyadozik és pihen, hogy a' magáról megfejtkezett nemzetet új erővel rohanhassa meg.

Alig van nemzet Európában, mellynek az illy körülményt mélyebben kellene figyelmére 's szívére vennie, mint a' magyarnak. Osztrák, török és orosz absolutismus alatt

zsibbadozó 's még alig ébredező népek vesznek bennünket körül; mellyeknek közepette, őseitől öröklött szabadságszeretével úgy áll nemzetünk, mint világító torony partján a' tengernek, mellynek háborgó habjain az éj sötétében hajósok küzdenek, vagy mint az oceánon egy szigetecske, mellyet mindenfelől az absolutismus hajjai csapkodnak. És míg a' reactionnak 's absolutismusnak csak egy ördöge marad fen Európának bármely zugában, sohasem veendi az le argusi szeméit a' mi nemzetünkről, lesvén az alkalmat, midőn ezt kiolthatván vagy meggyengithetvén, a' setétség országa, mellyen ő uralkodhatik, helyre áll.

Bocsánat ezen - talán kissé hosszas előzményért, mellyből csak azon általános tanulságot akarom kihozni, hogy nemzetünk kormányának mindent el kell követnie és teljesítenie, a' mi mostanra és jövőre, hadiseregeink erejének, ügyességének és *jószellemének* öregbítésére és szilárdítására szükséges.

Hadseregeink erejéről 's ügyességéről gondolkozzanak a' szakértők; én itt csak tábori lelkészek állásáról, mint a' sereg jó szellemének egyik tényezőjéről szólok néhány szót.

Ott áll törvényünkben az 1847/8: XX. T. cz. 5. §-sa, melly szerint „a' ministerium rendelkezi fog, hogy a' bevett vallásokot követő katonák saját vallásu tábori lelkészekkel láttassanak el”. Én felteszem, hogy a' törvény ezen pontja nem került el ministeriumunk illető osztályának figyelmét; sőt hiszem, hogy a' foganatba vétel-elmellőzésére helyes okai lehettek: mégis helyen látom azonban röviden felemlíteni e' tárgyat, 's előadni az okokat, mellyek hadseregeinknél tábori lelkészek állítását szükségelnék.

A' józan vallásosság 's ezzel együttjáró tiszta erkölcsiség minden romlatlan szívnek elmaradhatatlan kelléke; és ha ezeket egyeseknek szintugy, mint nemzeteknek életében úgy kell tekintenünk, mint a' fenmaradásnak, jóllétnek és tökélyesbülésnek leghatalmasabb emelesőit (!) és tényezőit: úgy valóban minden statusnak érdekében áll, gondoskodni a' felől, hogy polgárai, működjenek azok az élet bármely pályáján, vagy küzdjenek a' harcok mezején, a' józan vallásosság 's tiszta erkölcsiség ébresztői, vezetői és erősítői azaz lelkészek nélkülne szükölködjének.

És ugyan kinél volna inkább helyén a' józan vallásosságnak 's tiszta erkölcsiségnek táplálása és szilárdítása, mint a' harcok emberénél, kire a' feladatok legdicsőbbike, egy hazának vagy nemzetnek ügyeérti küzdés van bizva, 's kinek karjától és fegyverétől az igazság győzedelme vagy bukása függ? A' mindennapiság körében tespedők élnek ösztönszerűleg; de a' magas és nagyfontosságú pályán küzdőknek tiszta és rendületlen szilárdságú jellemre van szükségök; mert míg amazok eltántorodása csak önmagoknak hoz veszélyt: emezeknek ballépése millióknak romlását eredményezheti.

Kinek volna nagyobb szüksége a' józan vallásosságra 's tiszta erkölcsiségre, mint a' harcok emberének, kit azon nagy gondolat, hogy talán már holnap vagy a' következő perczben életétől meg kell válnia, egyfelől az érzeményeknek olyan stadiumára emelhet, mellyen a' szív a' bátorításnak és vigasztalásnak igen nagy szükségét érezi, másfelől épen a' gondolat 's az ezt követni szokott elszánás, mértékletlenségre, önmagával és semmivel nem gondolásra, sőt erkölcstelenségre vezethet, minek a' lelkületrei káros befolyása elmaradni sohasem szokott?

De a' mi hazánkban, az érintett általános okokon kívül, még más körülmények is kívánják talán, hogy hadseregeinknél kellő képességgel bíró, 's mindenek felett tiszta hazafiui buzgalmu tábori lelkészek állitassanak?

Tapasztalás bizonyitá be, hogy nemzetünk polgári életének függetlenségét, 's így hadseregeinknek is önállását, mint a' martiusi napok nem teremtének, csak halottaiból föltámasztának 's életbe léptetének, még magyar ajku 's érzelmü harczosaink is, eleinte alig

birák felfogni, 's annak hallására magokat tájékozni. Láttuk továbbá, hogy némely tiszteink a' seregeknél, a' reactionak kibérlett hivei, nem pedig nemzetünk igaz ügyének szolgái 's pártolói levén: a' helyett, hogy e' haza iránt, melly őket fizeti, hálájokat 's kötelességöket teljesítették volna, elárulták ennek ügyét, 's nem csak magokra, de gyakran a' vezérletökre bizott seregekre is gyávaság gyanuját 's gyalázatot vontanak. Tudjuk továbbá, hogy a' nem magyar ajku hazánkfiából álló ezredek, mint azt az oláhokról folyvást tapasztalhattuk, nem ritkán idegeneknek 's hidegeknek mutatkoznak nemzetünk ügyeért harcolni. Ne higyük ezt uraim! Hogy a' reactio, mig csak utolsó szikrájában kioltva nem lesz, elmulasztaná hadseregeinknél eme vagy ezekkel rokon körülményeket saját átkozatos céljaira felhasználni. De én ugy hiszem, hogy ármányos törekvései nagy részben meghiusulnának, ha lennének tábori lelkészeink, kik felülemelkedve minden nyelvkülönbségi előítéleteken, 's szemmel tartva folyvást a' sereget bárhonnán megvesztegetni kívánó árulást és ármánykodásokat, 's egyedül a' közös haza szent szerelme által levén áthatva és lelkesítve: nem szünnének soha, hiveik lelkét bármelley téveszmék ostroma ellen megerősíteni, másfelől buzdítani, hogy magasztos hivatásuknak bármelley veszélyeknek közepette kellő lelkesedéssel és elszántsággal feleljenek meg.

Ime én, csekély felfogásom szerint, illy okokért 's illy szellemben kívánnám hadseregeinknél a' tábori lelkészek felállítását. Már a' regensburgi egyházi gyűlés 742. Kr. u. szükségeseznek látá a' tábori lelkészeket; 's nem is maradtak ezek el egy keresztyén nép seregeinél sem, annyival inkább, mivel a' sorkatonaság felállítása előtti honvédelmi rendszer szerint igen sokszor még a' főpapok is részt vettek a' táborozásban 's harcolásban. Az absolut kormányok azonban, ügyelnek arra, hogy a' tábori lelkészek működése inkább csak a' hideg szertartások kiszolgáltatására, mint ama nemesebb és szabad nép seregeihez méltó célok felé irányoztassék. Illyesmi lehet annak is oka, hogy az osztrák kormány hazánk magyar ajku 's nagy részben reformált hitű ezredeitől, az Olaszországban tartózkodókat kivéve, a' tábori lelkészeket megtagadá; és ezt, mint egyházunk egyik szenvedett sérelmét, a' túlatizsai ref. egyházkerület, a' petitiók világában, az illető helyre fel is terjeszté, és a' tábori lelkészek állításáról szóló, idéztem - törvénypont, hitemszerint ennek, eredménye lön.

Vajha azok, kiknek e' tárgy hivatalkörükbe tartozik, megemlékeznének erről is, 's ha ugy látnák jónak: sietnének a' czélszerű rendelkezésekkel, mellyek ide vonatkozhatnak! *Révész Imre*

24.

Beöthy Zsigmond: Lelkészeinkhez.

PEIL. 1848. novemb. 19.

Ha tekintjük a' rácز lázadás fonalait, azok eredeti szálát egy főpap kezében találjuk meg, ki dühös fanatismusában 's örült merényében egy ország constitutióját megtámadni, 's egy nemzet békéjét honáruólólag felzavarni nem irtózott.

Mennyi hatalom csomósodék egy kézbe, melly áldás helyett a' visszavonás átkát szórá ki népe közé.

A' hatás milly tág köre nyílt meg egy, a' hívek lelki gondviselésével megbizott pásztor előtt, ki keresztyén jelleme örökös gyalázatára a' testvérgyilkolás véres fegyverét hordá szét népe között.

A' méreg, mit a' dühös főpap ajkai leheltek, elszivárgott, 's tanuságát adá annak, hogy a' papság néprei befolyásának hatalma míg egy részről a' szeretet 's egyetértés magvait fejleszti, az alatt az, mint a' hegyormokról lezuhanó vad áradat, a' szeretet csírázó gyökerét iszapba keveri, vagy kitépi azt 's rombolva sodorja magával.

E' befolyás hatalmát nincs a' ki tagadja, 's midőn annak valóságát egy részt kedves, de más felől szomorú tapasztalás vérlázító adatai bizonyítják, meg vagyok győződve, mikép a' papság a' milly komoly figyelemmel kíséri emez adatokat, olly lelkesülve fogja hivatása egyik legnemesebb részét teljesíteni, miszerint népét nem csak a' szorosan lelkiekben, de hazája 's alkotmánya iránti hűségében erősíti 's ennek nyomán különösebb honpolgári kötelességei betöltésében is hathatósan serkentendi.

A' béke napjai leteltek; de nincs miért olly nagyon siratnunk azokat. E' békenapok háromszázados nyomatás járomtürelme valának, 's a' harcz, mi azokat követé, a' türelméből szemtelenül felzaklatott nemzetünk szabadságküzdeme. Ez immár bekövetkezett, 's egyrészt örülünk, hogy alkalom nyílt e' nemzet előtt, szabadsága százados elleneivel megküzdeni, 's ezek letiprásával az europai nemzetkönyv historiai lapját megnyerhetni.

Lépjetek azért elő, hazám lelkészei, tűzszavaitok 's lelkes tetteitek lángoló példájával; fessétek népetek elébe a' kort, mellynek visszahozhatatlan millió napjait annyi eskütörő fejedelem kínos szolgaságban töltették el az alkotmányos haza szenvedő fiaival. Rajzolja le a' zsarnokokat, kik hízelgő udvaronczaik mosolygó arczából meríték örömeiket, holott népök millióinak arczán keservdús bánat ült; 's írjátok le mindezek ellenében a' szabadságharcz szent kötelességeit, mellyekről maga az istenség, melly népeit szabadságra 's nem szolgaságra teremté, fog követelni számot mindazoktól, kik hivatva valának a' küzdelemre, 's hivatásukat teljesíteni elmulaszták.

Hogy mindezeket eddigelé is hazafiuságok kellő buzgalmával teljesíték 's hirdeték lelkészeink, legkevésbé sem kételkedem. Sőt dicséretökre legyen följegyezve, valának elegendő, kik a' népet nem csak honn, tűzhelyök körül lelkesíték; de a' tett lángoló példájával, melly legjobban vonz és ragad, táborba kísérek őt, hogy a' szabadságot, mellyre maga Megváltónk tanított, ne csak a' szószéken, de a' szolgaság bérenczeivel harczban is felmutassa és dicsőítse.

Semmi kétségem nem levén tehát e' részben 's nem a' hatás iránt, mellyet mindazon lelkesítő szózatok 's tettek előidézni szoktak, csak egyre bátorkodom lelkészeink figyelmét felhívni.

Lelkészeink önmagok igen jól tudják, milly pangásban sínlett népnevelésünk ügye eddigelé. Jól tudják, mikép népünk alig ismeri nemzete történetét, 's milly nehéz legyen ez állapotában felismertetni vele a' viszonyokat, mellyek nemzetünk e' szabadságküzdelmét felidézék.

Ha ismerné e' nép ősei dicső műveit, mellyek hont alapítának, 's szabad és független alkotmányt készítének; 's ha ismernék a' legutóbbi három század történetét, mellyben az osztrák fejedelmek nemzetünk semmivé tételében olly buzgón igyekvének: bizonyosan fogékonyabbá válnék kebele mindazon szózatok iránt, mellyek most erejét a' kormányhatalom éléről hazánk megmentésére felhívják.

Abban öszpontosul azért szerény indítványom és felkérésem, hogy vasárnap- és ünnepnapoként az istentisztelet végeztével nyitassék meg az egyház kebele olly előadások- és tanításoknak, mellyek a' népet multunk 's jelenünk rövid ismeretére oktassák. Magyaráztassék meg előtte a' magyar nemzet évezredes alkotmánya, nevezetesebb törvényei, volt 's jelen kormányalakja, 's mindazon változatok, mellyek jelenünkben a' szabadság közösebbé tétele végett közbejöttek, 's mellyek nem osztályok, de az öszves nép érdekében 's javára történtek.

Mit a' népnevelés elmulasztott, leghelyesebben lehetne azt ekkép helyrehozni; 's meg vagyok győződve, miszerint édesen fogja hallgatni népünk multja történetét, mellyel jelenünk olly fontos eseményei szoros és természetes kapocsban vannak összefüze.

25.

Szoboszlai Pap István felhívása.

Alföldi Hirlap, decemb. 6. 1848.

Nemzeti harczosaink, ezek soraiban hitrokonink is nagy számmal, a haza szent ügye mellett fölleskülten, részint mozognak mindenfelé, részint – s egyházkerületünk kebelében is több helyeken - állomásoznak, táboroznak. - Hogy mindezek tábori lelkészekkel rendszeresen ellátva legyenek, a hon veszélyes körülményei még ekkorig nem engedték. - A hiánynak más útoni kipótlására tenni, valami csak tölünk telik, mi lelkipásztorok kötelesek vagyunk. - Nyugtató bizodalommal fordulok én, e részben is, szeretve tisztelt szolgatársaimnak haza és vallás iránti hő buzgalmához, s illy bizodalom-telthen intézem hozzájuk azon - bár felesleges - kérelmemet, hogy, ha netalán lakhelyük keblében, avagy közelükben, fegyveres hitrokonink több napokig időznének, annyivalinkább ha ott huzamosabban szállásolnának: ezekre lelkipásztori gondjukat kiterjeszteni; részükre (sőt a csupán átkelők részére is, ha mód adatik reá), mindig az illető és ott levő főtiszt urak tudtával s beleegyezésével, istentiszteletet elkülönözve is tartani; lelkesedésük tüztét czélszerűleg felvilágosító és buzditó beszédekkel élesztetni; általában a körülményekhez képest irányukban minden egyházi szolgálatot teljesíteni sziveskedjenek. - Nem lehet ez alkalmat arra is föl nem használnom, hogy méltányló és hálás elősmeréssel megemlítsem, egyszersmind követendő például ajánljam, nagybányai egyházvidékbeli lelkésznökinknek azon honleányi nemes tettét, miszerint nemzeti ujonczaink számára, mint hitelesen értesültem, fehér-ruhákat egészen elkészítve, szép mennyiségben, ajándékoztak. - Debreczenben, dec. 2-án 1848. - Sz ob o s z l a i P a p I s t v á n, superintendens.

26.

Rendelet.

PEIL. 1848. december 10.

Miután a' nemzet, a' nép lelki ellátásával foglalkozó egyháziaknak az elvesztett tizedjövedelem helyetti kármentesítését országgyűlésileg elvállalta, ennek mielőbbi fogantatba vétele végett a' honvédelmi bizottmány a' vallás- és nevelésügyi ministeriumnak meghagyja, hogy ezen kármentesítés alá eső valamennyi összegek rovatát elkészítettvén, azt haladék nélkül adja be. Pest, december 1-jén 1848. Az orsz. honvédelmi bizottmány, *Kossuth Lajos*, elnök.

27.

Könyves Tóth Mihály : Egyszerű, de „talán” érdekes kérelem a' magas kormányhoz.

PEIL. Decemb. 10. 1848.

Mit minden hirlapok megismertek elméleti nagy igazságnak, mit az élet czáfolhatlan tapasztalati tényekkel bizonyított be, - hogy tudniillik a' papok sokat, nagyon sokat tehetnek a' legyilkolandó szabadság védelmére, sokat tehetnek arra, hogy a' nép vissza ne rettenjen a' közelebbi hónapokban rásulyosodott terhek további emelésétől, vissza ne rettenjen az előtt (!) annyiféle alakban rémitő haláltól - ezt, úgy látszik, a' magas kormány is bevallotta, midőn a' Közlönyben hivatalosan azt rendeli, hogy a' kiinduló nemzetörökkel - ha ezek úgy ohajtják, kívánják - a' lelkész tartozik táborba szállani.

'S mit a' magas kormány ekkép melleleg bevallott: azt voltaképp tettelegesen elmulasztotta.

A' honvédszászlóaljához mind ez ideig sincs rendelve, csak egyetlen egy tábori lelkész is.

Ne mondja senki: „még ruhája sincs, 's ez elébbvaló száz lelkésznél is” ... A' rongyos, a' didergő honvédet ha fel nem öltöztetheti, legalább vigasztalja 's megnyugtatja, vagy, ha annyit sem tehet, zugalódás nélküli türelemre 's várakozásra csakugyan rá bírja, a' lelkész; szívéhez és eszéhez szólva adván elő a' lehetetlenítő körülményeket ... Bizony, bizony! mondom nektek, a' lelkészi igék többet tesznek, mint a' gyönyörű bekecsben mindig csak szigorú parancsolás hangján lármázó, igen sokszor pedig istentkáromló tisztecskének kifakadásai. „Mit dideregsz ilyen amollyan sat.” Pedig leginkább ezeknek adta a' sors, a' közlegénységgel együtt conversálást,²⁸⁶ előőrségen, gyakorlatok alkalmával sat. ... Legyen azonban az illy példa csak egyes kivétel, 's engedjük meg örömmel, hogy az ifjú tiszturak közöl a' legnagyobb rész megértette magas hivatását: oh! bizony annyi elfoglaltatásuk van a' sereg mechanizmusával, hogy őket a' szellemekkel bajlódással terhelni egyáltalában nem lehet.

De hát miféle szellemi bajlódás lehet a' honvédszászlóaljnál?

E' kérdésre hozzászólásban lehetne felelni; a' cultusministerium illető egyéneinek pedig már kellett is volna felelniök, részletesen dolgozván ki „A' tábori lelkészek működési körét 's teendőit.”

Én most kettőt emelek ki:

---

²⁸⁶ Conversálás=társalgás.

1. A' felvilágosító oktatást, 's ennek következtében hazánk ügye iránt olly sympathia ébresztését, melly a' honvédet valósággal tüzelje, lelkesítse a' honvédelemre. Nagy szükség van erre. Mert a' sympathia naponként hanyatlik, - csupán három zászlóajlról szólok, mellyeket ismerek - 's a' tős gyökeres h.m. vásárhelyi ujonczok, nem levén szállásuk is, az utcán csapatokban fájlódva, fülem hallatára furcsa beszédeket csaptak. Vagy talán nem is kell az az oktatás, 's mire való az a' sympathia? - Majd kövessük a' második sorral az elsőt.

Uraim! szellem mozgatta meg, szellem ébresztette fel, szellem rázta hatalomig nemzetünket. Szellem - vagy semmi más - fogja győzelemre segíteni. Azt a' szellemet kell a' honvédekbe átlehelni, melly szellem a' mívelt embereket oda ösztönözte, hogy nem csak vagyonukat 's kényelmüket, de életüket is áldozatul viszik a' hon oltárára. Hanyagoljátok el a' szellemisséget, fordítsatok minden gondot csak a' gépiségre: honvédeitek, kétségkívül ez (!) absolutismus katonáivá fognak válni ... Adja Isten, rosz proféta legyek! ... De test szellem nélkül, szellem test nélkül, nem sokra megy.

2. Másikat kiemelem az „*erkölcsiség*” fejlesztését, erősítését. Eljöttek a' 19-22 éves ifjak, 'sat. Predikációt nem akarok itt írni. De ennyit, mint polgár, csakugyan elmondok, hogy az általam ismert három honvédzászlóaljából több halt meg bujaság és részegség következtében, mint ütközetben; a' kórházakban is több az inficiált, mint a' megsebesített...

Hadd álljanak tehát elő lelkipásztorok, a' zászlóaljok szellemi szükségeit kielégítendő. A' pópák inkább akadályozzák a' szökést, mint az auditorok.²⁸⁷

És minél előbb készíttessék gyakorlati terv, miszerint az említett lelkészek jelen körülmények között működjenek. Mert most a' szokott mód szerinti külső istentisztelet ünnepélyére sem hely, sem idő ... Ne a' külső, de a' belső legyen fődolgunk ... Lélek az, a' mi megelenevít, a' test nem használ semmit . . .

Forgolódjatok a' honvédek közlegénységénél: meg fogtok győződni állításaim igazsága felől.

Mit mondjak a' nemzetőrség mellett szolgáló lelkészről? Isteni hivatása van ennek. Már miveltebb és okosan vallásos néppel van dolga ... Tudja ez, mit és mennyit ér a' külső szertartás, mennyit a' benső áhítatosság; tudja, hogy mi befolyással van ennek ébresztésére, 's ezzel együtt a' veszélyek között is Istenben bizó remény ápolására, magasztalására a' lelkészi hivatal; 's olly jól esik szívének, ha a' szabadság és emberjogok legistenibb hősének példájával így buzdíttatik: „Te, mint a' Krisztusnak jó vitéze, a' munkának terhet hordozzad.” Én önkényt jöttem el. Én nem fogadott bérenczként beszélek. Higyjetek szavaimnak.

„Ne sutor ultra crepidam ”²⁸⁸ ... Ezt régóta megtanultam. Nem is szóltam „ultra crepidam. ” Miket irtam, tapasztalatból irtam; mert már másfél hónapja, mióta debreczeni 1000 nemzetőrrel Lippán és Aradon vagyok, 's még másfél hónapig leszek itt, „ha tudniillik Isten életemnek 's egészségemnek kedvezend, ” 's ha ...

Közleményemért a' magas kormány illető osztálya egyéneitől apellesi engedékenységet alázatos tisztelettel kérek *²⁸⁹).

Új-Aradon, 1848. dec.1. *Könyves Tóth Mihály*

---

²⁸⁷ Auditor=hadbíró.

²⁸⁸ Suszter maradj a kaptafánál!

²⁸⁹ A lap által csillaggal jelzett lábjegyzetben a következő szerkesztőségi megjegyzés olvasható: „Az illy jószándékú figyelmeztetés nem engedékenységet, hanem köszönetet érdemel.”

Könyves Tóth Mihály prédikációja.

Alföldi Hirlap, 1848. december. 17.

Mult számunkbani ígéretünkhöz képest ime közöljük egész terjedelmében debreczeni rendes - jelenleg tábori - lelkész K. Tóth Mihály urnak az uj-aradi sírkertben tartott végtisztességi beszédét:

„Vitéz hadsereg! lelkes védei a magyar honnak, lelkes őrei a magyar nemzetnek! most - fájdalom! - halotti gyász tisztességettevő szomorú gyülekezet! Egy névben, a mármár egészen elnyomott népszabadság isteni bajnokának, a már már egészen eltiprott emberjogok isteni hőségének, az emberi összes nemzetet megváltó Krisztus Jézusnak szent nevében kereszteltettünk meg mindnyájan. S ime! épen ez isteni cél, a nálunk is gyilkoltatni szándékolt népszabadság hősie megvédése, a nálunk is összetiportatni szándékozott emberjogoknak hősie kivívása, szólitott és gyűjtött mindnyájunkat e táborba. - Most pedig azért jöttünk mindnyájan e sírokhöz, hogy a szabadság s emberjogok szent harczában áldozatul esett vértanuknak tiszteletére, pompában ugyan egyszerű, de jelentésében nagyszerű tábori gyászünnepélyt, elérzékenyült szívvvel szenteljünk.

Ama nagy, lélekben s testben igaz magyar városnak, Debreczennek fekszik itt egy fija. Ama városnak, melly éltető kebléről, e helyre, 1000 fijas küldé; küldé, hogy a közös édes anyának, az imádott hazának drága élete ellen fölemelt halálos csapásokat vissza - és feltartóztatni segítsenek. - A szintolly igaz magyar Békés és Csongrád megyék fiai fekszenek itt. Melly megyék a magyar nemzet ezredéves életét, ifju diszben, s dús erőben virágoztaták mindeddig; most pedig a szükségben a vész közt forgó honnak védelmére, fiaikat a honvédek ezrei közé elküldeni, hazafiúi buzgó szeretettel sietének.

És egy olly földrésznek fiai is fekszenek itt, melly földrész egykor országnak, Lengyelországnak hivaték. Melly országnak nevét, az országokkal különben telhetetlen földi fejedelmek irtóztató vérrel törölték ki az országok névsorából. Egy olly nemzetnek fiai fekszenek itt, melly nemzet a vaderőszak vasjárma alatt megroskadt, melly nemzet, a bilincstől elmenekült fiait szétküldé a nagy világba, hogy panasználak be a népeknek a földi fejedelmek gonoszságait, s lennének a népszabadság üldöztetett, de bátor apostolaivá, s, ha, máskép nem lehet, vértanuivá.

S ezek mind - oh halljátok meg! - ezek mind fekszenek legyilkoltatva, legyilkoltatva a fejedelmi bün, ördögökkel szövetekezett zsoldosai által. - Oh e tudatra, érzetek dobogtatják, nehéz lüktetéssel dobogtatják szívének kettős kamaráját. És nem birom elhatározni, valljon a visszatörülés rettenetes haragja, vagy az elkeseredés ömlengő szájalma-e hatalmasabb? mert ez érzetek egymást felváltó hullám-zajjal rengenek keblünkön keresztül.

Távozz most! oh kevés időre, e csendes síri hajlékoktól, távozz most, visszatörülés rettenetes haragja! te pedig, elkeseredés szelíd szájalma, olvadj ajkaimon szívéhez szóló, szívig ható keserű szavakká.

Hősileg elvérzett magyar bajnoktársak! mi tűz hevített, mi láng lelkesített titeket, hogy bátran leszállanátok a halál árnyékának völgyébe?

Ah! mit kérdezék? hiszen nincs magyar, ki nem tudná, nem érezné, hogy e tűz, e láng, a természetileg velünk született s alkotmányos polgárzatban megnesemesített hazaszeretnek szent lángja!

Igen, a hazaszeretet természetileg velünk született érzemény. Nézzétek a halász- és vadásznépeket, kik közül egyik halbőrből halcsontokkal kifeszített csónakokon szökdel az életvesztő hullámok tetején; másik állatbőrbe burkolódzva kergeti a rengetegek vadait; nézzétek meg az észak hóba vájt kunyhóinak, s a dél sivatag homokpusztáinak lakosait: még ezek is előszeretettel, édes vonzalommal, fiui tisztelettel simulnak, ragaszkodnak a földhöz, melly őket szül és ápolá.

E hazaszeretnek csodás hasonlatossága van a gyermeknek édes anyja iránti szeretetével. Add a szegénynek siró gyermekét bármelly gazdagon ékesített urhölgynek karjai közé: ha örvendve játszik is darab ideig a gyermek a drága ékszerekkel, csakhamar sivalkodva fordul el, ... és csak édes anyjának rongyai között békül ki.

E természetileg velünk született érzemény, az alkotmányos polgárzati szabadság dajkálása, a társadalmi egyenlőség szelid nevelése és a keresztyén testvériesség szent lelke által nemesedik, tökéletesedik minden emberben; - kivévén a lélekben nyomorékokat, kik lélekben siketek, vakok, sánták és bénák.

Ezért van, hogy ha olykor egy-egy ember távol földrészre elvándorol, s ott földi kényelmek dúzs birtokába jut is: nem tud boldog, nem tud csak nyugodt is lenni, míg legalább egyszer, habár utoljára is, meg nem látja szülőföldét, mellynek halmai s völgyei valának, a gyermekkor mennyországában, játszótársai. Ezért van, hogy a hazájukból száműzött szegény menekvők, az elért véghatárnál, a haza szent földéből egy-egy marok port kötnek szivökre, hogy e testvérporokkal egyesüljün egykor az elporhadandó sziv!

Oh! e fiui szent tisztelettel szeretünk mi is téged édes szülő magyarhazánk! sivalkodva rettenünk vissza a fényzőnben ragyogó császáriak testi kényelmet ígérő s lekötelezni akaró mézes szavaktól. Mi neked, fénynélküli, de szabad s független hazánk szabad és független fiai akarunk lenni s leszünk is.

Ezért küzdünk mi a bünsereggel, mint küzdétek ti is, elvérzett honfitársaink! mint küdének e hazát vérrel szerzett őseink. Minden más esetben bűnnek zsoldja a halál. Éretted felséges haza! a népszabadságért, az emberjogokért ránk jött halál, megváltói dicső halál. És neked, óh hon! élned is kell, élned és virulnod; ah! mert a te szabadságod s függetlenséged düledékein mi mindnyájan vérezve fognánk szétomlani, hazám! hazám!

S mi tűz hevitett, mi láng lelkesített titeket, hazátokból elvándorlott lengyelfiak! mi közös érdek ösztönzött hozzánk, közénk, közé a halálos vésznek, titeket?

Ugy-e, lélekrokonság? ugy-e a lélek magasztos kincsének, a szabadságnak isteni érzete, ugy-e a bűn összeszövetkezett ördögeinek gyűlölete?

Mélyen megkeseredett testvéri szivvel, de erős és vitéz elszántsággal nyujtjuk kardra termett magyar jobbunkat, sors-edzette jobbotokba. És biztatunk:

„ne féljetez azoktól, -mint mi sem félünk - kik csak a testet ölhetik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik.”

Biztatunk a reménnyel, hogy, ha egyes cseppvizet is kivölgyelik, elkoptatják a merevény köveket is: a vérpatak, melly a lengyel nemzetből foly, a vérpatak, melly a magyar nemzetből foly, a vérpatak, melly most olly sok népekből foly, vértengerré nő fel, és hullámaival elsepri a trónoknak babonás hitből, ámitással épített oszlopait, és elnyeli, megfulasztja, vérhabokban fulasztja meg az önkény zsarnokait.

Időközleges veszteségek részünkről, időközleges nyereségek részünkről lehetnek. De a népszabadság, népfenség elvégrei diadalát nekünk isten biztosítja, a lelkeknek szellemi hatalma által biztosítja, azon hatalom által, melly most néhány hónap alatt, egy világgrész országainak társodalmi összes életét, legbensőbb rétegeiben is keresztül hatotta, s a társodalmi élet nehéz bilincseinek széttördelését, elnémíthatlan erős szózáttal követeli, majd feltartóztatlan karokkal kényszeríti.

Csüggedetlen bátorság azért és kitartó, mind végig kitartó hü vitézség! lelkes honvédek, lelkes nemzetőrök, lelkes lengyelek!

Sirassuk el, mint emberhez illik, résztvevő szív bánatával sirassuk el ezen hősies halállal elvérzett bajnoktársakat. De egyszersmind e koporsóknál, és e sírok fölött, tegyünk megmásolhatlan szent fogadást, mikép mi, élve ugyan meg nem érzük, hogy a bűn ördögei, hazánk és nemzetünk szent ügye fölött, halálos tort, hyenai vad örömmel üssenek. Fogadjátok fel, honvédek, hogy ti e honnak védői, fogadjátok fel nemzetőrök, hogy ti e honnak hü őrei tudtok is, akartok is, fogtok is lenni.

És fogadjátok fel azt is, hogy a hadsereg diadalmát föltételező rendet, fegyelmet, ezek következtében a parancsoknaki kész és pontos engedelmisséget soha se téveszszétek el szemelől. Óh! talán a kellő rend, fegyelem s engedelmisség megtartásával, meg lettek volna tartva azok is, kik most sebeikkel kinlódnak s kik ime elvérzettek.

Te pedig Mindenható! Igazságnak erős istene! bár sokszor és sokak által nem szenteltetik meg a te nagy neved, bár sokszor és sokak által megszenteltelenítettik a te nagy neved - légy irgalmas és kegyelmes! hallgasd meg a népek millióinak imádságát, hallgasd meg, ha enyhületet, s gyógyulást könyörgünk sebesülteinknek, ha csendes nyugalmat itt e sirban, s örök idvességet ott a fényházában könyörgünk elvérzett bajtársainknak. Hallgasd meg, ha Dáviddal így könyörgünk:

"Perelj uram! perlóinkkel, Harcolj mi ellenségeinkkel... És ha te velünk lésszesz, a csapás sem árthat minekünk, s bár kedvezzen a szerencse, vagy éltünket végveszély rettentse: mi benned bizva, nem csüggedünk, mert te vagy, voltál és lésszesz erős isten, és te megmaradsz minden időben."

29.

NYILT RENDELET.

1848. december 22. TtREN Szabadságharci gyűjtemény.

Mellynél fogva a' haza minden lelkészeinek ezennel meghagyatik: hogy ezen rendelet vételétől kezdve a' reánk következő uj év ünnepeig bézárólag, minden isteni tisztelet napján: a' haza szabadsági harczában elesett lelkes hű honfiak emlékének a' catholikusoknál 's görög hitűeknél, szent mise áldozatot szolgáltatni, a' többi felekezetűeknél pedig isteni tiszteletet tartani el ne mulasszák, 's ez alkalommal mindannyiszor a' néphez intézett itt következő proclamatiót ²⁹⁰a' szószeréről a' népnek magyarázva felolvassák, 's a' népet a' haza iránti tántoríthatlan hűségre lelkesítvén, abban a' szabadságérzetet lelkesítsék, 's előtte megfoghatóvá tegyék: mikép a' legszebb polgári erény a' haza szabadságát védeni, mert a szabadság a' népek legfőbb kincse, nyugalma,élete, melly nélkül az élet nem egyéb, mint egy terhes szolgaság, - szóval a' lelkészek hivatásuk, 's egyszersmind legszentebb polgári kötelességük szerint oda hassanak, hogy hiveiknek lelkében a' szabadság szent vágyát tetőpontra fokozva, azt ezerekben egy törekvéssé olvassák, miszerint legyenek méltók az ifju szabadságra 's kikerülhessék - hogy a' sirhalmaikon felnövendő fűszálak utódaik átka szellemében lengjenek.

Ha találkoznék a' honlelkészei között e' rendeletet, azon szellemben, mellyet tartalmaz, foganatosítani vonakodó, a' haza ellenségének fog tekintetni. Kelt Budapesten december 22én 1848. A' honvédelmi bizottmány elnöke

Kossuth Lajos

30.

Karácsonyi egyházi beszéd tartotta a Debreczeni Ref. Nagy Templomban Fésűs András²⁹¹ debreczeni reform. prédikátor.

1848. december 25. TtREN Szabadságharci gyűjtemény

Máté II. 1,2,3,7,8,12,13,14,16.

A kisdéd Jézus tiszteletére keleti bölcsek jöttek.- Heródes zavarodásba jő; a bölcseknek meghagyja, hogy a csecsemő királyt megvizsgálván, erről neki hirt hozzanak, hogy ő is udvarolhasson.- A bölcsek nem tértek többé vissza Heródeshez; Jézus szüleit figyelmeztetik, hogy a gyermeket távolítsák el. Heródes ingerültségbe jő, s a két éves és két év alóli kisdedeket leöleti.

Isten megengedte, hogy karácsoni ünnepek szentelésére egybejöhessünk.- Sok szerencsétlen lakosai a magyar hazának nem találják meg templomaikat, melyekben a karácsonnt megünnepelni szokták. Sok szánandó honfitársaink könyhullatások között ülik, s magányos fohászaikban szentelik a karácsonnt. Mi, boldogok, itt a vallás nyilvános hajlékaiban, templomainkban ünnepeljük azt. Mi sem mondhatjuk azonban, hogy jelen ünneplésünk, mint máskor, mint csak egy évvel is ez előtt, egészen nyugott, egészen csendes volna; mert a bús gondolat, hogy a magyarhaza végveszélyben van, a bus gondolat, miszerint szemeink többeket, sokakat nem láthatnak e helyen olyanokat, kikkel együtt ünnepelni szeretnénk, kikkel együtt ünneplésünk tehetné reánk nézve a karácsonnt teljes örömmel ünnepévé,

²⁹⁰ A december 22-én kelt proclamatiót „Magyarország népeihöz” címen, több sajtótermékkel együtt közölte a PEIL 1848. december 31-i száma is, de falragaszként is terjesztették.

²⁹¹ Más kéziratos és nyomtatott forrásokban a nagytemplomi lelkész Fésűs-ként írja nevét.

megháborítja ünneplésünk szent csendességét.- S ha én illy körülmények között tartandó elmélkedésben, a karácsoni ünnep vallási szentségei közül olykor átvezetem buzgó lelkeiteket a magyarhaza feldult hatáira: azért fog az történni, mert valamint hiszem azt egy részről, hogy hallgatóimnak szive nem lehet most üres a hazai aggodalmaktól: ugy enmagamról is meg kell vallanom, hogy hazámnak nehéz gondjaitól még vallási szent foglalkozásaim között sem tudok egészen megválni.

Reményeimben, ohajtásaimban, keserveimben, bánataimban, vallási elmélkedéseimben imádságaimban mindenütt és mindenkor ott áll elválhatlanul magyar hazám - szegény magyar hazám.

És nekem ugy tetszik k. t. ²⁹² hogy lelkünknek ezen kettős hangulatában, a mostan felolvasott szent igék biztos elmélkedési vezérfonalat nyujtandhatnak. Ugy tetszik nekem, hogy az első karácsonynak szent leczkénk szavaiban felmutatott képe, hazánk jelen állapotának hű rajzolata.

1. Mikor született volna Jézus Betlehemben, bölcsek jövének az ő felkeresésére, s megtisztelésére. Micsoda bölcsek voltak ezek? az evangyeliomi historiában határozottan meg nem mondatik. Hihető azonban, mert erre mutat magus nevezetök is, hogy ők - mint általában a magusok - valamely keleti tartomány fejedelmének udvarában tanácsosok s tudományok körül forgolódo férfiak voltak. - E férfiak ösmeretesek voltak a fejedelmi udvarokban uralkodni szokott bünökkel, ismeretesek a nép nyomoraival. Látták ők az udvari fényüzést, melly a sanyargatott alattvalók veréjtékein szokott megvásároltatni. Ismerték ők a bilincseket, mellyek a nép szabad érzelmeinek megsibbasztására a fejedelmi udvarokban készítettnek; ismerték ők a pallosokat, mellyek a fejedelmi udvarokban a zsarnoki tekintély fentartására felfüggesztve tartattak. A fény és a dicsőség, mellyből a fejedelmi kegy, hizelgő udvaronczaiknak is juttatni szokott, nem vakithatá el a jobb keblü férfiak gondolkozó elméjét; ők belátták, hogy a büszke fénykör, mellynek dicsőségében a fejedelmek isteneknek mutatják magokat, s az alattvalók köznyomorusága, baromi állapotba sülyedése botráncokoztató ellentétben állanak. Ők belátták, hogy a legvétkesebb visszaélés az, amikor egy fejedelem, ki bíborában is szinte csak ember, isteni méltóságot követel, s egy másik, ki rongyaiban is szinte ember, baromi igát veszen magára. Belátták ők, mikint Isten nem türheti azt, hogy ő képét viselő ember illy szánandó elnyomatásban éljen mind örökké. S e gondolatok vágyat költöttek kebleikben egy szabadító iránt, ki az emberi elnyomott jogokat kifogja vivni. Az ő lelkeik nyugtalanul várák az óhajtott napnak felvirradását. S midön sejdítették elközeledését a várva-várt napnak; midön látnák, hogy hasadni kezd a napnak hajnala, midön látnák, hogy a hajnalt hirdető csillag feltetszett: elindulnak ők lelkök csillaga után, hogy az emberiség közszabadítójának tisztességét tegyenek. -

Valamint a betleheimi nagy történet alkalmával bölcsek lelkében támadott a vágy: felkeresni az emberi nemnek szabadítóját: ugy hazánkban is országos bölcseink indulának meg nemzeti szabadságunk felkeresésében. A nép, melly arra van kárhoztatva, hogy butaságban neveltessék, megszokja, s zsibbadt eszméletlenségben viseli szenvedéseinek igáit, megfelejtkezik az Istentől nyert szabadjogainak kereséséről. Csak gondolkozó férfiak elméjében tünik fel legelsőben a szabadság csillaga. Hazánkban gondolkozó fiai ismerték a bünöket, mellyek nemzetünk kormányzásában elkövettettek; ismerték a rabszolgaságban sinlödöző népnek keserves nyomoruságait, ismerték a gondolatok s lelkiismeret szabadságának szorító bilincseit; ismerték az ármányos törekedéseket, mellyek nemzeti életünk megsemmisítésére irányoztattak. És hazánkban ezen gondolkozó férfiai látván, hogy a

---

²⁹² Keresztyén társaim.

kormányi bűnök pohara csordultig meg van már teljesedve, több tartományokban megpillantván a népszabadságának feltetszett csillagát, a nemzet köztanácskozása helyén az egy évvel ezelőtt tartatott országgyűlésen fenhangon kezdék üdvözölni a magyar szabadságnak újonnan született gyermekét. Az üdvözlés szavai, mellyekkel az új szabadságot felköszöntötték, kihangzottak hazánk népei közé; e szavak a 300 évek-ótai szenvedéseknek kiöntött panaszai; e szavak a nemzeti megrongált szabadság jogainak bátor előterjesztésében, s e jogoknak biztosításában határozódtak.

2. Mikor Heródesnek értésére esett, hogy a keleti bölcsek egy új királynak üdvözlésére sietnek: felette igen megháborodék lelkében. Miért? mert azt gondolta, hogy a betlehemi csecsemő ki fogja őt, ki fogja családját (!) mozdítani a királyi székből. Pedig e féltékeny gyanúnak semmi alapja nem volt. A felnevekedett isteni csecsemő vágyakozott-e valaha a földi királyok thronjára? nem mondta-e, hogy az ő országa nem e világba való? nem taszította-e vissza magától a királyi méltóságot, mellyel egyszer őt a nép kegye megajándékozandó vala? s nem parancsolta-e világos szavakban, hogy a fejedelmi méltóság fentartassék, hogy a császárnak meg kell adni azt, ami a császárt illeti? - Azonban a féltékeny király hallván a bölcseknek szándékát, s tudván, hogy az a mit a bölcsek kerestek, a közszabadító, közönségesen él a népek szivvágyaiban, tartván a közvéleménynek megtámadásától, nem mutatja a bölcsek előtt, mintha őket szándékukban gátolni akarná: sőt meghagyja a bölcseknek, hogy - miután a keresett szabadítót megtalálандják- térjenek vissza hiradás végett ő hozzá, hogy ő is tisztességet tehessen neki. Így történt a dolog hazánk új szabadságára nézve is. Midőn a nemzet közházában megszületett szabadság felől ez év 1-ső tavaszi havában értesíteték a királyi udvar: a magyarhon szabadságszavának hallására zavarodásba jó az udvar. Pedig volt-e arról csak egy nemzeti szó is, hogy a király személye, hogy a királyi jogok sérelemmel illettessenek? A nemzet megbizottjai akartak-e egyebet annál, hogy a magyar király egy szabad nemzetnek legyen fejedelme? Nem akartak ők egyebet, hanem hogy a magyar királyi thronban ne egy korlátlan uralkodó üljön, kit a népek nyögései, sohajtásai vesznek körül, hanem üljön abban egy fejedelmi atya, a ki körül gyermeki bizodalommal lelkesedett szabad polgárok áldásai lengjenek.- Azonban a király nem látszott nehezteléssel fogadni az ország új szabadságát üdvözlő bölcseket; sőt engedékeny szavaiban hajlandó kegyességét mutatta a magyar szabadság csecsemő gyermeke iránt, s nemcsak ígére ápolását annak: de maga személyesen jelenvén meg a nemzet házában, a szabadság újonnan alkotott törvényeit királyi helybenhagyó szavával erősítette meg; s lőn a magyar szabadságnak megtisztelőjévé.

3. A nap keleti bölcsek, miután a született Jézusnál tiszteletet tettek, nem térnek többé vissza Heródes királyhoz; mert bármennyire palástolá is a király a maga megzavarodását: észrevették a bölcsek, hogy a király boszu-szándékot forral a szabadságnak most született fejedelme ellen. És a király felgerjede búsulásában; az elfojtott boszút nem rejtheti tovább forrongó kebelében, s egy gyilkos parancsot ad ki vérengező zsoldosainak. A borzasztó királyi szóra véres áldozatul esnek Zsidóországnak két éves, s két éven alól levő kisdedei; s a hóhér kezek között lemészárolt ártatlanoknak sikoltásai s vigasztalhatatlan szüléknek jajjai töltik be az egész Zsidóország minden határait; rémülésbe jó az egész nemzet e szívlázasztó zsarnoki gyilkolásra; és ezen közjajgatások mulattató kedves hangok a királyi udvarban; e közrémülésben fényes diadalát ünnepli a királyi udvar!!

Hasonló rettenetes sors követé, keresztyén polgártársak! nemzeti új szabadságunk első örömeit is. - Midőn nemzetünk törvényhozó bölcsei a királyi szó szentségében biztosítva látnák a magyar nemzet szabadságát, midőn az egész nemzet minden polgárai új

szabadságukat örömnepük között üdvözölnék: az alatt a királyi udvar ármányos környezetében véres boszú forraltatik a kivívott szabadság megdöntésére. Egy felől elvetemedett lelkek küldetnek szerte országunk népei közé, hogy ezek a magyar haza testvér lakosait minden képzeletet túl szárnyaló hamis koholmányokkal, az erkölcsiséget alapjaiban megrendítő hazugámitásokkal, egymás iránt ingerültségbe hozzák: másfelől fegyveres zsoldosok küldetnek hazánk ellen, hogy így az öngyilkosság által erejevesztett nemzetnek utolsó halálos döfést adjanak. És ezen borzasztó kegyetlenségben, annyi elpusztult helységek hamvaiban, annyi földönfutóknak jajszávaiban, annyi lemészárolt embernek vérben örömet találja, győzelmét ünnepli a fejedelmi kormány. Sőt a vérszomj még ezzel sincs megelégedve; a kínzás terve mind e mai napig tovább szövetik; a rablás, gyilkolás naponként nagyobb terjedelemben folytatatik; a minden oldalról megtámadott hazában nő a nép az inség, mellynek - elleneink számítása szerint nemzetiségünk megsemmisülésénél kell iszonyu véget érnie. És mi, k. t. hazánk illy örömtelen állapotában szenteljük jelen karácson ünnepeket!

Szomorú karácson, mellynél az egyébként sok hazai szerencsétlenségeken átment Debreczen soha sem ült még szomorubb. Gázolt ugyan ellenség máskor és többször is Debreczennek Istentől megáldott határain, pusztított városunk falai között: de ezen ellenség - pogány bár - betölt végre véres zsákmányaival; nem kívánta a pogány ellenség megszüntetni a magyar nevet és nemzetiséget: de most a keresztyén - de mit mondom? e névvel bűn együtt nem gondolható - nem keresztyén, hanem ker. nevet hazudó ellenség egész hazánkat fenyegeti vég megsemmisítéssel! Jó ellenünk az ellenség, hogy bennünket, mint az éh oroszlan prédáját, benyelhessen.

4. De vajjon elérte-e Heródes óhajtott célját gyilkos intézkedéseiben? Az isteni csecsemő aláesett-e a Heródes hóhérjai vérengző bárdjának? Nem! az isteni gondviselés nem engedte azt, hogy az igazság, a szabadság, mellyet az elnyomott emberiség üdvözítésére az égből alá küldött, a föld bűnös incselkedései által elnyomattassék. A csecsemő Jézusnak szülei - isteni sugallatra - elrejtik a keresett áldozatot a zsarnok király dühössége előtt: s a megváltó - mert isteni erő oltalma fedezte azt - sértetlenül maradt. Az üldözöbe vett idvezítő elvonulva él darab ideig láttatlan rejtekében, de majd férfiaságának teljes erejében felkél a mennyei bajnok; küzdterre kél a népnymorgató zsarnoksággal; megismerteti a népet Istentől nyert eredeti jogaival; a megvakított népnek szeméi előtt félrehajtja a papi fejedelmek bűneit takaró valláspalástokat, hogy láthassák a csalást, az ámtást, mellyel a vallás színe alatt kizsákmányoltattak. - Igaz, hogy ekkor a megfélemlített zsarnokságnak sikerült egy keresztet készíttetni, mellyre felfeszíttetett, egy sirt ásatni, mellybe eltemettetett az igazság fejedelme: de a követ, mellyet az erőszak a sirt szájára tett, elmozdítja harmad nap múlva az igazság győzhetetlen ereje. A szabadság, a jogok ismerete már ekkor olly menedéket találtak, honnét azt emberi ármány és hatalom ki nem zaklathatja; a nép szívében, a nép erkölcsi hitében talált az győzhetetlen várat, mellyet emberi erőnek bevennie azóta nem lehetett, s mellynek érczfalain zsarnoki erőszak soha át nem törend. -

Keresztyén társaim! Ha mi ekképpen az igazságot, a szabadságot Jézusunk példájában legyőzhetlennek találjuk; ha látjuk, hogy az igazság a keresztnek kinjain, a halál árnyékának sötétségén keresztül is diadalmason megyen által: aggódhatunk-e felettébb megtámadott nemzeti szabadságunk, s igazságos ügyünk szerencsés kimenetelére nézve? Az Isten, ki titkos intézkedéseiben megtartotta az emberi nem szabadítóját, végetlen bölcsességének beláthatlan intézkedései által nem mutathat-e nekünk szabadulást ott, hol nem is gondoltuk volna? - Jeruzsálem falai mellett állottak már a siriai győzelmes seregek, s ők egyszer a város felől sok szekereknek zörgését, lovak dobogását, nagy seregek robogását hallják; a képzelt baj rémülésbe hozza őket, s elhagyva minden sátoraikat, hadi szereiket, a városban kétségbeesett

izraél egy kardcsapás nélkül megszabadul. (II. Kir. 7.6,7.). Az eszes Achitófel tanácsa szinte hálóba keríté már a fia által üldözött Dávidot; és e tanács isteni felsőbb intézkedés által megzavartatott, s a halálra keresett édes atya helyett a szerencsétlen fiu Absólón lőn halál martalékává. - A Gedeon ellen harczolt sokkal számosb midianiták serege, csupa kúrthangra félelmes zavarodásba jő; s a futó ellenség ön maga vágja pusztítja magát; s Gedeon minden támadás nélkül fényes győzedelemhez jut. E valláskönyvünkben előidézett példák, mellyek mellett számtalan történeti példáit lehetne előmutatni az isteni gondviselés titkos intézkedéseinek, biztatnak minket is, hogy az ellenség hálóival körülözött magyarhazának nyilást mutattand a gondviselés. Én uram, és én Istenem! Ha elfogyatkozik az én testem, és az én szívem, az én szívemnek kösziklája Te vagy! Te vagy mind örökké. Zsolt. 73. Azonban, mit fog adni Isten? azt nem tudhatjuk; jöjjön áldás vagy csapás a mennyei atyától: azt keresztyénnek gyermeki nyugodtsággal kell fogadnia. Az, a mit mi bizonyosan tudunk - bizonyosan tudjuk pedig, mert magával az istenséggel rokon lelkünknek ellenemondhatlan törvénye az - az, hogy igaz ügye nemzetünknek, elébb és utóbb győzni fog. - Gondoskodtak erről országos bölcseink. Mint hajdan a napkeleti bölcsek gondoskodása elrejtette az emberi jogok megváltóját a Heródes dühössége elől, ugy országos bölcseink törvényeink szent betüibe rejtették el nemzeti jogainkat, szabadságunkat. E betük papirjait darabokra szakgathatja, lángok közé szórhatja az engesztelhetlen zsarnokság: de onnan, hová e betük beirva vannak a szabadságért élni halni kész magyarok sziveiből, s az utódokból, kikbe e szivekből foly át éltető vér, semmi erő soha ki nem törülheti. Lehet - ha ugy akarja Istenünk - hogy mint hajdan Jézusunk, halálával pecsételte meg az általa hirdetett örök igazságot - nekünk is a halál sötét völgyén által kell utaznunk nemzeti szabadságunkért: de a halottak csontjaiból, mellyek a halál völgyében elsenyvednek, igazság-boszuálló bajnokai támadnak fel az unokákban, kik e nemzet vérrrel áztatott szabadságát bizonyosan kivívandják, s annak édes gyümölcseit maradékainkra is átbocsátandják. - Biztosítja nemzeti igazságos ügyünk győzedelmét a föld minden részeiben felébredt szabadság szelleme, melly még azon esetben is, ha fegyveres erőnk meghajolna is elleneink erőszaka előtt, mind cherubóriás lángszabalyáival fogja megsemmisíteni a népek szabadsága ellen feltámadott istentelen ármányt. - El, eljő az Isten, és nem hallgat; megemésztő tűz vagy on ő előtte, és körülötte erős forgószelel. Zsolt. 50. -

És midőn már minket Jézusunk példája, igazságos ügyünk bizonyos győzedelmével biztat meg: jertek ker. társaim! hogy bátorságunk, lelkesedésünk annál erősebb lehessen, közelebb ahoz, kinek szenvedéseiben béketürést tanulhatunk, győzedelmeiben győzedelmet reménylhetünk. Itt e szent jegyekben - ugy tetszik nekünk - közelebb áll hozzánk Jézusunk. Itt ugyan a megtörött kenyérben, s a kiöntetett borban, csak szenvedést, csak kínos halált látunk, de tudja lelkünk a dicsőséget, mellyel az igazságért kiállott nehéz harcz megkoszoruztatott. Jertek egyesüljünk itt szorosán Jézusunkkal, tanuljunk tőle szenvedni, tanuljunk igazságos ügyünk mellett tántoríthatlanul harczolni. Ha mi is nemes harczunkat csüggedetlenül megharcsoljuk - pályánkat állhatatosan megfutjuk: végezetre letéteik nekünk az igazság koronája, mellyet az igaz Isten megad nemzetünknek ama napon. Amen.

31.

Szoboszlai Pap István körlevele.

1848. december 30. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

A' Superintendenstől Esperes n.t. Kocha István²⁹³ urnak.

Szép példák jöttek már köztudomásra, magasztos példái a' forró honszeretetnek, mellytől hevülve városok 's különböző hitű egyházak felajánlották harangjaikat, álgyukká átöntetést végett, veszélyben forgó hazánknak.

Nekünk semmiben nem lehet, nem szabad elmaradnunk, mi az imádott hon megmentésére, a' szabadság kivívására segédeszközül szolgálhat; semmiben nem, mi az olly sok oldalról meg támadott, annyi gonoszsággal ostromlott nemzet Szent ügye iránti hő lelkesültséget tanúsíthatja.- Én elégnek tartom, ugyanazért kérem, ez egynehány szót gyülekezeteinkhez körlevél útján sietőleg eljuttatni; 's meg vagyok győződve, hogy a' fennérintett fénylő példák, mint már eddig is találtak követőkre, általánosan követve leendenek, és harangok lesznek, sőt nélkülözhető Szent edények is lesznek, áldozatul téve a' hon oltárára.-

Hiszen úgy is, ha hazánk, szabadságunk veszve lenne: és az lehetne harangjainknak rendeltetése, hogy halotti bús hangon siratnák az elpusztult egyházakat, az ismét letiport vallásszabadságot; Szent edényeink pedig vagy ellenség szentségtelen kezeibe esnének ragadományul, vagy -közgyászhoz nem illő ékszerekül- rejtekben fognának heverni. Ellenben megmentetvén egyszer a' haza, 's kivívatván a' szabadság, mint ezt az igazság Istenétől másként várunk nem is lehet: harangok nélkül is édig harsogand győzelmi énekünk, drágább edények nélkül is mennyei lánggal lobogand vallásos buzgalmunk, 's aztán lesz felvirulandó egyházainknak erejük visszaállítani mind azt mit most önfentartásuk végett is, a' legüdvösebb célra feláldozandanak. -

Illy hazafiui áldozatok hadd tüntessék ki közöttünk kezdetét az új évnek, mellyben adjon Isten a' haza, a' szabadság Szent ügyének fényes diadalt, a' diadal után nemzetünknek dicső létet, virágzást és boldogságot. Debreczenben, December 30-kán 1848. Szoboszlai Pap István.

32.

VEGYES KÖZLEMÉNY A' helv. hitv. tiszántúli Superintendenstől A' vallás- és közoktatásügyi ministeriumnak.

PEIL. 1848. dec. 31.

A' Közlöny 101. számában közzé tett ministeri magas rendelet, egyebek közt, a' táborig papságra vonatkozólag így hangzék:

„ha a' táborba vonulandó valamelyik nemzetőrségi zászlóalj lelkészt kívánna vinni magával, tartozik az illető egyházi elöljáróság a' zászlóalljhoz, a' hatóság megkeresésére, táborig papot kirendelni.”

Nehogy illetően hatósági megkeresés lehető esetében készületlenül találtatva, az egyébkint ohajtott felszólíttatás teljesítésében késedelmezni kényszerüljünk: azonnal fölhivtam esperességeink útján lelkésztársaimat, főleg az illy szolgálatra alkalmas fiatalabbakat:

---

²⁹³ Kocsa István túrkevei lelkész, 1848-49-ben Heves-Nagykunsági esperes.

jelentsék magukat előre azok, kik a' tábori papságot szükség esetében elvállalni készek lennének. És jelentette magát ajánlkozva eddig már husz egyén.

Azonban még ekkorig a' hatóságok résziről felszólítás illy czélból hozzánk nem érkezett: valószínűleg nem azért, mintha a' kiinduló zászlóalljak sehol sem kívántak volna lelkészt vinni magokkal: mert mint hitelesen értesültem, illy eset már fordult elő: de hihetően és főkép azért nem, mivel a' tábori papság költségeinek fedezésére rendszerített kútforrás kimutatva nem létezik.

Igy lett, hogy mind ekkorig, legalább kerültünkbeli hitrokonimat illetőleg, - 's e' miatt lelkeim fáj és ággódik - legnagyobb részt tábori papot nélkülözve kényszerültek távozni nemzetőri, honvédi csapataink; nélkülözve ekképen a' vallási oktatást és kivált a' vész helyén olly szükséges vigasztalást; nélkülözve az ezzel összekötendő, jelen helyzetünkben olly igen megkivántató felvilágosítást, lelkesítést és bűzditást.

Hogy e' hiány némileg kipótolva; 's fegyveres hitrokonim lélekszüksége valamennyire kielégítve legyen: olly felszólítást intéztem közelebb egyházkerületünk minden lelkészeihez, hogy ha lakhelyük keblében avagy közelükben, több napokig időznének, annyival inkább ha huzamosabban szállásolnának harczos hitrokonink: ezekkel, sőt a' csupán átkelőkkal is, ha mód adatik reá, - mindig az illető főtisztség tudtával, 's beleegyezésével - istentiszteletet elkülönözve is tartani, őket lelkesíteni és buzdítani, irányukban minden szükséges lelkipásztori szolgálatot teljesíteni, ösmerjék szent tisztjeik egyikének.

Ezen kívül, 's már jóval ezelőtt, különösen utasítottam illy értelemben 's illy szolgálattételre, aldunai táborunk tekintetében, azon vidékben csaknem egyetlen szolgatársamat, nagybecskereki lelkész Ecsedi Jánost: kinek, miután hűn teljesített e' részbeni szolgálatait több rendbeli hiteles oklevelekkel bebizonyította volna, ezen szolgálatainak némi jutalmaul további hasonló működése ösztöneül, de siralmasan panaszkolta (!) saját inséges helyzetének némi enyhítésére is, egyházkerületi igen szegény pénztárunkból majdani közgyűlési jóváhagyás reménysége alatt, száz pengő forintot adattam, küldtettem.

Nem különben, debreczeni nemzetőreink egy részével Aradra önkényt ment, ott kitűnő sikerrel, és széles-terjedelmű hatással működő debreczeni lelkész-tisztársam Könyves Tóth Mihály számára is, azon esetre, ha más uton fáradalmai jutalmazva nem lennének, ugyan csak egyházkerületi nyomoru pénztárunkra leszek kénytelen, a' mellőzhetlen költségek megtérítésének átvételét eszközölni.

Illy helyzetben, 's tudva, hogy csupán fillérenkénti alamizsnából tengődő, saját mindennapi szükségünk fedezésére is tehetetlen pénztárunk illy kiadásokat nem bir, 's a' fentebb említettek is csak erőtetve teljesíthetendi: bár fájdalommal belátom, hogy az 1848-ki XX-ik törvényczikk 5-ik §-ának rendszeres életbeléptetését hazánk jelen veszélyes körülményei gátolják: mindazáltal, harczoló hitrokonim lélekszükségét nem feledhetve; az ennek kielégítése által eszközölhető, ugy vallás és erkölcsiség, mint a' haza szent ügye érdekében üdves eredményeket szemem előtt tartva: mulaszthatlan kötelességemnek lenni érzettem. Ugyan azért bátor vagyok, a' mélyen tisztelt ministerium előtt alázattal esedezni, hogy addig is, mig hitfelekezetünk részire is a' tábori papság rendszeres létrehozatalát, az idézett törvény értelmében, imádott hazánk óhajtott kedvezőbb helyzete megengedné: a' fentebb alázatosan előterjesztett hiánynak a' lehetőségig kipótlására, bölcsesége szerint, módot találni 's részünkre e' tekintetben segedelmet eszközölni kegyeskedjék. Mély tisztelettel.

Debreczenben dec. 6-ikán 1848. Sz. P. I.

33.

Szoboszlai Pap István körlevele. 1849. január 8. Az esperesi hivatalokhoz köröztetés végett.

Tudva van már a hazában, tudva lesz egyházainkban is, hogy miután az ellenségnek a fővároshoz közeledése miatt az országgyűlés tanácskozása minden pillanatban lehetlenné válhatott volna, eszélyes előrelátás és a haza üdve úgy kívánván, az országgyűlése és kormánya Debreczenbe tétetett és költözött át.

Itt van tehát körünkben, egyházkerületünk kebelében a nemzet törvényhozó testülete, itt van ennek kifolyása, az ország kormánya.

Ezeknek illy közel - épen köztünk - léte nem lehet, hogy újabb élesztő szellőt ne lehellen e vidék minden lakosának, ezek között gyülekezeteink tagjainak is honszereteti tüzére; nem lehet, hogy ne növelje egyrészt bátorságukat s bizodalmukat igazságos ügyünk diadala iránt, másrészt ne emelje kebeleik lelkesedését s készségüket, mindent tenni, mindent áldozni a hazáért, szabadságért.

Hogy ez így legyen, erre kell törekednie saját hatáskörében minden hazafinak. Erre törekedni, ezt eszközölni, újabban s az érintett körülményeknél fogva sürgetőbben kötelességünk lett nekünk lelkipásztoroknak.

Hogy e kötelesség tisztelt szolgatársaim által hűn teljesítve legyen, tudom, hogy hűn teljesítve leend, a haza szent ügye igényli és parancsolja.

Isten velünk s a hazával!

Debreczenben, jan. 8. 1849. SZ.P.I.m.k. ²⁹⁴

34.

Szanka József: Szerkesztőségi felhívás. ²⁹⁵

Alföldi Hírlap 1849. jan. 10.

Alföld népei! A hongyülés és az ország kormánya kebeletökben van.

---

²⁹⁴ A kéziratban is fennmaradt, aprónyomtatványként is terjesztett körlevelet az Alföldi Hírlap is közölte 1849. jan. 10. 3.

²⁹⁵ Az Alföldi Hírlap szerkesztői és kiadója a lap indításakor az egyházkerülethez fordultak, hogy a kerület nyilvánítsa az újságot a tiszántúli reformátusok hivatalos közlönyének. A Közgyűlés erre vonatkozóan későbbre halasztotta a döntést, de készségesen ajánlkozott az új sajtótermék gyámolítására és az egyházmegyéknek ajánlotta is a lapot.

A ti hazafiuságtok, hősiességtok, kitartástok a szikla, melyre az országkormány a magyar szabadság és függetlenség szentegyházát építendő.

A Tisza szép rónasága a hely és Debreczen a középpont, melyből az ország kormányoztatva, meg fog menteni, s meg kell mentetnie, hogy rajta a pokol kapui se győzhessenek.

A hongyülésnek, az ország kormányának és a magyar nemzet megmentőjének Kossuth Lajosnak hozzátok volt azon bizalma, hogy köztetek tevéen le az ország kormányzékét, veletek együtt eszközölje az annyifelől megtámadott haza megmentését.

E szép bizalom nagy kötelességet tett vállaitokra.

Nektek, mint rendíthetlen kőszálaknak kell állnotok az ország kormánya háta mögött. A bizalom és önfeláldozás óriási karjaival kell a hon atyáit körül ölelnetek: hogy jöjjön bár a zsarnokság zsoldosainak százezere, ti dönthetetlen szirtekként tartsátok fel a pusztító vész rohanó árjait.-

Fel kell kelnetök, mint egy férfi, ki szívverését kész ontani, áldozni az imádott haza szabadságaáért, az évezreden át oly sok dicsőséggel, de annyi szenvedés közt élt magyar faj életeért, szabadságaért és jövő boldogságaért.

Ti, hős hajdúk! és ti, szabad kunok! tegyetek szent esküt, és dörögjön vissza e szent eskü a magyar föld minden népei ajkairól: hogy nem teenditek addig le boszura emelt karjaitokat, míg egy önkény zsoldosa él az elárult haza szent földén! hogy nem hajtjátok fejetöket nyugalomra, míg Magyarország határain a szabadság temploma fel nem lesz építve! hogy nem teszitek hüvelyébe addig a boszuló fegyvert, míg a zsarnok-vértől ázott magyar kanaánon a népszabadság hajnala fel nem virul! hogy nem leend addig nyugalom sziveitekben, nem könyörület a zsarnokok iránt, míg a haza mentve nem lesz! Így esküdjétek, és így cselekedjétek!

Miután e szentesküt kebletökben megtevétek, egy nagy kötelességet ne feledjétek, mint egyedüli tényezőjét a haza megmentésének: bizalom a kormány és annak elnöke iránt, bizalom a hongyülés iránt.

Tekintsétek a kormány minden rendeleteit és parancsait úgy, mint Isten szavát, melyet ha nem teljesíttek, mellynek ha nem hisztek, s nem engedelmeskedtek, el kell vesztetök, s vesztetöket megérdemeltétek.

Bizalom azért a kormány és hongyülés iránt! Kik a bizalmatlanság mérget akarnák szivetökbe csepegetni, tekintsétek mint ellenségét a hazának, mint ellenségét a népszabadság szent ügyének. Vessétek meg az illy gazembereket, vagy ha mérges szavok fulánkja megfertőzteté a becsületes kebleket is, tegyétek ártalmatlanná, dobjátok ki társaságtokból 's üzzétek el magatoktól; mint a rühes állatot.

És ti Isten szolgálói! Egyházi személyek! kikre van bizva a nép erkölcsének tisztítása és szilárdítása! kikre van bizva a nép lelkének felvilágosítása! Oh! világosítsátok meg a népek lelkét, hogy setétségben ne járjanak. Erősítsétek a népek hitét, hogy ne csüggedjenek ügyünk győzedelmében!

Oh! tegyétek ezt! hiszen ti Isten emberei vagytok, s az önvédelem szent harcza, melyet nemzetünk vív, - Isten parancsa! a népszabadság szent eszméye, - mellyért küzdünk - Isten törvénye, Isten akaratja!

Nézzetek a hajdankor szent papjára, Kapisztranra, ki kereszttel kezében járta be a hazát, 's lelkesítette, 's gyűjtötte a vad török elleni harcra az Isten népét. Lelkesítsétek a népet ti is a szent harcra, tanítsátok bizni és engedelmeskedni a honkormányának s annak elnökének, úgy mentve leend a haza! *Szanka*

35.

Vidasics Ede felhívása.

Közlöny, 1849. február 1.

A' lovas és gyalog serezek parancsnokai fölkéretnek: miszerint abbeli jelentésöket, valjon ezredeiknél a' tábori lelkési állomás jelenleg már be van-e töltve? vagy netalán ezentúl betöltendő lenne? valamint a' már jelenleg e' minőségben működő egyének neveit, és jellemjegyzékét; úgy nem különben a' vezényletük alatt lévő katonaság létszámát, tekintettel a' különböző vallásfelekezetekre, kellő intézkedések megtétele végett a' hadügyministerium hadlelkési osztályába minélelőbb beküldeni sziveskedjenek.

Debreczen, január 31. 1849. *Vidasics Ede tábori föllelkész*

36.

G.J.: Református esperesekről.

Közlöny febr. 24. 1849.

Nehéz idöket élünk; a' szétoszlottaknak hitt fellegek ismét fenyegetözve tornyosulnak szabadságunk ifjú csemetéje fölött; a' camarilla mint tört fejü kígyó, minden izmait megmozdítja, 's halálos rángatózásával felkölti a' pokolnak vak eszközeit, hogy kísértsék meg összeszedni rombolt erejüket, 's próbálják kitépni a' nép kebléből a' szabadság örök zöldjét, 's helyébe állítsák fel, halál és sápadt irigység jelképeül, a' sárgafekete lobogót, hogy alatta, miként a' gyász emlékű három századok folyamában legyen nyomorult, legyen az önkény igavonó barma e' kicsigázott magyar. De hiszek nemzetem védistenében, hogy e' gyalázatos törekvés megsemmisül, az önerejében büszke nép vést nem rettegő kebelén! Hiszem hogy a' nép lelkesültebben áll szép jövője küszöbén, erősebben tartja vas ujjai közt a' szabadság felnyitott kapuját, mint sem azt, a' sötétség szolgálai tolvajkulcsokkal újra bezárhatnák! És hogy annál rendithetlenebb legyen a' nemzet, szükség, hogy mind azok, kik hazánk egy dicső felvirágzadandását hiszik, ohajtják, hatásuknak egész erejét fordítsák arra: hogy az idök intését annyira megértett nép, ne csüggedjen, ne lankadjon mind addig, mig egy jogbitorló zsoldos tapossa e' szép haza téreit! Nektek jutott e' részben a' legszebb hivatás lelkészek! kik Isten mellett munkálódó szolgák lévén, azzal foglalkoztok, hogy boldog legyen az öntudatra ébresztett nép, "legeltessétek gyönyörúséges és füves helyeken, és kies vizek mellé vigyétek azokat és viseljétek őket az igazságnak ösvényén." Mint erre a' sz. irás is tanít

titeket, vezessétek őket, hiszen ti vagytok a' földnek világossági, ha a' só megizetlenedik mivel sózatik az meg!? e' szép hivatást teljesítő lelkészeink keblökben hordozzák a' végzett kötelességből fakadó örömet, de e' benső öröm mellett szükség lévén a' hazának ismerni munkás fiait, édes kötelességnek tartom fölmutatni a' hazának egy szerény polgárát, a' bihari reformált egyházvidék esperestjét Nagy István urat, ki az erdélyi táborból - hol mint zászlótartó szolgált - haza jövén, a' keze alatti egyházakat nemcsak meglátogatta, hanem minden gyülekezetben egy egy napot töltvén, hazánk jelen körülményeiről felvilágosító beszédet tartott, lelkesítvén s áldozat tételre szólítván a' hallgatókat.

Hallottátok volna csak őt, midőn mondá, hogy az Izraelt sanyargató hajdani Faraóknak csak nevök változott a' mai uralkodókban? 's midőn átkozott emlékü Machiavel népnúzó tanát, mint az uralkodók vezértörvényét megemlítve, kimondá: hogy ha az önvédelemre készen álló népet, az őt üldöző Faraóktól meg nem menti is a' vöröstenger elborító árja, mint erejét érző hatalmas oroslány, búsult gerjedezéssel támad fel e' nemzet minden hű fia, 's a' Tisza és Duna hullámaiba fojtja azokat, kik békés hazánkba nem győzelmet nyerni, de temetőt keresni tolulnak. Ha láttátok volna milly büszkén emelé fejét a' szegény polgár, 's millyen láng ragyogott tiszta fényü szemében? meggyőződheték vala arról: mennyire igaz, a' bibliai bölcsnek eme mondása: "mint az aranyalma az ezüst rostélyokon, olyan az alkalmazatosan mondott ige". Így szeretném én látni egyházi főnökeinket, így ohajtanám, ha kötelességek szerint érintkezésbe tennék magokat a néppel, mert ennek kiszámíthatlan szellemi haszna, 's a' hazára tetemes anyagi következése van? mi a' szellemi? azt a' nép lelkesedése tanúsítja. Az anyagiakról rövid időn értesülend a' közönség, mert nincs gyülekezet vidékünkön, hol a' lelkesítő szóra szent edények, harangok és kórházi ruha darabok nem ajánlottak volna az annyi felől megtámadott hon oltárára! és lássátok pályatársak ez annak a' következése, ha főnökeinket, nem az eddigi szűk korlátú presbiterialis rendszer, hanem az összes nép fejenkénti befolyásával választjuk, nem a' nepotismus ültet tunya főnököket a' szép hivatású helyekre, hanem a' nép Isten szavakint hívja azokra az érdemeseket.

Az összes nép szava emelé Nagy Istvánt esperessé, az összes haza és nép érdekében fáradozik hivatalában 's mi tisztelettel 's áldással kísérik lelkesedéssel megkezdett pályáján.

Tudnék ez önhivatásának olly szépen megfelelő ifjú esperest mellé, a' hajdani rendszer útján esperessé lett n. t. urak közzül, olyat mutatni fel, ki a' néppeli érintkezésbe jöni parancsoló egyházi felsőbb rendeletet annyiban teljesítette, mennyiben az illető esperesi tisztelet díj beszédére, az iskolák és nép teljes elmellőzése mellett ingyen előfogatokon amugy more patrio²⁹⁶ egy körutat tett, pedig annyira ismeri az esperesi hivatal fontosságát: hogy saját, tiszteletes vejevel is nagytiszteletű uram atyámnak hivatja magát, imé a' titulust, 's czimeket nyugalmazó korszakban is, egész a' nevetségig megkívánja, de feledi azt: hogy " a' ki első akar ti közzületek lenni a' legyen a' ti szolgátok!" Halljátok e' ezt szolgatársak? kik a' hazának egyszer mondott szavát, mint az istenét kétszer hallani vagytok hivatva? Ha igen! kezdjétek újra a' rosszul befutott körutat, lelkesítsétek a' nélkülöttek is lelkesült népet, mert jól esnék a' gyülekezetek papjainak, ha nem csak ők, de ti is szólnátok a' haza érdekében. Előttetek a' bihari esperest példája, kövessétek azt, ne szégyeneljétek ősz fővel e' fiattól tanulni, ha pedig ezt tenni nem akarjátok, hagyjátok el azon szép helyet, mit az ujjab kor kívánata 's a' haza jelen igényei szerint a' nép felvilágosítására használni nem akartok! de a' magasról, a' magasban vezér sugárt keres a' szem, ti pedig azt nem lövelltek alá, sőt kétségesítitek a' biblia ama szavait: "nem rejtethetik el a' hegyen épült város!" mert ime titeket a' nepotismus polyp karjai esperesség halmára emelt még is elrejtitek magatokat, 's azt hinne az ember: hogy e' bűn termő korszak még református jesuitákat is szül átkára a' szenvedő hazának. Notabene én illyesmit, e' fontos kötelesség olly könnyelmű kezeléséből nem következtetek, de annyit

---

²⁹⁶ Honi szokás szerint.

mindenesetre mondok zárszavúl a' szentkönyvből: "nem jól van ez így, nem így kell ennek lenni atyámfiain!"

G.J.²⁹⁷ Nagyvárad, febr. 21.

37.

Szoboszlai Pap István: /1849./ Március Tizenötödiki évfordulati országos ünnepély alkalmával a' debreczeni helv. hitv. egyház nagytemplomában előmondott könyörgés.

TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

Hozzád jövünk, népek ura, földnek ura, mennynek ura! Nemzeti ünnepet szentelve dicsőítésedre jövünk Te hozzád ma, megújult nemzet-életünk évnapján; a' napon, mellyet Te választottál, Te rendeltél, hogy lenne ez a' magyar nép között elfogyhatatlan emlékezetben nemzetségről nemzetségre.

Hozzád jövünk e' nagy napon, mi istenünk! hozva zsámolyodhoz hálaérzetet, sziveinkben ömledezőt: hozva zsámolyodhoz panaszt, elkeseredettet; hozva elődbe könyörgést, forróan buzgót, esdeklőt.

Atyánk! nyisd meg egeidet hálaszavunk előtt, mellyet hozzád emelünk régi időkbeli irgalmadért, jótéteményidért. Mert a' mi füleinkkel hallottuk mi, atyáink beszéltek nekünk, minémü dolgokat cselekedtél légyen az ő idejökben 's régtől fogva nemzetünkkel. Tudjuk mi, hogy Te hoztad ki távol világrészből e' népet és Te helyhetted e' megáldott földre; Te őrizted ezt itt, ezer viszontagos évnek folyta alatt; annyi idegen, rokotalan, sokszor ellenséges népnek közepette; annyi háborgattatás, annyi ostrom-, és veszélynek közepette. Uram! bizony Te voltál, csak is Te lehattél, e' népnek hajléka eleitől-fogva minden időben. Te voltál ennek erős bástyája, őriző pásztora, Istene, e' mái napiglan.

Hálaszavunkat emeljük hozzád a' kegyelemért, mellyet legközelebb megújítottál mi rajtunk, midőn a' mult évnek ezen napján polgári életünkben új eget és új földet hoztál létre hatalmason; midőn törvényeket adtál nekünk, ha nem is saját kezeiddel füst és mennydörgés közt kőtáblákra irottakat, de csakugyan törvényeket, mellyeket lelked sugallott, lehellett; törvényeket, akkor a' béke csendes fényében szivtábláinkról törvénykönyvünk tábláira átírottakat. Adtad nekünk törvényeit a' szabadságnak, mellyre Te hívtál minden embert, így minket is; mellyre Te hívtad a' népeknek mindegyikét, a' mi népünket is. Adtad nekünk törvényeit a' szabadságnak: hogy istenségednek bennünk lakozó szikráját, a' világoskodó józan ész, ne gátolja többé nyilatkozataiban földi korlátlan hatalom, de szólhasson közöttünk ezentul a' száj a' szivnek teljességéből; hogy ne légyen többé honunkban sem a' Sion sem a' Garizim hegyéhez²⁹⁸ kötve a' Te imádásod, de minden lélek akadály nélkül járulhasson hozzád imájával, hite és meggyőződése szerint; hogy, mint sajátját, úgy mivelhesse már földjét e' honban a' szántóvető 's élhessen ez, élhessen minden sors- és helyzetbeli, munkájának őt illető hasznából, veritéke gyümölcséből 's egye itt ekképen mindenki örömmel maga-kereste kenyérét; hogy ne légyen többé e' nemzetnek java idegen népek érdekének föláldozva, de fejlődjék e' nép akadálytalanul és emelkedjék magosra független önállóságában; hogy ne

²⁹⁷ Feltehetőleg Gaál József (Született:1811. december 12.) A szabadságharc idején Szatmár megye főjegyzője.

²⁹⁸ Garizim hegye a samaritánusok szent helye volt. (Utalás a vallási egyenlőséget biztosító törvényre.)

gátolják többé ennek előhaladását kormányzók, kik idegen népből való férfiak és e' népnek nem atyafiai, de sőt dajkálják ezentúl 's ápolják közöttünk a' hazát, mint közédésanyát, saját szülöttjei, növeltjei, kebelének szerelmei.

Adtad nekünk ugyanakkor törvényeit az egyenlőségnek, hogy miként te nem vagy személyválogató, de minden nemzetségből kedves előtted, a' ki téged fél és igazságot cselekszik, - úgy mi közöttünk találjon különbség nélkül ótalmat a' törvényekben, valaki azokat tiszteli 's megtartja; hogy hordozza e' hazának minden fija, erejének mértékéhez képest, a' polgári társas-élet mellőzhetetlen terheit, részesüljön viszontag annak áldásaiban, jótéteményeiben.

Adtad nekünk törvényeit a' testvériességnek, hogy szolgaságból fiúságra vétetvén föl 's befogadtatván az alkotmány nagy házába, kik ekkorig kívül valának, a' nép milliói, - valamint Te benned egy atyát imádnak ott fön, úgy egy köz-anyát ösmérjenek, szeressenek, tiszteljenek itt e' földön a' hazában.

Áldott légy Atyánk! a' törvényekért, mellyekben így nyilatkoztad ujászületésre vezérlő szent akaratodat 's mintegy uj szövetséget szerzettél Te magad és népünk között. És légyenek Tőled megáldottak életökben, megáldottak még hamvaikban is, nemzetünknek Mózsesei, kik által e' törvényeket adattad, írattdad.

Óh! de halld meg, irgalmasságoknak Attya! hálaszavunk mellett, panaszunknak szózatát is, melylyel elődbe járulunk.

Nem pörelünk mi Te veled, Urunk Istenünk! meghiusulta miá szép reményeiknek, mellyeket uj törvényeinkből meriténk; nem pörelünk Te veled a' nyomoruság miá, melly a' jobb napok várása közben és ezek helyett ránk szállott. Nem kérdezzük mi békételenkedve: miért vetettél el minket mindenestől fogva? miért füstölög haragod, meződnek juhaid ellen? Nem, sőt meghajtjuk előtted, mint gyarló létünkhez illik, magunkat a' porig: mivel hisszük, tudjuk, hogy megpróbáltatásunkra nyújtott nekünk általad a' keserü pohár 's azért bocsátottad ránk a' küzdelmek suját, (!) hogy megkisértsd és a' kisértetben emeld erónket, bátorságunkat, honszeretetünket, kitartó béketűrésünket. Légyen tehát, Atyánk! a' te akaratod 's ám légyen a' mi bémenetelünk a' nemzeti jobblét és szabadság szent ígéretföldére, ha Te úgy végezted, összekötve harczczal, áldozatokkal, szenvedéseknek terhével!

De, mint benned-bízó gyermekeid, úgy tárjuk föl előtted keblünket, úgy öntjük ki előtted, Atyánk előtt, panaszunkat azért, hogy, - a' honnan békét, ótalmat, boldogittatást vártunk, kellett várunk, - épen a' királyszéktől származott ránk a' nyomoruság, mellynek terhe alatt nyögünk; hogy épen a' királyszék környezetében tartatott tanács, ott szövetett ármány és árulás, ellenünk, vesztünkre; hogy onnan támasztattak föl ellenünkbe népek, kik iránt mi soha gonosszal nem voltunk; kiket mi nem háborgattunk, ok nélkül meg nem fosztottunk; népek, kiket mi nem csak közelünkben, de határainkon belül 's épen közöttünk is, békében lakni engedünk, békében élni 's boldogulni segítettünk; hogy illy okból és illy úton kényszerült ártatlan népünk, önmegtartásáért, fegyvert csinálni szántóvasaiból és kaszáiból dárdákat; illy okból 's illy úton kényszerültek a' mi népünknek fiai, elhagyva békés házaikat, tűzhelyeiket, szerelmeseiket, fegyverbe öltözni 's csatamezőre szállani; illy okból 's illy úton kényszerülnek honfitársaink ezerei most is, a' szeretett közanya megmentéséért fegyverben állani, szembe dühös ellenséggel, szembe vézszel és halállal; illy okból 's illy úton esett immár a veszélyezett hon oltárán áldozatul testvéreink sokasága, elvérezve ott, hol e' nemzetnek életéért, hol övéik életeért, kelle harczolniok.

Óh! jusson föl e' panasz hozzád, könyörülő Atyánk! És te, igazságos világbiró! ítélj mi köztünk 's elleneink között; vesd részrehajlatlan mérlegedbe a' mi ügyünket és elleneiknek ügyét; ítélj, végetlen igazságod szerint: hogy bűnhődjék, mint érdemli, kit a' véték sulya terhel; jöjjön ki pedig diadalmason a harcból büntelen nemzetünk.

Nyisd meg, Atyánk! egeidet könyörgésünk előtt: hogy, ha már teljes öröme ünnepe nem lehet, légyen e' nap ránk nézve könyörgésnek, de meghallgattatás reményével fölbocsátott könyörgésnek 's ekkép jövendőnkre nézve jóbizodalomnak, bátorításnak ünnepe.

Isten, mi Istenünk! könyörgünk néked hazánkért az egyetlenért, mellyet számunkra e' földön készítettél, kimutattál Óh! fogadd ótalmad alá mindenkorra, fogadd ótalmad alá most legközelebb, midőn illy nehéz harczot vív, e' hazát 's fedezd bé ezt szárnyaiddal, mint törhetetlen paizszsal. Szégyenítsd, alázd meg ennek elleneit; rontsd meg karjaikat, törd össze fegyvereiket és szórd el őket, mint a' port. Adj, seregek Ura! nemzetünk igaz ügyének dicsőséges győzedelmet. Uram! gondold meg, hogy e' nép Te néped és azért ne láttassék előtted kicsiny dolognak a' nyomoruság, melly minket körülvelt. Uram! kelj föl és könyörülj a' Sionon, mert ideje hogy könyörülj rajta, mert eljött immár az idő. Kelj föl Uram! és jöjj nekünk segítségül. Uram! cselekedd, hogy megtartatván most, álljon meg mind az idők végeiglen és virágozzék e' haza 's légyen ennek kebelében a' magyar nemzetnek, légyen a' most élőknek 's a' majd későn születendőknek is, csendes és nyugodt lakhelyök, míg a' föld 's az egek el nem mulandanak.

Isten! Mi Istenünk, Könyörgünk néked, együtt levő s most közöttünk levő törvényhozóinkért is, kiket ezek a' nemzet nevében hatalommal fölruháztak, kormányférfiainkért 's ezek vezérfőnökeért. Könyörgünk néked mind ezekért, kikre e' nemzet szemei reményteljesen függesztvék, mint általad előállított védangyalokra, mint szabadítókra, a' háborunak veszedelmei közt. Uram, mi Istenünk! minél nehezebb hazánkra nézve az idő, mellyben ők tanácskoznak és kormányozva működnek: könyörgünk, adjad nékiek annál nagyobb mértékét kegyelmednek, szent lelkednek; minél nagyobb a' veszély, melly e' hazát fenyegeti : könyörgünk, ruházd föl őket annál nagyobb mértékével a' bölcseségnek, erőnek, álhatatosságnak; annál nagyobb mértékével az egyetértés lelkének: hogy nem nézve senki közülök csak a' maga hasznait, mindnyájan egy értelemmel és egy akarattal egyedül a' közjót, a' hányatott hazának javát, megmentését, megmaradását nézzék és munkálják. Te magad igazgasd e' végre az ő tanácskozásaikat; Te magad vezérelj kormányzó lépéseiket: hogy az ő bölcs értelmökben, jó akaratukban, czélszerű rendelkezéseikben a' te akaratod nyilvánuljon, a' népnek pedig megmaradása, a' hazának üdve légyen.

Isten, mi Istenünk! Könyörgünk néked, hazánk fegyverben álló fiaiért, nemzeti hadseregeinkért; könyörgünk azokért is, kik idegen népek fiai közül jöttek harcolni a' mi szent ügyünkért, az igazság és szabadság - minden népekkel közös - szent ügyeért. Seregek ura, nagy Isten! Te légy velök mindezekkel; Te oktasd vezéreiket; bátorítsd a' vezérlettek sokaságát; Te járass tábornok mindnyájok körül szent angyalaiddal; Te harcolj velök, mellettök; a' Te karjaid erősítsék, fedezzék, ótalmazzák őket; a' Te kegyelmed tartsa meg 's adja vissza minél előbb a' megszabadított hazának, adja vissza elhagyott kedveseiknek, győzelemkoszorúzottan a' hűn vitézkedőket. Te cselekedd ilyenképen, hogy meglássák minden népek, ösmerjék meg rémülten elleneink is, hogy a' mi Istenünk hadakozik mi értünk.

Seregek Ura, Istenünk! tekintsd meg azokat köztünk 's e' honban mindenütt, kikhez harczba ment szerelmeseik vissza nem térhetnek, vissza nem térendenek többé itt e' földön, mert elhullottak a' szent harczban 's a' csatamezőnek hantjai alatt találták föl porrá-lételőknek sirját.

Uram! vigasztald ezeknek hátrahagyottait, tudatva velök és éreztetve, hogy dicsően végezték, mert a' haza szent ügyeért tették le életüket a' kedves siratottak. Ezeknek pedig, a' dicső halál áldozatainak, ha már e' földön fejökre nem tűzheték a' diadalnak kiérdemlett babérlát, adj Te ott fön, hazafiui hűségök jutalmaul, hervadhatatlan koszorút.

Isten, mi Istenünk! Könyörülj azokon, kik igaz ügyünk harczában megsebesülve szenvednek. Te kötzd be, te orvosold meg sebeiket; enyhítsd fájdalmaikat azon édes öntudattal, hogy az ő sérelmök a' hazát gyógyítja, az ő romlásuk a' hazát építi. Uram! tarsd meg, állasd helyre minél előbb 's add vissza övéiknek és a' honnak őket.

Atyánk, Istenünk! Engedd szent színed eleibe jutni e' könyörgést, e' könyörgés minden szavát. Atyánk! légyen te előtted e' mi könyörgésünk, mint jó-illatu áldozat.- Óh! menjen föl elődbe, e' mi nyilvános könyörgésünkkel együtt, azon sok ezer honfiak titkos fohásza is, kik, - mert ellenséges fegyver lebeg fejök fölött, mert a' nyomasztó erőszakos hatalom' bezárja ajakaikat, elfojtani törekszik szívök gondolatait is, - nem emelhetik e' miatt, mint mi emeljük ez napon, imáikat hangos szavakban, de csak elrejtve bocsátják könyörgő sohajaikat, magos egeidre. Irgalmas Isten! könyörülj testvéreinken, kik illy siralmas helyzetben, illy erőszak alatt nyögnek 's küld el hozzájuk sietve vigasztaló szabadításodat.

Uram! Tekints kegyelmesen hazánk minden vidékeire, mellyeket ellenség pusztit, sanyargat, ostromol. Add, hogy légyen e' haza ismét egy; légyen hamar megmentve ellenség-hozta inségtől, félelemtől, pusztulástól. Add, hogy szállhasson föl hozzád hamar, megszabadított összes nemzetünk győzelem-ünnepi és hála-éneke. Add, hogy valahányszor e' nagy nap, mellyet ma ünneplünk, évenként előforduland, találja az e' hon minden lakóit jólétnek, békének, szabadságnak örvendezve 's így légyen e' nap évszázadokon keresztül zavartalan örömmel nemzeti ünnepe a' magyar nép között.

Add, Uram! hogy e' nemzeten, ennek szabadságán, virágzásán, boldogságán, megláttassék a' te jókedved mindenha 's légyen a' magyar nép, mint a' te választott néped, nagy, erős és dicső, a' föld népei között, mind az ítélet napjáig. *Ámen. Előmondta Szoboszlai Pap István, prédikátor és superintendens.*

38.

Kormánybiztos Hódosy Miklós helv. hitv. esperes Balogh Péter Urnak.

A Szemlakai egyház levéltárában az 1849. évről fenmaradt néhány nevezetesebb rendeletnek másolatai.

TtREL I. 3.a.3. I-ső ív

1121/1849. Országunkat kormányzó Elnök Kossuth Lajos Úrnak Apr. 19-én az 5821 sz. a. kelt rendeletével egyhangzólag kötelességemnek tartom fölkérni esperes Urat, hogy országunk függetlensége nyilatkozatát az egyház szószékből gondoskodása alatt lévő papok által felolvasztatván kihirdettesse a maga egész terjedelmében, egy általában szíveskedjen kötelességökké tenni, hogy ezen függetlenségnek magasztosságát a dolog és körülmények természeténél fogva kifejtsék, még pedig nem csak a szószékből, hanem magán körükbe is hivatásuknak ismerjék vólta képpen előterjeszteni azon okokat és előnyöket, melyekkel szabadokká és függetlenekké lételünk által már most mi is bírunk azon nemzetek felett, melyek önkény által leigázva egyes magány család érdeke előtt meghajlani kényszerülve, csak másnak, és nem is magunknak élnek.

Én a függetlenségi nyilatkozatot számos ezer példányba ki fogom a nép közt osztatni, hogy maga is meggyőződjön és okulhasson sőt ellenörkődhessen az egyházi szolgálóktól hallottak fölött.

V. Olasziban April 26. 1849. Kormány biztos Hódosy Miklós.

39.

Horváth Mihály rendelete.

Közlöny 1849. május. 10.

Minden hitfelekezetű egyházi és iskolai főnököknek, előljáróságoknak, és testületeknek, tehát püspököknek, káptalanoknak, consistoriumoknak és tanári karoknak ezennel meghagyatik: hogy a' magyar álladalom kimondott önállósága 's függetlensége iránti hódolatukat 's a' törvényes kormány iránti engedelmességüket ünnepélyesen kiadva 's aláírásukkal hitelesítve, Magyarhon kormányához mától számítva legfelebb hat hét alatt beküldeni, mulaszthatlan szoros kötelességüknek ismerjék. Debreczen május 9. 1849.

Horváth Mihály Vallás és közoktatásügyi minister.

40.

Horváth Mihály : FELSZÓLÍTÁS s illetőleg rendelet a haza minden felekezetbeli lelkészeihez.

1849. május 18. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény

A magyar nemzet szabadságharczának első szaka az igazságos isten segedelmével szerencsésen bevégeztetett.

A hitszegő dynastia zsarnok hatalmának egyedül az évtizedek óta begyakorlott seregek erejében, s hadi szereinek felhalmozott készletében volt alapja.

És ezen alap, mellyet sem isten, sem moralis erő, sem a népeknek csak egyedül igazság, becsületesség és jogméltánylat által megnyerhető őszinte ragaszkodása, nem támogatott, ezen alap meg van döntve.

Az évtizedek óta anyagi erőfeszítéssel felkészített seregei, a nemzeti ügy szent igazsága érzetétől lelkesedett hadaink által számos harcokban megveretve futottak ki az általok négy hónapig sanyargatott, kipusztított hazánkból.

És ez másként nem is történhetett.

Az igazságos isten nem nyujthat segedelmet a hitszegőnek. Nem gyámolithatja azt, ki jogot, igazságot, ki mindent mi szent, gonosz megátalkodottságban lábbal tapod. Nem erősitheti karját, nem áldhatja meg fegyverét annak, ki azt az emberiség legszentebb jogai s érdekei ellen emeli fel.

A mi ügyünk szent; a mi harczunk a jog, az igazság, az önvédelem harcza. És azért áldá meg isten fegyvereinket, azért vezette hadainkat győzelemről diadalra.

És ez másként nem is történhetett.

A jog és igazságérzete magasztos lelkesedéssel villányozta át a haza minden hű fiainak keblét. A hitszegő dynastia és zsoldosai által elkövetett szentségtelen jogtapodás, a békeszerető nemzet leigázására beküldött hadak iszonyu pusztításai, rablásai és gyilkolásai felébresztették a nemzet erkölcsi erejét: fegyvert ragadt a nemzet számos fia, s az erkölcsi erő által támogatott nemzeti sereg szétverte, kiüzte a mindennel felkészült zsoldos hadakat.

Szabadságharcunk első szaka ekként isten segedelmével szerencsésen bevégeztetett.

De ne higyjük, hogy dicső diadalaink már nyugalom párnájául szolgálhatnak.

Ne higyjük, hogy a hitszegő dynastia, mivel már annyi iszonyatosságot követett el, mennyit a történet egy lapja sem mutathat fel, mennyi, ha el nem követte volna, hihetetlennek látszanék; ne higyjük, hogy e dynastia már annyira kimerült volna ármányaiból, hogy újabb istentelenségre vetemedni képes nem volna.

Külföldi hírlapokból szintugy, mint honi hivatalos tudósításokból mind bizonyosabbá válik, hogy az atyáskodó császári család, saját erejével nem győzhetvén le bennünket, barbár orosz zsoldosokat hoz be leigáztatásunkra, nemzeti létünk és szabadságunk legyilkolására.

De ne csüggedjünk! Igazságos isten él és áll őrt felettünk; él, és sujtandja a zsarnokot.

Ő, ki eddig diadalokra vezérlette hadainkat, a népszabadság esküdt ellenségének zsoldosai ellen is gyámolítandja vitéz seregeinket.

Ne csüggedjünk! A morális erő, melly a sereg, fegyver, mindennemű hadiszerek kiállításának ezernyi nehézségeit s akadályait leküzdve, győzhetlenné edzette vitézeinket, most annyi diadal után, lelkesítve ezektől is, a szabadságggyilkosok sokszorta nagyob csordáit is legyőzendi.

Ámde, hogy az igazságos isten segedelme bennünket folytonosan gyámolítson, hogy a morális erő vitéz seregünket és egész nemzetünket egyiránt megtörhetlen kitartásra, ernyedetlen bátorság és áldozat készsége lelkesítse, a ti buzgó, fáradhatlan közremunkálástokra van a hazának szüksége, hazánk minden vallás felekezeti lelkészei!

Ti tehát lelkészek! Kiknek ajkairól függ a nép szive, kiknek azon magasztos hivatás jutott, hogy a vallás, emberiség és igazság szent érdekeit e' földön az alkalmas szó hatalmas fegyvereivel kiküzdjétek; ti, kik az isteni gondviselés által hivatva vagytok a világ isteni megváltójának tanai, evangelioma által megállapított lelkiösméret és népszabadság előharczosai gyanánt állani hű népeitek élén – lelkészek! ébredjétek, buzduljatok fel! Nagyszerű és szent munka vár reátok, és szólít fel benneteket, megfeszíteni értelmetek minden erejét, kebletek minden buzgalmát!

A muszka készül betörni hazánk leigázására! Lelkészek! Nem ismeritek-e barbár és zsarnok hatalmát? Nem tudjátok-e, hogy ő hol magát megfészkel, ott vége a lelkiösméret és vallás, vége a nép szabadságának? Nem tudjátok-e, hogy a hol fegyvere győz, ott a miveltség, tudomány, józan felvilágosodás, emberiség sirba száll, ott a butaság, vakbuzgó babonahit sötét

boruja terjed el a rabszolgaság nyomán? Nem tudjátok-e, hogy a merre csak zsarnoki vasvesszejének hatalma kiterjed, ott a szeretet istenének ösmerete számüzetett, ott a legkiméletlenebb türelmetlenség, a legkegyetlenebb, semmitől nem iszonyodó vallásüldözés üti fel sötét uralmát?

Avagy nem emlékeztek-e, hogy alig egy pár éve, pogányoknak bélyegzett bennünket, egyéb keresztényeket buta népeihez kibocsátott nyilatkozatában?

Nem olvastátok-e a történet lapjain, milly borzasztó kegyetlenséggel térítette saját vallására azon számos görögszertartású katolikus népeket, kik Lithvaniában, Podoliában és Volhyniában hatalmának vasvesszeje alá jutottak? Miképen kényszeríté a népet papjaival együtt elhagyni ősei vallását? Hány tiszteletreméltó püspök és lelkész, kik az óhitre áttérni vonakodtak, lett akkor szánandó áldozatává a legborzasztóbb kínzásoknak! Hány vallásához hiven ragaszkodó hős lélek, kiket a kínzások megtörni vagy meggyilkolni képesek nem voltak, üzetett Sziberia jeges vadonaiba, honnan nem volt többé számokra szabadulás.

Nem emlékeztek-e azon vérfagylaló iszonyatosságokra, mellyeket még csak néhány év előtt is védtelen, gyöngé apácák ellen elkövetni nem iszonyodott, egyedül azért, mert kath. vallásúak voltak.

És ti prot. lelkészek, tekintsetek Lieflandra, Eschlandra, Curlandra. Milly szomorú állapotra jutott az ev. vallás ott a türelmetlen muszka ezerféle bosszantásai, korlátozásai, tilalmai miatt! milly kínzásoknak voltak, sőt vannak is kitéve a védtelen lakosok, mivel az istent más módon imádják, mint mikép a zsarnok akarja; mivel egyházaikban s iskoláikban több ismeretekre, nagyobb felvilágosodásra törekednek, mint mennyire őket a zsarnok czár szorítani szeretné, hogy a rabszolgaságot eszméletlenül, egykedvűen tűrhessek.

És cselekszi mindezt kiszámított rendszerességgel egyedül azért, mert minden más vallást kiirtani azon elvei közé tartozik, mellyekre zsarnokságát alapítva gyilkolja a népek szabadságát, terjeszti a rabszolgaságot.

Fel tehát hazánk, nemzetünk minden vallás felekezetbeli lelkészei!

A muszka, midőn polgári és nemzeti szabadságunkat tiportatni küldi be zsoldosait, a muszka ó-hiten kívül harczot üzen egyszersmind minden más, pogánynak gúnyolt keresztény vallásnak!

Tudja ő, hogy az igaz keresztényi tanok, legsükebb forrásai, legerősebb védbástyái a nép polgári szabadságának. És nem hiszi befejezettnek a szabadság elnyomásának ördögi munkáját, míg annak forrását s védfalát az igaz keresztény vallást, a lelkiösméret bilincsekre verése, az evangeliomi fáklya világának eloltása által ki nem irtotta, vagy legalább butaság jármába nem hajtotta.

Fel tehát hazánk, nemzetünk keresztény lelkészei!

Ő, a ravasz zsarnok kettős harczot készül vivni ellenünk; harczot a nemzeti s polgári szabadság, harczot a vallás és lelkiösméret szabadság ellen.

Mert ne higyjétek, hogy majd kivonuland, ha nemzeti szabadságunkat bilincsre vernie sikerült. Ne higyjétek, hogy gyámságáért semmi jutalmat nem igényel a hitszegő habsburgi háztól, melly magát karjai közé dobta! Tekintsetek az aldunai tartományokra! zsarnokságának

ravasság és önérdék fő eszköze és rugója. Örömmel ragadja ő meg az alkalmat, midőn az isten büntetéséből eszt veszített habsburgi ház magát karjai közé veti, hogy szabadságra törekvő népeit leigázza, tudván, hogy nemzetünk szabadságával egyetemben a népeitől gyűlölt habsburgház is áldozatául esendik telhetetlen hatalom-terjeszkedési vágyainak. Tudja ő, hogy jutalmául mostani segedelmének korlátlan hatalom és uralkodás néz reá a közel jövőben egész keleti Európában!

Az ő harcza ellenünk polgári és vallási harcz egyetemben.

Fel tehát hazánk lelkészei! Készüljete ti is keresztesharczra a zsarnok hódító ellen, ki benneteket és híveiteket pogányoknak nevez. Vallástok szent érdeke lelkesítsen benneteket a küzdelemre! Láng szavakban rajzolja ti híveitek előtt a veszedelmet, melly vallási tekintetben is eléri őket, ha a zsarnok oroszoknak sikerülne legyőzni vitéz sergeinket, leigázni hazánkat.

Fel fel munkára, szentebb érdekek mellett soha sem szóltatok! A vallás, lelkiösméret és polgári szabadság érdeke az, minek védelmére ünnepélyesen hivlak fel benneteket.

A veszély nagygyá válhatik mind polgári, mind vallási szabadságunkra, ha ti is lelkészek, s általatok az összes nép milliói megtörhetlen gátot nem gördíttek a rohanó ár elébe; s épen azért nagy és ernyedetlen legyen buzgalmatok is, annak a nép felvilágosítása, fellelkesítése által eszközözendő elhárításában.

Például szolgáljon buzgalmatokban a különben hazaáruló Rajacsics. Mit tett ő maroknyi népével az által, hogy a vallás fegyveréhez nyúlt, vallással izgatott, holott híveinek vallását elnyomni, üldözni senkinek sem jutott eszébe!

Ha ti csak tizedrészét teszitek annak, vallástok s az emberiség és igazság szent érdekében, mit ama honáruló gonosz célokra tön, mentve lesz hazátok, mentve lesznek vallástok s az emberiség érdekei, a vallási és polgári szabadság gyilkolásának fegyverétől s még veszélyesebb ármányaitól.

Szavaim, meg vagyok győződve, viszhangra találandnak kebleitekben, s buzgalmatokat sem halál, sem rabság félelme nem törendi meg, ebeli kötelességetek hű végrehajtásában. Isten áldása, a hálás haza méltányos elismerése, híveitek lelki s földi boldogsága megvédésének tudata leszen bő jutalma hűséges fáradozástoknak.

Én csak irányt akartam adni buzgó eljárásoknak. Buzgalma isten parancsa, az ügy szentsége, s a szent hivatásokból eredő kötelesség-érzet öntsön kebleitekbe. Hogy azonban eljárások czélszerű s abban némi egyformaság is legyen az egész országban, rendelem a mint következők:

1. Minden vallás felekezeti lelkész legszigorúbb kötelességének tartsa a f. hó 27-től számítandó három héten át minden vasárnap, ezeken felül pedig az első és második hét csötörtökén, mindössze tehát ötször, a népet a szabadságharcz ernyedetlen folytatására, s midőn az majd az illető hatóságtól kihirdettetik, népfelkelésre s minden egyéb áldozat készsége lelkesítő beszédet tartani.

2. A római és görög-egyesült katholicus lelkészek különösen a fentebb meghatározott idő alatt, minden ünnep és vasárnap s azon két csötörtökön is, mellyen az egyházi beszéd tartandó léssen egyházi menetet (processiót), tartsanak; könyörögvén az alatt isten szent felségéhez igazságos fegyvereink győzelméért, ellenségeink megszegyenítéseért, a nép vallási és polgári szabadságának fentartásáért, s azért, hogy a népnek erőt, buzgalmat, kitűrést és áldozatkészséget adjon, szabadságát megvédeni.

3. Jövő Junius hó 6-kára eső szerdára országos nemzeti böjt hirdettetik, mit minden felekezetbeli lelkész hiveinek tudtára adni kötelességének ismerje; intvén őket annak szigorú megtartására, hogy isten hatalmas segedelmét szent ügyünk gyámolítására ez által is kiérdemeljük.

4. Az ide mellékelt imádság az isteni szolgálat alkalmával mindennap, a katholicusoknál különösen a mise és vecsernye után, az oltári szentségnek is kitételével, áhitatos, érthető s buzdító hangon olvastassék fel a nép előtt.

5. Ezen könyörgés befejeztével azonnal és azon nap még egyszer húzassanak meg a templomok minden harangjai, hogy azok megható zengzetének árján küldjék fel a hivek áhitatos keblök utófohászait a népek istenéhez, áldást kérve le igazságos fegyvereikre.

6. A fölkelés esetében pedig magok az egyháznak főpásztorai és papjai, ünnepi öltözeteikben, álljanak a nép élére, s a vallás mindenható szózatával buzdítsák a népet a vallási és polgári szabadság megoltalmazására, hogy a béke napjai, isten dicsőségére, mennél hamarább bekövetkezzenek.

Egyébiránt a haza megvárja minden hű fiától, kik közt a lelkészek már szent hivatásuk által is olly kitünő helyet foglalnak el, hogy minden lehető alkalmat megragadva czélszerűen felhasználandnak a nép felvilágosítására s lelkesítésére, miszerint az, vallása, hazája, szabadsága, tűzhelye védelmében megtörhetlen, kitartó, minden áldozatra kész legyen, s a milliók egyesített ereje, ellenállhatlan hatalommal verje meg, irtsa ki, és semmisítse meg a szabadság gyilkosok zsoldos seregeit, mellyeket semmi eszme, semmi erkölcsi erő nem lelkesít, mellyek jönnek, mivel csordaként hajtának át hazánk határain. Debreczen, máj. 18. 1849.

Vallás s közoktatásügyi minister, Horváth Mihály, vál. csanádi püspök

41.

Pünkösdi ünnepén Debreczenben.

Közlöny, 1849. május 30.

Debreczen, máj. 28. A' pünkösdi ünnepnapokat körülményeinkhez illő vallásos buzgósággal ültük meg. Élesztettük, neveltük azon lelkesedést, melly ekkorig bennünket meghajolni nem engedett, 's fegyvereinket győzelemmel áldotta meg.

Tegnap a' ref. nagy templomban Könyves Tóth Mihály tartott egyházi beszédet. A' tágos szentegyház tömve volt hallgatókkal. Még a' padok közti téreken is sűrűn állottak a' buzgó hivek. És a' beszéd, mellyet derék népszónokunktól hallánk, egyike volt a' legjelesbeknek. Egyszerűen 's mégis olly szépen magyaráztattak meg a' nép előtt a' kormánynak azon rendeletei, miket legujabban az oroszok betörését illetőleg kiadott. És mindez az ünnep tárgyával, a' szentlélek reánk szállása eszméjével a' legalkalmasban hozatott kapcsolatba. "Mi nem vettük a' félelemnek lelkét, hanem vettük a' szeretetnek és erőnek lelkét." Ezek voltak beszéde vezérigéi. Felvilágosította a' népet az iránt, hogy a' jun. 6-ára rendelt böjtöt miért kell minden jó protestansnak szigoruan megtartani! Elmondta, hogy az orosz hatalom, melly bennünket pogányoknak gúnyol, nemcsak életünket, nemcsak hazánkat, hanem vallásunkat - legszentebb kincsünket is végveszélylyel fenyegeti. E' beszéd hatása leirhatlan. Láttuk azt többeknél könnyekben tükrözni, hallottuk szigoru elhatározásban nyilatkozni. Ohajtandó, hogy e' jeles egyházi beszéd kinyomatván, minél több példányban, igen olcsón árultassék.

A' cath. templomban is megtétezt minden, mit az ünnep és körülmény fontossága igényelt. Molnár P. prépost ur hathatós beszédet tartott a' hívők előtt, 's az ünnep mindkét napján egyházi menet tartatott. Mai nap jelen volt azon öszses kormányunk, kormányzó elnökünk vezérlete alatt. Megemlitendő, hogy a' kormányzó elnök egyszerű honvédattilában kardosan jelent meg. Ott voltak a' katonaságból is több főtisztek. A' harangok minden tornyainkban kétszer meghuzattak, 's ha a' pünkösöd ünnep másutt is illy buzgósággal és lelkiismeretesen ünnepeltetett, nincs kétségünk, hogy a' magyar nép - melly eddig is első helyet vivott magának Europa küzdő népei közt - tömegestől fog szembe szállani bármikor, bármelly szolgahadával a' zsarnok hatalomnak.

Estefelé a' városerdőn nagyszámu nép sereglett öszsze mulatozás végett. Kivül volt Debreczennek kicsinje, nagyja; vidám zene harsogott több helyen az árnyékos fák alatt, 's vendégeskedett mindenki tehetsége, 's tetszése szerint. - Kivánatos, hogy a' rendőrség illy alkalommal szigoru felügyeletet tartson. A' fölmelegedett magyar legény könnyen kiköt aztán önnön társaival is, ha ellenség nincs előtte.

Az olasz legióból néhány század ma inditatott Erdély felé, az oláhok ellen.

Mint halljuk, Sárosi Gyula e' napokban fel fogja olvasni a' collegiumban Arany trombita című népkölteményét. A' felolvasás közben Szabó daltársasága fogja mulattatni a' közönséget. A' begyülemdő jövedelem a' sérült huszárok részére ajánltatik. A' költészet baráti és a' résztvevő hazafiak, hiszszük, minél többen meg fognak jelenni.

42.

Hódolat-nyilatkozata a tiszántuli helvét egyház kerületnek.

Alföldi Hirlap 1849. június 21.

Mi, a helv. hitv. tiszántuli egyházkerület közgyülemése, - kik hosszú időn át ahhoz valánk szokva, hogy rettegve nyissuk föl a kormányrendeleteket, meghallván pedig azoknak tartalmát rendszerint vagy fájdalomteltelen elnémulni vagy fölajdulni kényszerülünk

folytonosan sértett jogainknak óltalmára, - mi, ez alkalommal, a ministeri szóban, melly hódolati s engedelmisségi nyilatkozatra hiva föl bennünket, saját szivugallatunkat örömmre hevülten találtuk föl, s midőn a magos fölhívás nyomán ezennel hódolólag nyilatkozunk, nem teszünk egyebet, csak kebleinket tárjuk föl, kimutatandók az érzelmeket, mellyeket bennünk az april 14-ki nagy esemény keltett; az esemény, melly syriusi csillagbetűkkel lesz honunk évkönyveiben fölírva örökre.

Az utóbbi háromszáz évnek történetirata és főleg az események, mellyeket a legközelebbi év folyta alatt láttunk, - nem lehet titkolnunk, - még istenhezi viszonyunk s istenre vonatkozó hitünk tekintetében is, nehéz küzdelmet támasztának már lelkünkben. Kétkedésnek kísértő küzdelme támada bensőnkben, valahányszor egy felől istenre s törvényeire, más felől azokra tekintettünk, mik irányunkban a királyok által lönek; a királyok által, kiknek egyik őspapjához ezelőtt 300 évvel így szóla izraëlnek szavaival, és pedig szabad akaratából szóla így nemzetünk: uralkodjál rajtunk te és a te fiad és a te fiaidnak fiai. (Bir. 8. 22.)

Igen, küzdelem támada bensőnkben: mert tudtuk egy felől, hogy isten rendeletéből megmondá már Sámuel a királyságnak jogait s beirá egy könyvbe; (1 Sam. 10. 25.) de más felől láttuk, hogy e könyv ama királyok előtt bezárva, vagy rájok nézve általában elveszve volt.

Tudtuk egy felől, mikép isten parancsolá, hogy a király, midőn országának székiben ülend, írja meg magának a törvénynek mását és légyen az ő nála s olvassa azt mindennapon, -hogy megőrizze a törvény minden igéit: (5 Móz. 17: 18, 19) de más felől láttuk, hogy ama királyokról szolva csak honi törvényeink szakadatlan sérelmeit kényszerült és kényszerülend följegyezni, ha ugyan részrehajlatlanul jegyzett és jegyzend, a magyar krónikák könyve.

Tudtuk egy felől, mikép isten parancsolá már hajdan az izraëlben, hogy a király meg ne sokasítsa lovait, hadi erejét, se aranyát és ezüstjét fölötteb meg ne sokasítsa és a népet Egyiptomba vissza ne vigye: (5. Móz. 17:16,17.) de más felől láttuk, hogy ama királyok fegyveres bérenczeik sokaságában kerestek mindig ótalmat; hogy a nép veritékinek gyümölcsit magukhoz ragadni s abból kincstárukat gazdagítani törekedtek; törekedtek a szabadság kanaánjából a szolgaság egyiptomába erőszakolni e nemzetet, mellynek pedig életébe mindenkor a szabadság volt.

Tudtuk egy felől, miszerint isten parancsolá, hogy kedvesek legyének a királyoknál az igaz beszédek, az igazmondót szeresse a király: (Péld. 16: 13.) de más felől láttuk, hogy ama királyok előtt az igazmondás bűn volt és nem egy példa mutatta, hogy ha a lelkesebb honfiak valamelyike bátrabban merészelte fölemelni az igazság szavát, úgy lön vele, mint hajdan a buzgó hazafi Néhémiással, kihez, illy okból, szolga küldetéek fölnyitott levéllel, mellyben ez vala írva: az a hir, hogy te és a te atyádfiai pártot akartok ütni. (Nehem. 6: 5,6.)

Tudtuk egy felől, mikép isten parancsolá: utálatos légyen királyoknál istentelenséget cselekedni, mert igazsággal erősítettik meg a királyi szék: (Péld. 16:12.) de más felől láttuk, hogy ama királyok trónja, nép-elleni bűnökkel környezetten, nem az igazságban, de egy elferdített - mert erkölcsiséget sértő - politicának ármányaiban kereste támaszát.

Tudtuk egyfelől az Urnak parancsát: mint az isten szája, olyan legyén a királynak beszéde: (Péld. 16.10.) de más felől láttuk, hogy ama királyok, nem csak alattvalóiknak irányában, hanem a mindenható előtt is álnoksággal szoltak: mert a hány ünnepélyes esküt tettek isten előtt és nevében, annyiszor estek a hitszegésnek bűnébe. Csuda-e, ha mi, 300 éves illy tapasztalat után, hitünkben immár tántorogni kezdtünk; ha kétkedve kérdeztük már

minmagunkban: vajjon úgy van-e, mint szent könyvünk mondja, hogy az uraknak is - a királyoknak is - van urok a mennyben? (Eféz. 6:9.) ha aggódva kérdeztük már: meddig leszen ez, Uram? (Ésa. 6:1.)

Azonban, megnyugtatót találtunk még is üdveztőnk szavaiban: nem ti dolgoztok az időket tudni és az alkalmatosságokat, melyeket az atya a maga hatalmában rejtett, (Csel. 1:7.) Megnyugvást találtunk, a királyokra alkalmazva a bölcsnek szavait: mivelhogy hamar szententzia nem mondatik ellenök, melly az ő gonoszságuknak büntetésére volna: azért viszi őket szivök a bátorságra, hogy gonoszt cselekedjenek. (Pred. 8. 11.) Megnyugvást találtunk, emlékezve arra, mi irva van, hogy az ur, ha fölgerjed mint a gyermeked oroszlán, rettenetes a föld királyainak; hogy ő valamint szerez királyokat, le is veti a királyokat. (Jer. 25: 33. Zsolt. 76:13. Dan. 2:27.)

És ime csak ugyan így lőn. Nem csak a nemzet béketürelme fáradt ki; de kifáradt, ha szabad így szólni, magának istennek hosszútűrése is.

Külde az ur ama királyokhoz, ha nem is élő és élve szolgáló Jérémiást, de küldje, főleg az utóbbi fél-évszázad folyta alatt, küldje egymás után több világ eseményt, illy intő szózat: mond meg a királynak és a királynő-asszonynak: alázzatok meg magatokat, mert kiesik fejetekből dicsőségtök koronája. (Jer. 13:18.) De az intő szózat, mint kiáltó szó a pusztában, csak elhangzott. És, minthogy mindannyiszor csak elhangzott, végre mint bíró s ítélőleg szóla az ur ama királyoknak családjához: elvészem a királyi süveget és a koronát el vészem fejedről és ez nem leszen. (Ének. 21:26.) A nemzetgyűlés által szóla az Ur ítélőleg. És a magyar nép, hallva ezt, fölvidultan után zengé: magasztaltassék föl az én szabadításomnak Istene, az erős Isten, ki én érettem boszut áll. (Zsolt. 18:47,48.)

Igen: felvidult a magyar nép, látva istennek szabadítását. Meghajlott minden igaz honfi az isten szavát tolmácsoló nemzetgyűlés erélye, bátorsága, elhatározott akarata előtt. Fölmagasztalva érzette magát minden honfi, hallva, hogy trónvesztettnek nyilvánítván s hazánk területéről száműzetvén örökre a habsburgi-utóbb habsburg-lotharingiai, 300 éven át inkább zsarnokolt mint uralkodott királyi család, visszaszállott ismét a főségi főhatalom a nemzetre, ennek képében a törvényhozó testületre; hogy e tény következtében önállóvá lett ismétlen s függetlenné és szabaddá a magyar nemzet és behelyeztetett ekképen Európa szabad nagy népeinek sorába.

Örömjaj zendült föl minden honfinak szájából, midőn megértette, hogy a nemzet képviselői annak kezébe tették le az ország kormányát, kinek neve olly régóta fény- és vezérlobogóként lengett a nemzet előtt átalakulási szent ügyében s közelebb szabadság-harczában, Kossuth Lajosnak kezébe; ki olly sokat szenvedve a szent ügy miá, de meg nem törve, mint kőszirt állt mind eddig az ostromló habok között, a vésznek legdühöngőbb habjai között is.

Örömjaj zendült föl minden honfinak szájából, midőn hallotta neveit a férfiaknak, kiket a köztisztelettől környezett kormányzó maga mellé felvőn, hogy emeljék jobbját s így segéljenek nékie a kormányrudat tartani, vezetni.

Örömjaj zendült föl minden honfinak szájából, midőn hallotta a kormányra ülteknek nyilvánított vezérelveit, miszerint ők forradalmi, respublicai, democratiai kormányként és illy irányban kívánnak, fognak működni!

Örömjaj zendült föl mindezeknek hallatára általában szerte a honban mindenütt, és jöttek a hódolat s engedelmisség nyilatkozatai a magyar haza minden vidékéből.

Hát mi, - midőn ekkép a hazába mindenki hódol, - vesztegelhetnénk és hallgathatnánk-e? Épen mi, kik, a mellett hogy a polgári kivivott szabadságnak örvendezünk, örömtelten üdvezeljük egyszersmind vallásegyházi földerült szabadságunkat is!

Hiszen, a fensőbb végzet úgy akará, hogy a habsburgi családnak honunk fölötti uralkodásával csaknem egykoruvá lenne, mint általában a reformationnak úgy hazánkban a protestantismusnak ügye. És a lefolyt 300 év alatt nem esett sérelem polgári szabadságunkon úgy, hogy ne sértetett volna vallási szabadságunk is, és viszont. S valahányszor e nemzet, a zsarnoki nyomatást már nem tűrhetve, önfertartása végett fölkelni kényszerült, együtt vivott mindannyiszor a két nemű szabadságért. Mint szintén az ilyen háborukra következett ünnepélyes békekötések is együtt karolták föl a kettős szabadság ügyét; békekötések, mellyek csak azért jöttek létre, hogy meg annyi új alkalmat nyújtsanak a királyoknak hitszegésre.

Nem akarunk mi itt szabad utat nyitni keblünk fájdalmason keserű érzelmeinek; nem akarjuk részletesen fölemlegetni elhunyt őseinknek protestáns vallásuk miá kiállott tömérdek szenvedelmét; nem a titkos törvényszékek iszonyatos eljárásait; nem a nápolyi gályákat. Örömeztobb fátyolt vetünk mind ezekre, honfitársaink irányában a feledni mindig kész szeretet fátyolát: biztosítva híven magunkat jövőre a felől, hogy elüzetve levén már a hitszegő királyi ház, mellynek titkos ármányai gyujtogaták, szitogaták a magyar honfiak között a felekezeteség szenvedélyének romboló tűzét, ezentul már a szabadság feljött napja, mint polgári, úgy vallási és egyházi életünkre, a jogegyenlőség és testvériség alapján, e hon határain belül mindenütt, csak melengető, éltető sugárokat vetend.

Ime, tehát lelkünk mélyéből nyilvánítjuk, - tizenhárom egyházvidékünk népképviseleti gyűléseinek öszhangzólag előnkbe terjesztett nyilatkozatai nyomán s értelmében, 550 egyházunknak s azokban élő mintegy 800,000 reform. hiveinknek nevében, - isten és a világ előtt nyilvánítjuk legőszintébb örömünket a nemzet kivivott önállósága, függetlensége, szabadsága fölött.

Nyilvánítjuk enyészhetlen hálánkat nemzetgyűlésünk irányában, melly a hazának a legdrágább kincsét visszaszerezni elég erős, erélyes volt. Nyilvánítjuk hódolatunkat, engedelmisségünket, országunk kormányzója s oldala mellett működő kormányférfiaink iránt, isten kegyelmét, áldását, hosszú életet könyörögve rájuk.

Nyilvánítjuk, hogy - miként ekkorig, bár szokásunk és elveink szerint hallgatagul tettük, mert hiszen a mivel tartoztunk csak azt cselekedtük, - tenni fogjuk továbbra is a haza védelmére, tenni a szabadság kivívására; mind azt, valami csak testi és lelki erőnktől kitelik; hogy nem szünendenek meg lelkészeink, miben kezdettől fogva csüggedetlen lelkes buzgalommal jártak el, fölvilágosítani, bátorítani, buzdítani hiveiket; nem szünendenek meg ezek, mint ekkorig tették, nem szünendünk meg mindnyájan, az imádott hon oltárára vagyont, életet, vért hozni áldozatul.

Istenhez könyörgünk, végre, hogy harcoljon velünk, mellettünk, érettünk, míg szabadságharcunkat vivnunk kellend, mint harcolta már eddig is; hogy adjon, mint ekkorig ada, győzedelemre győzedelmet vitéz hadseregeink fegyverének, vezérelje hős vezéreiket, bátorítsa, erősítse, oltalmazza a vezényletteket; adjon a független szabad magyar nemzetnek boldog és dicső jövődőt s cselekedje, hogy ennek függetlenségi és szabadsági nyilatkozata ne

előbb, csak akkor szünjön meg valóság és élet lenni, mikor majd ég és föld végkép elenyészendének.

Kelt Debreczenben, a tiszántúli egyházker. 1849-ki jun. 16-án tartott közgyűléséből sat.

43.

Szoboszlai Pap István körlevele.

1849. szeptember. 20. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény

Az egyházkerületbeni esperesi Hivataloknak. Folyó hó 15-kén 950 sz.a. kelt körlevelem²⁹⁹ tartalmával összefüggőleg, kivánom szolgálóimmal hivatalosan tudatni a' következőket:

I. Császári Királyi teljhatalmu országos Főbiztos nagy méltóságú Vásonkeői gróf Zichy Ferencz ur ő Excellentiája, ki előtt hódolólag több ízben megjelenni köteles és szerencsés valék, midőn egyrészt a' gyászos-émlékű forradalomból ránk háromló beszámításnak magas fokát 's e' miatti szigorú roszalását irányunkban kijelentette, kegyelmes vala másrészt irgalom hangján szólani 's illymódon szivenyhítő balzsamot nyujtani számunkra, nyilvánítani méltóztatván, hogy valamint különbséget tud és fog is tenni a' szándékosan 's gonosz akaratból bűnhődtek és azok között, kik az események rohama által bésodortatva 's csábítás avagy félelem következtében lettek a' forradalomnak tényezőivé: úgy, ez utóbbiakat, fiatal fejedelmünk Ő Felségének határtalan kegyelme és megbocsátása felől nyugtatólag biztosítja; nem csak, de sőt amazoknak is nyujt reményt a' rájuk is kiáradható királyi irgalomról, ha most őszinte lélekkel hódolva, megtérésöknek, a' Felséges Király és uralkodó Ház iránti tiszta jobbagyi hűség- engedelmesség- és ragaszkodásnak, úgy szintén a' fölbomlott rend és béke helyreállítása körüli szives igyekezetnek, tettleges közremunkálás által, folytonosan tanujeleit adandják; nyilvánítani méltóztatván továbbá azt is, miképen Ő Csász. ap. Királyi Felsége a' protestans és más hitű lelkészek között, csupán hitők tekintetiből, különbséget tenni nem fog, de legmagosabb kegyelmében, érdemükhez képest, mindnyájukat egyenlően részesítendi.

Melly ezen kegyteljes nyilatkozatait Ő Excellentiájának lelkésztársaimnak hirül tenni ohajtottam 's ezennel bátorságot is vettem magamnak, olly czélből, hogy mikép én reám lélek-gyógyítólag és örök hálára kötelezőleg hatottak, hassanak azok ő reájok is hasonló jótékonyossággal és kötelező erővel; nyujtsanak egyszersmind az alattvalói kötelesség-érzetnek újabb emeltyüt; szolgáljanak újabb ösztönül a' kegyelemduzs Király iránti jobbagyi hűség- 's a' béke megszilárdításának üdvös munkájában, mellyre jelenleg minden hű hazafi híva van, híva vagyunk egyházi működésünk körében mi is, vallásnak szolgálói.

'S kérdem most hivatalóim a' főnebbiekre vonatkozólag: Kicsoda veszi ezt füleibe? Kicsoda figyelmez erre, - hogy ezután eszébe végye magát? (Ésa. 42. 23.) És e' kérdéshez intőleg kapcsolom a' következő szent ígéket: Imhol a' király! Ime az Úr Királylyá tette őtet ti rajtatok! Szolgáljatok a' királynak és éltek. Szeressétek az igazságot és a' békeséget. (1 Sam. 12 : 12; Jerem. 27 : 17; Zak. 8 : 19.)

²⁹⁹ Szövege megjelent G.Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület az 1848/49. évi szabadságharcban. = A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi Évkönyve. Debrecen, 1996. 127-129.

II. Ugyancsak föntisztelt gróf Ő Excellentiája méltóztaték azt is kinyilatkoztatni, hogy botránkozva látja az egyházi férfaink közt elhatalmazott világias külviseletet (bajusz, szakál, színes és tarka öltönyök, szalaggal és tollakkal felczifrázott hordását, stb.); hogy e' visszaélés további folytatását a' forradalmi szellem-művének fogná tekinteni, és mint illyet büntettetni, midőn ellenben minden illyenek letételét s mellőzését az engedelmesség és alattvalói hűségre visszatérésnek első tanujelül veendő.

E' magos nyilatkozatát is – egyszersmind parancsát – Ő Excellentiájának midőn ezennel szolgatársaimhoz 's tudomásukra juttatom: emlékezetbe hozva ennek alkalmával egyházi törvényeinknek, jelesen a' LXXXIII-ik Canonnak rendeletét 's erre alapított szabályainkat is: mindezeknek pontos megtartását és teljesítését, önjavok tekintetéből is, szivem mélyéből ajánlom, szoros kötelességökké teszem és elvárom.

Végre, n. t. Esperes urat hivatalosan fölkérem 's felelősség terhe alatt oda utasítom, hogy jelen körlevelemet is haladék nélkül minél többfelé szétküldvén 's így közzé tevén, úgy az ebben érintett külviselet tekintetében, mint azokra nézve, miket 950. sz. a. körlevelemben az egyházi tanításokat és könyörgéseket illetőleg teendőül kijelélék, egyházvidékében hivatalkodó lelkészársainkra a' leggondosabb felvigyázatot fordítsa, a' netalán észreveendő mulasztásokat avagy vétségeket maga is ugyan nyomban fenyítse, nekem is pedig azonnal jelentse be; minden esetre engemet, mindezekre vonatkozólag, időnként minél gyakrabban, legalább két hétben egyszer, tudósítson.

Az Istennek békesége legyen velők mindnyájokkal! Debreczenben September 20-án 1849.

44.

Bartha András, Némethy Lajos, Gáborjáni Szabó Sámuel, Szilágyi József, Szondy Imre, Tüdős József debreceni deák honvédek önéletrajzai.

1882-1896. TtREL II. 26.c.2. (z 134)

Bartha András születtem 1826 februárius elsején Sarkadon, Bihar megyében. Szüleim voltak: Bartha András leánytanító és Marcsó Erzsébet. Az elemi osztályok elvégzése után 1836 tavaszán a nagyszalontai gimnáziumba vittem, és midőn 5. osztályos tanuló lettem, az iskolai bentlakásra és kókviára³⁰⁰ felvétetvén, a templomban és temetéseknél kántori teendőket végeztem, majd 6. osztályos koromban a népiskolai elemi osztály tanításával bíztam meg. Volt tanítóim közül kiváló tisztelettel és hálás érzéssel kell megemlékeznem Szilágyi István, jelenleg máramarosszigeti igazgató tanárról. Az ő alapos és vonzó magyarázásának köszönöm azon képességet - noha csak fél évig voltam tanítványa - hogy 1842 őszén a debreceni főiskolának mint novícius³⁰¹ diák tagja lettem.

Lelkészi pályára készülvén, a teológiai tudományokat 1848-ban végeztem. Az ezen év tavaszán kitört forradalom a tanuló ifjúságot a tettek mezejére szólítván gyűlésileg

³⁰⁰ Coquia= a város tehetősebb polgárai megadott rendben főztek a diákok részére. Az ételgyűjtők feje a coquus.

³⁰¹ Novícius (novitius)=újonnan érkezett. A református kollégiumokban a kifejezésnek nincs próbaidőre vonatkozó értelme, mint a katolikus szerzetesrendeknél.

elhatározott, hogy a tanárok tantárgyaikat pünkösdre végig magyarázván, azokból hallgatóinknak az előző fél évi osztályzatot adják meg.

Pünkösdkor gyulai legátus³⁰² voltam; ünnep után már betegen mentem haza, mert a hideg rám kapott és gyötrött augusztus hó végéig. Alig lábadtam fel betegségemből, a lelkész fiával, Veress Ferencel elhatároztuk, hogy Pestre megyünk és honvédnek beállunk. E szándékunkat megtudván az ifjú lelkesedéssel bíró öreg lelkész Veress Ferenc a maga alkalmatosságán vitt fel bennünket Pestre, egyenesen Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, aki egy újon(nan) alakuló gyalogzászlóaljhoz őrmesterré nevezett ki mindkettőnket és utasított, hogy a kinevezési iratot adjuk át a Károly kaszárnnyában működő sorozó tisztnak. E sorozó tiszttel megtudván, hogy mi tanulók voltunk, kérve kért, hogy tüzéreké legyünk, mert úgymond az ágyúknál ilyen emberekre van szükség. Kérésének engedve beosztattunk a 8. hatfontos lovas üteghez és néhány napi gyakorlat után a párendorfi táborba küldettünk, honnét Ausztriába nyomultunk, hogy Bécszet az ostrom alól felszabadítsuk.

A schwechati ütközet a magyarok visszavonulásával végződván, ütegünk Pozsonyba, onnét Köpcsénbe helyeztetett el.

Az osztrákok betörése után a győri földsíncokba, majd Budapesten keresztül a felső megyékbe húzódván, az 1848/9-es telet hadargással,³⁰³ gyakori éjjeli menetekkel, az ellenfél kerülgetésével töltöttük.

A branyiszkói, de különösen a Damjanich által vívott szolnoki csata fordulópontja a magyar fegyverek szerencsésének, amennyiben a honvédség enyésző félben lévő önbizalmát annyira megszilárdította, hogy azt a Dembinszky fővezérsége alatt a Görgei hadtestének szándékos elkésése miatt történt kápolnai vereség sem ingathatta meg. A kápolnai vereséggel Görgei célját érte. Ő lett fővezérré és seregét győzelemtől győzelemre vezetvén, Komárom felszabadításával az osztrákokat annyira megtörte, hogy csaknem ellentállás nélkül nyomulhatott volna Ausztriába és Bécsbe. De a végzet könyvében másként vala megírva. A sereg nagy részének, a magyar kormány rendeletére Budavára bevétele végett vissza kellett vonulnia. A mi ütegünk is, mely nyolc gránátvető ágyúból állott, Budavár bécsi kapujával szemben a Kálvária-hegyen állást foglalván, részt vett az ostrom-műveletekben, és a magyar fegyver utolsó dicsőséges ténye, Budavára bevétele, 17 napi ostrom után végrehajtva lőn. Ütegpáncsnokunk engemet, mint több csatában és ütközetben részt vett tizedest és irányzót tűzmesterré nevezett ki. Ezen minőségben vettem részt az oroszokkal Győrnél, a Komáromnál és Zsolcánál történt küzdelemben. Ezentúl ütegünk többé tűzbe nem vezényeltetett, és bár a debreceni csatakor az egész felső tábor - a Nagy Sándor hadtestén kívül - Vámospercsen volt, mégsem küldetett segítség a veszélyben forgók részére.

Az oroszok debreceni győzedelme és a táborban az intelligens elemet elfoglalt azon gyanú, hogy Görgei fegyverletételre készül, egészen lehangolta a hadsereget, és amitől annyira rettegtünk, valósággá lett Világosnál, és egy sötét lappal gazdagítá történelmünket az a férfiú, aki katonáinak iránta nyilvánult törhetetlen ragaszkodását és nemzetének benne helyezett bizodalma egyéni ambíciójának áldozta fel.³⁰⁴

A világosi katasztrófa után, a muszkáktól kísért magyar tábor Sarkadon pihenőt tartván, én egyenesen házukhoz mentem, már akkor özvegy édes anyámhoz és polgári ruhát öltve, feltűnés nélkül visszamaradhattam. Az előljáróság megtudván honmaradásomat, felkért a leányok tanítására, mit ideiglenesen felvállaltam és vezettem karácsonyig. Ünnep után Debrecenbe mentem oly szándékkal, hogy tavasszal valamelyik egyházba fitanítóul megyek. Úgy is lőn: Szalacsra vittem ki, hol három évig működtem. Az 1853. évi május elsején kápláni vizsgát tévén a Szepességre mentem és 9 hónapi otllétem után 1854 tavaszán

³⁰² Nagy egyházi ünnepek alkalmával prédikáló és adományt gyűjtő deák.

³⁰³ Hadargással=keringéssel.

³⁰⁴ Az események után évtizedekkel keletkezett önéletrajzok az emlékeken túl, néhány ponton a bűnbakkeresés évtizedes közhelyeit is tükrözik.

bihardiószegi egyik lelkész, Lukács Mihály mellett segédlelkész és öt évi káplánkodás után 1859-ben kiskereki helyettes, majd rendes lelkésszé lettem. Azóta itt élek háborítatlan békeességben híveimmel, várva amaz utolsó nagy ellenséggel megvívandó harcot, melyben biztonnal én fogom a rövidebbet húzni... Succedunt novi: veteres migrate coloni.³⁰⁵

Kiskereki 1882. december 15.

Némethy Lajos.

Született Debrecenben, 1826. március 15-én, közrendű szüléktől. Tanulói pályáját végezte a debreceni főiskolában. Éspedig az elemi iskolákat 1832-1836; a közép osztályokat 1836-1842; a bölcséleti, jogi és hittani tanfolyamokat 1842-1848-ig. A hittanszaki folyam végeztével esküdtfelügyelővé nevezetett ki, és mint ilyen négy éven át a főiskolában tanított. Jelesen az 1848-49. évben az 5-6. elemi osztályokat, 1849-50. évben a gimnázium 3. osztályát; 1850-51. évben a gimnázium 5. osztályát tanította. Az 1851-52. évben az első éves diákok - novíciusok - prézesévé³⁰⁶ nevezetett ki, és mint ilyen a nevezett iskolai évben a matézist, görög nyelvet és történelmet tanította. Az 1852. évben tartott őszi egyházkerületi közgyűlésen az újonnan rendezett 8 osztályú főgimnáziumunk rendes tanárául megválasztott, mely hivatalát viselte az 1858. év május első napjáig.

Az 1848-49. évi szabadságharcban, mint debreceni nemzetőr részt vett, s mint ilyen sebesüléseket és fogságot is szenvedett Erdélyben.

Mint vallástanár, a lelkészi képességi vizsgát az 1853. évben letette, majd az 1855. év augusztus havában lelkésszé felszenteltetett.

Az 1857. év őszén a berettyóújfalui ev.³⁰⁷ református egyház lelkészévé megválasztott, mely állomását azonban csak az 1858. év május elsején foglalta el, és folytatta az 1872. év április végéig, mely idő alatt egyházmegyei főjegyzővé, majd tanácsbíróvá is megválasztott.

Az 1872. év tavaszán a debreceni ev. ref. egyház rendes lelkészévé boldog emlékezetű Nagy József utódául megválasztatván, ezen állását ugyanazon év június 8-án el is foglalta, és itteni lelkészkedésének 25. évét, jó Istenünk kegyelméből, folyó év június 8-án betölti; mely 25 év alatt lelkészi hivatala mellett az iskolaszék elnökségét is folytonosan viselte. Az 1882. évben pedig egyházkerületi tanácsbíróvá választott.

Az 1896. év július havában őfelsége, apostoli királyunk legmagasabb kegyéből magyar nemességet nyert, "Újfalusi" előnévvel.

Debrecenben, 1896. május 3.

Némethy Lajos mk.³⁰⁸ ev. reform. lelkész.

Gáborjányi Szabó Sámuel

Életem rövid rajza.

---

³⁰⁵ Régi távozzatok, jöjjenek az újak. L. Margalits Ede: Florilegium. Bp. 1895.107.

³⁰⁶ Prézes (praeses)= előljáró, vezető.

³⁰⁷ Evangéliumi. A két protestáns felekezet elnevezése ekkoriban a helvét, illetve ágostai hitvallású evangélikus volt. A református egyház később hivatalosan is használta az "evangélium szerint reformált" elnevezést.

³⁰⁸ Maga kezével.

E rövid rajz az 1849. július 21-től 780 lapon megírott naplóm, valamint megtartott levelezésem 630 lapjának száraz kivonata.

Születtem Nyírhodászon Szatmár megyében 1826. év februárius hó 14. napján. Atyám T. T.³⁰⁹ Gáborjányi Szabó Sámuel ev. református lelkész (meghalt 1849. febr. 9-én), anyám Peleskey Erzsébet (meghalt 1839. okt. 25-én)... Kilenc éves koromig otthon a helybeli elemi iskolában tanultam. 1835. év október 31-én a debreceni ref. anyaoskola növendéke lettem, hol 1842. év november 2-án subscribáltam³¹⁰.

Világi pályára menendő, 1846-ban a jogi tudományokat végeztem, azonban jó atyám kívánatára az egyházi tanokat is itt a Debreceni Kollégiumban folytattam, mígnem a magyar haza szabadságáért vívott harca 1848/9-ben a küzdőre hívott minden igaz magyar embert. Én is a Szatmár megyei önkéntes zászlóalj sorába léptem, és már az 1848. év szeptember havában a Kővár-vidéki hadjárat után Erdélybe nyomultunk, és Dézsnél a Katona Miklós ezredes parancsnoksága alatt Urbán serege ellen nov. 14-én vívott csatában megsebesültem és elfogattam. Itt táncmesternek mondván magamat Csomaffáy név alatt, különben is nehéz sebekkel lévén terhelve. Másnap mint nem életre való, Dézs-aknánál az élők közül kilöktem... Véletlenül egy szegény asszony megtalált, és könyörületből szekeren Péntek nevű oláh helységbe vitt (lásd Certificat³¹¹ 1. sz.).

1849. január hó első felében az Erdély-részekbe győzelmesen behatolt Bem tábornok seregébe visszakerültem, és már márciusban mint őrmester (lásd Czech tábornok bizonyítványát 2. szám alatt) a Szász-Medgyes visszavételekor, melyet Jabini és Puchner hadvezérek előtte való nap vettek be és tartottak megszállva. Ismét megsebesültem, és Marosvásárhelyről mint szolgálatra alkalmatlan sebesültet hazaküldtek (lásd Jeney Őrnagy 3. szám alatt elbocsájtásomat, és B. Eglopstein 4. sz. a. útlevelemet)... Pár hónap alatt felgyógyulván sebeimből, miután Bem tábornok az önkéntes csapatokból rendes honvéd zászlóaljakat alakított, a Szatmár megyei zászlóalj a 88. számot kapta, hová engemet is hadnagynak kineveztetett, s mint ilyen, még az 1849. év első felében Nagykárolyban a zászlóaljat teljesen kiegészítette, és már júniusban - a még most is élő Kullin Imre akkori századossal - Erdélyben az Olt-folyóvíze mellett a Jedelesoiji hídnál az orosz táborral szemben állottunk, és én mint Bíró Ede őrnagy zászlóalji parancsnok segédtszjtje szolgáltam.

Verestoronynál 1849. júl. 20-a kora reggelen Lüders orosz tábornok 10 000 ember(rel) és 24 ágyúval megtámadott... Mi Ihász Dániel alezredes dandárparancsnoksága alatt 1800-an védjük a verestoronyi szorost öt ágyúval, melyből kettő a munka közt megrepedt. Másnap 21-én az ellenség megmászván a hegyeket felettünk és a túlnyomó erő által török földre Rimnikbe kiszorítottunk, mintegy 1150-en. 600-nál több bajtárs öletett meg a másfél napi küzdelemben.

Kis-Oláhország(on), Szerbián stb. keresztül hurcoltatva, az ország több részéről menekült táborral Vidinnél 1849. aug. 30-án egyesültünk. Ide jöttek még időnként egész október 4-ig az ország minden részéből az üldözöttek, lehettünk összesen 4000-en. Szeptember vége felé az osztrák kormány megbízottja Hausláb tábornok eljött hozzánk, ígérve amnesztiát a hazatérőknek. A sok nyomorúság mellett a kolera is vagy 300 honvédet a vidini síkon temetett el. Nem csuda, ha Hausláb október 18-án 2000 embert a sárga-fekete zászlós hajóján remény és kétség közt visszaszállított.

Az ottmaradottak közül (sokan) - félve a kiadatás(tól) és erőszakos elhurcoltatástól - renegáltak és török szolgálatot vállaltak a hadseregben. Legelső volt az áttértek közt Bem tábornok. Példáját követték Kmethy, Stein, Gion tábornokok, 3 alezredes, 10 őrnagy, 27 százados, 27 fő-, és alhadnagy, 3 orvos, 250 közember és altiszt. A renegáltak között az 55.

---

³⁰⁹ Tiszteletes és tudós.

³¹⁰ A gimnáziumi évek után az akadémiai tagozatra lépéskor a diák ünnepélyesen aláírta a törvényeket, azaz subscribált.

³¹¹ Bizonylat, igazolás.

zászlóalj segédtsíztje Kiss József (volt tanuló társunk) elmenvén, én nem csak a 88. és 55. zászlóalj segédtsíztjévé neveztettem ki, de az egész ottmaradt trupp élelmezési kezelőjévé rendeltettem.

Október 20-án gyűlt össze a katonai vizsgáló törvényszék, némely fiatal embernek tiszti címe ellen lévén kifogások, kik hadtestparancsnokaik által felterjesztettek, csupán a kormánynak többszöri költözködése által okozott zavarok miatt a kinevezési okmány meg nem érkezett...megerősítettek. (Bem tábornoktól kivettem az elbocsájtatásomat (lásd 5. sz. a. Dimission).

1849. november 2-án az emigráció ottmaradt részét Vidinből Sumlára bellebbezte³¹² a török kormány, hová csak nov. 23-án érkezünk meg. Ide érkezett közénk Kossuth neje három gyermekével (lásd naplóm 1. szövege. 67. és köv. lapokat). Innét távolította el a török a 13 bérelt bolgár orgyilkosokat... Itt oszlott fel később az emigráció...

Sumláról 1850. febr. 16-án indult a Kiutahiába bellebbezett főnökeink csapata. 14 magyar - 9 lengyel és a kiknek megengedettett követniök - 41 egyén, összesen 64 ember. Visszamentünk hát Várnára, s onnét rajtam kívül - aki 8 napot Konstantinápolyban töltöttem - egyenesen a Fekete-tenger - Bosporuson végig úsztatva a Márvány-tenger Gömleki kikötőjében vetettek csak horgonyt. Nyolc nap múlva - egy magyar szakácsnéval és több nélkülözhetetlen kellékekkel felszerelten - ezen úton követtem én is a bellebbezetteket, és csatlakoztam velök Kiutahiába. Néhány napi otlétem alatt, midőn a négyszögű katonakaszárnya egyik nagytermében, hová 12 egyén lett beszállásolva, ennyi ember közt egy asszonyt - ha bár az szakácsné is, a török nem tűrhete, és engem mint élelmezési biztost a Kossuth jóállása mellett csakhamar kint a községben egy özvegy török asszony tágas udvaron álló emeletes fa házában szállásoltak el... Így lettem én kosztadóvá. Mégpedig először is Házmán, Lóródi, Koszta Marci, Grehenek és Kalapsza kértek fel, hogy jó fizetésért lássam el őket. De minden hónapban, előre megállapodás szerént más élvezte a magyar asszony főzte ebédet. És miután a török vallás kérlelhetetlenül eltilt minden sertéshúst és zsírt, és csak kecskefaggyúval főz(i) minden ételét, én tehát a háziasszonyom két leányát és egy örmény fiút felfogadtam cselédemnek, kikkel 12-18 libát töltöttem és az emigráció közt szétosztottam. Az illetők nemcsak hogy bőven megfizettek a töröktől kapott havi rendes fizetésből, hanem a török az én szíves fáradságom méltányolva, minden havi relútomom³¹³ mellé még baksicsot is (ajándék) adott. Azonkívül a kényelmes magános lakáson - a közelmúlt szerencsétlenül végződött háború sok titkos iratait másoltatták velem jól fizetve a jövőre szánt leleplezéseket.

Így repült az idő szorgalmas munka közt, hasznosan értékesítve a különben keserű napokat.

Itt tört ki hevesebben a Kossuth és Perczel Mór közti meghasonlás, itt folyt le Asbóth Sándor és Perczel Miklós alezredesek közt a párbaj. (Lásd az okokat Naplóm 118. lap.)

Az angol kormány fellépése és meghívása folytán, az első csoport Kiutahiából Mészáros tábornok és Asbóth alezredessel 1851. május 8-án indultunk vissza szárazon a Márvány-tenger Gömleki kikötőjéig, ahol a török kormány "Szultán" nevű gőzösén, elébb a Márvány majd a Görög szigetes tengeren értünk a Dardanellák tengerszoroshoz. Smirnánál két napi Contumatiát³¹⁴ kellett tartani. Itt időzésünk alatt kínált meg az osztrák konzul egy kiállított amnesztiával, de amelyet el nem fogadtam, hiszen azt sem tudtam, ki kérelmezett érettem.

A Dardanelláktól már angol hajón utaztunk végig a leghosszabb Közép-tengeren, érintve Afrika partjait. Málta szigeténél élelmiszerek bevétele végett kikötöttünk, és kiszállva a hajóból - időztünk.

---

³¹² Rendelte.

³¹³ Ellátmányom.

³¹⁴ Vesztegzár.

A Gibraltári tengersizoron Angolhonba, a szép Southampton városba június 2-án érkezünk. Itt az angol kormány saját költségén elhelyezett bennünket fogadóba, tömegesen. Naponként élelmünkre fizetett 1 azaz egy angol schillinget (50 kr.) melyből lakáson kívül magunk élelmeztük magunkat. Itt időzésem alkalmával június 12-én látogattam meg London, Winchester stb. nagyvárosokat (Ann Celebruck lásd naplóm 160. lap). Itt tespedtünk minden dolog és munka nélkül négy hosszú hetet, elköltve és elkorhelykedve nagyobb részünk még a rajta lévő becsületesebb ruháját is, míg végre az észak-amerikai állam nagy hírű alelnöke, Vebster György emberbaráti jóindulata, kezdeményezése folytán Észak-Amerikába hívtunk és vitettünk el.

1851. július 1-én ültünk Southamptonban a Devonshire nevű amerikai vitorlás hajóra, a nagy világtengeren, az Atlanticumi óceánon keresztül 3500 tengeri mérföldet öt heti út alatt tettünk meg. Csak augusztus 3-án láttunk egész utunk alatt szárazföldet, s értünk New Yorkba. Hosszú, változatos és vészes utazásunk alatt kevés remény, de annál több rémképek torlódtak képzeletünkben jövő megélhetésünkre nézve. Ugyanazért kiki különféle iparágnak vagy művészetnek tanulásához fogott, voltak akik felsőruhájokat bontották szét, és újravarrták tanulva a tú használását, mások zenét, nyelveket tanulgattak. Mi 13-an Harcsi egykori énekvezér alatt daltársulatot alakítottunk, és elkészültünk több magyar darab előadására. Megérkezve New Yorkba, az első két nap ingyen helyeztünk el, különféle kisebbszerű ebédlőházakba, de a pár nap eltelte után, mindenkinek magának kellett lakbérét és élelmét megszerezni és teljesíteni. Azok kik bárminemű kéziipari munkában járatosak voltak, hamar kaptak foglalkozást. Mi dalárdisták pár heti készülődés után, egy csaló német ügynök közbenjárásával felléptünk... Háromszor próbálkoztunk, mindannyiszor megbuktunk, elköltve utolsó pénzértékű vagyonunkat is, többen kénytelenek voltak a szénraktárakban napszámosként dolgozni.³¹⁵...

Magyarország ősi alkotmányos életének hajnal pirkadása át ragyogván hozzánk Amerikába, a legelső hazahívó szóra elhatároztam haza menni, és 1861. év jún. 29-én indultam vissza New Yorkból a "Bavária" nagy gőzösön. Könnyes szemmel, és fájdalmasan zokogó kebellemel hagytam el Amerikát, mintegy jó most(oh)aanyát, s csak az egyetlenül imádott édes haza 12 mond tizenkét évi bolyongásom utáni viszontlátása reménye adott erőt, hogy a szent szabadság igaz oltárát, a szorgalom és ipar meleg műhelyét, az erény, magas lelkek, nemes tettek méltánylóját és pártfogóját elhagyhassam. ...

Debrecen 1892. év november 24-én.

G. Szabó Sámuel

Szilágyi József

Születtem Szatmár megyében Sz. Kórógyon, 1825. június 23-án, hol atyám Szilágyi József lelkész volt, és anyám -szintén lelkész leány - Pásztor Zsuzsánna.

Elsőszülött voltam. Emlékem vissza bír szállni tíz éves koromra, amikor már némi fogalommal bírtam az életről, és föltűnt lelkem előtt az úr és szegény jobbágy közötti szomorú viszony, és mint szintén tudatára jöttem a kettő közötti létünknek, hogy t.i. sem urak, sem éppen földhöz ragadt szegények nem vagyunk; és mégis szegények... Mert úr gyermekekkel érintkezvén az ő sorsok fényénél világosan láttam a mi sorsunk fénytelen mivoltát, azért nagyon örültem midőn Atyám jobb egyházba, Méhtelekre költözött át. Itt a szülei háznál nem sokáig maradtam. Atyámtól nyertem az első oktatást, miután a latin

---

³¹⁵ Rác István az *Az Egyesült Államokba menekült szabadságharcos debreceni diák - Gáborjáni Szabó Sámuel* című közleményében (A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi évkönyve. Debrecen, 1996. 131- 142.) a naplónak az Egyesült Államok-beli érvényesülés éveinek kubai hajótöréssel tarkított, rendkívül színes élményekkel és a hazautazással foglalkozó részleteit is közreadta.

nyelvben annyira haladhattam, hogy nyilvános iskolába mehessek. 1837-ben Máramaroszigetre vitt, hol novícius szintaxistának³¹⁶ fölvettem. Tanítóm volt Hánka Márton, jó tanító, de igen kegyetlen ember. Szigetről Debrecenbe vitt atyám. 1838. november elsején a kedves emlékü Zákány József professzor és classium inspector³¹⁷ a veteránus szintaxisták közé vett fel, publicus praeceptorom³¹⁸ Nagy Áron volt. Szigorú, de humánus ember, féltük és tisztelve szerettük. Ritka bölcs tapintattal nevelt és tanított, kitűnő tanító volt. Ő vetett alapot e grádus³¹⁹ fényének, mely azt kísérte az egész felsőbb tanfolyamon is, és kitűnő grádust bocsátott.

1839. Lengyel Zsigmond keze alá, aki már nem bírt a Nagy Áron nagy szellemével. A kész úton haladt a grádus rendes kerékvágásban, minden zökkenés nélkül, ennyi volt a Lengyel érdeme.

1840-ben a költői lélektől ihletett Szilágyi István keze alá jutottunk mint poéták, pedig csak nem voltunk, legalább valósággal nem... A korán elhunyt Harmath Sándor íra legjobb verseket, Oláh Károly is emelgette szárnyait, közöttünk nem volt kiváló költői szellem, és én legkevésbé voltam poéta. Egy rossz versemet a "halál"-ról privát praeceptorom - mostani püspök - Révész Bálint igazított, illetőleg íra újból: "Gyáva féli csak a halált" stb.

1841-ben léptünk az oratóriára,³²⁰ hol találtuk Tóth István alakjában megtestesülve a szerénységet és becsületességet, karöltve a jósággal és tanítói bölcseséggel.

Itt végződött az úgy nevezett classistaság.³²¹ Általában kitűnő, jó tanítóink voltak minden classisban, és a grádus is, mint kitűnő subscribált, 1842-ben november elsején. Az egész gimnáziumi tanfolyamon fősúly csak a latinra volt fektetve, egyéb melléktantárgyak csak felületesen adattak elő; és legkevesebb gond volt fordítva a mathésisre és így e tekintetben gyengék(ként) léptünk a diáksorba - mint baglyok.

Novíciumban a vidéki gimnáziumokból grádusunk megszorodott. Jó fiúk jöttek Szatmárról, Szalontáról, Komáromból sok. Az új fiúk nem voltak szégyenére grádusunknak és velök együtt haladtunk azután a bölcsészeti, jogi stb. tanfolyamon, míg hivatása szerint mindenik elvált társaitól és az iskolai élettől.

A felsőbb tanfolyam kellő higgadt komolysággal folyt le, mire nem csekély befolyással voltak a hírneves professzorok: Péczely, Csécsi, Kerekes, Vecsei, Szűcs István, Révész Bálint stb. A tógátusok tartózkodtak minden kicsapongás felé hajló diákélményektől. Én különösen féltém minden kis diákcsíny elkövetésétől. Az iskola és professzoraim iránt nagyon lekötelezettnek éreztem magamat, noha én is jókat nevettem a Kerekes leckéin elkövetett Szabó Samu bohóskodásain, és kiáltottam egy-egy "éljent" Kallós Mózesnek, kinek minden nap Mózes-napot csináltunk. De sajnáltam is a tekintélyt vesztett professzort, ki a magyar literatúrából adott volna leckéket, ... ha lett volna kiknek. Holott három grádus éljenezte mindennap kora reggel!

1848. március 18-a hozta a magyar nemzeti szabadság napjait Debrecenbe. - Soha tisztább, nagyobb, szentebb örömet nem láttam; az örömtől fénylett, ragyogott az egész város.

A forradalom kitörvén: az iskola feloszlott. Petőfi "Talpra magyar" szózatára a tanulóifjúság honvéd zászló alá lépett, én is a debreceni veres pántlikás önkéntes csapatba állottam augusztus utolján.

³¹⁶ A már mondattannal foglalkozó syntaxista deákoknak általában két évfolyamuk volt, a novitiusok és a veteránusok csoportja.

³¹⁷ A felső évfolyamok professzorai közül választott felügyelőtanár, a classium inspector ellenőrizte a gimnáziumi praeceptorok munkáját.

³¹⁸ A gimnáziumi tagozaton publicus praeceptorok, azaz a tógátus deákság legjobbjaiból kinevezett köztanítók foglalkoztak az ifjúsággal. Tekintettel a hatalmas osztálylétszámokra, minden növendéknek volt magántanítója, azaz privát praeceptora is.

³¹⁹ Gradus= fokozat, rang, lépcsőfok, generáció. (Itt évfolyam értelemben használva.)

³²⁰ Általában az orátorok, vagy rétorok osztálya zárta a képzés középső szintjét.

³²¹ Classistaság= az alsó és a gimnáziumi tagozat időszaka.

Mint katona már, föl jártam még az olvasó terembe, hol Révész Imre volt a könyvtárnok, és ahol egy tekeasztal is állott. Egy ízben tekéztven egy még nem honvéd tanuló társammal, felötlött elmémben, hogy lépésem az iskolától amint elválasztott, szép reményeimtől is tán egyúttal végképp megfosztott.

Megjegyzendő itt az, hogy én a teológiai pálya kezdetén, vidékre nevelőül kimenvén az ősi grádustól elestem, és egy utána következett gyenge grádusba jutottam, hol Szigetről jött két tanuló társammal csakhamar a grádus elején foglaltunk helyet, és a jövő szép reménnyel kecsegtetett. A kontraszt, szénioritás, egyetem³²² lebegett előttem!

Egy ízben tehát lekésvén egy tanuló társammal, a füstbe ment szép remény fájdalom borult lelkemre, látván játszó barátom előtt még nyitva a szép jövőt.

E fájdalom nyomása alatt azt kértem tőle: hát te Lajos nem állsz be honvédnek?

-Nem... -mondá.

-Miért? viszonzám, ... hiszen a haza veszélyben van!

-Mit nekem a haza? -felelé.

E feleletre én - ma sem tudnám megmondani micsoda indulatból - a dákóval megütém, mely eltört.

Révész Imre felé fordulva kértem:

-Mivel tartozom?

-Semmivel, - úgy mond R. I. - a „haza nevében történt”. -

Ez esemény honvéd-tüzérré tette az én barátomat, elfogatván Olaszországba vitetett osztrák katonául, hol végre kapitányi rangot nyert, és ma mint nyugalmazott kapitány élvezi az aggregényi boldogságot. És régi jó barátok vagyunk.

Szeptember 3-án indult csapatunk Zurics parancsnoksága alatt Aradra, hol a várat zároltuk el.

Mily ábrándos ifjak valánk akkor, a rajongásig fokoztuk a haza iránti lelkesültséget; szenvedtünk örömmel. És miért?

A csapat 1849 február havában feloszlattatott, és miután Ó- és Új Arad, Lippa, Angyalkút és Pécskánál néhány szép csatát vívott, Debrecenbe szállítottatott, és a nagyobb rész honvéd zászlóaljba soroztatott, én pedig előbb a szülei házhoz, és onnan csakhamar Nagybányára segédlelkészül hívtam, hol három egész évet töltöttem, mint ifjúkorom legszebb napjait.

Szondy Imre önéletrajza

Születtem Kisperegen Arad megyében 1826. év február 5-én. Apám volt Szondy Lajos előbb 19 évig vésztői, azután 30 évig kisperegi lelkész. Anyám volt Papp Sára, Papp János nagyszalontai lelkész leánya.

Olvasást, írást egy évig a kisperegi népiskolában tanultam, azután egész a hajdan úgy nevezett novícius diákságig boldogult apám maga tanított; fősúlyt fektetvén a latin nyelvre.

1842. november 1-én a hódmezővásárhelyi iskolában lettem novícius diákká, és ez évet ott elvégezvén, 1843 november első napjaiban, mint biennis³²³ diák írtam alá az iskolai törvényeknek Debrecenben, és itt végeztem az akkori "bölcseleti" teljes "jogtani" és hittani pályát 1848. év pünkösdjéig.

Ha visszagondolok, az ifjú kornak pajkossággal teljes könnyelmű éveire, el kell ismernem, hogy jó és helyes volt a könnyelmű pajkosság mellett a tanulói kötelességet is elvégezni, és talán e kettő szerencsés összeegyeztetésének köszönhetem, hogy hajdani könnyű vidám kedélyemből még most is sok megvan öregségem napjaiban.

³²² A diák önkormányzat tanulmányi előmenetelük alapján választott vezető tisztségviselői, a szénior és a kontrascriba kivétel nélkül külföldi egyetemi ösztöndíjakhoz jutottak.

³²³ Biennis= másodéves.

1848 márciusban, a debreceni főiskolai tanulók, két század nemzetőrséggé alakítván magukat az akkori ifjúság és kedves tanulótársaim kitüntetése engem szabad választással a 2. századnál hadnagyi rangra emelt. Bár e kitüntetés rövid ideig tartott és semmi eredménye nem lett; de azért most is hálásan emlékezem vissza arra, és azt életem legszebb napjai közé számítom.

1848 pünkösdkor a hazát fenyegető mozgalmak okán a tanév bezáratott, az ifjúság széteszlott. Én is mint végzett diák a classistáknak egyik kijelölt tanítója hazajöttem, akkor már 70 éves gyöngélkedő apámhoz.

Boldogult apám csakhamar átlátta, észrevette, hogy működési kör nélkül, tétlenül e mozgalmas időben, az ő gyámolítására nem maradhatok itthon. Ez okon minden előkészület nélkül, ily szavakkal lepett meg augusztus 14 estvégén "Fiam nemcsak karddal és honvéd szuronnal lehet a hazát védeni; hanem lehet azt - talán még nagyobb sikerrel - a szabadság igéjének hirdetésével is. Most végezted a teológiát, a kocsi készen van! reggel indulsz Debrecenbe! Leteszed a kápláni vizsgát! És itthon maradsz mellettem! A többi a te dolgod."

Az élemedett apának különben is kötelező kívánságára, így lettem ügyvéd helyett - mi célom vala - 1848. augusztus 18-án pappá. És azután mint Ézsaiás 58, 1 utasít "kiáltottam teljes torokból, mint a trombita fölemeltem szómat"³²⁴ a szabadság hirdetésére: és kezdett Kispereg kitűnni, hazafiságával, nemzetőreivel, önkéntes honvédjeivel, ágyúnak átadott harangjával.

Az önvédelmi harc elbuktatása után, a rettegéssel teljes szomorú napok alatt, itt a magyar sereg fölbomlásának közelében, igyekeztem egyes üldözötteknek menekülőknak segéllése, elrejtése, megszabadítása által honfíúi kötelességemet elvégezni. Magamra nézve is mindenfelől szorongató napok voltak ezek és végveszéllyel fenyegetők: de az volt szerencsém, hogy személyes ellenségem, rosszakaróm nem volt, árulóm, föladóm nem találkozott!

Írtam Kisperegen 1883. február 21. Szondy Imre mk. kisperegi ref. lelkész.

Tüdös József: Életrajz

Az 1882. év november 1-én Debrecenben rendezett tanulótársi 40 éves találkozás alkalmával lett elhatározásunk folytán önéletrajzomat következőkben közzélni:

Születtem 1826. év július hó 18-án sz. királyi Debrecen városban a ref. Ispotály néven nevezett külső városrészben, hol boldog emlékezetű felejthetetlen édesatyám kántor és két nagy népiskola tanítója volt. Tüdös János és Gyulai Klára jó szüleimtől, kiknek gondos és fáradhatatlan ápoló karjaik között az eszmélkedő gyermekkorra jutván elemi iskolai tanulásomat tulajdon szüleim oktatásaik alatt kezdettem meg, és haladtam annyira, hogy 1835. évben a helybeli ref. főiskolában, az akkori elnevezés szeréinti "Quinta"³²⁵ adattam fel, hol legelőször is Némethy Lajos barátunkkal ismerkedtem meg, mint aki mellé lettem beültetve.

Ezután iskoláimat szakadatlanul egymás után végeztem, tanulótársaim valamint tanítóimmal mindenkor a legjobb viszonyban állottam, azon törekedtem, hogy tanulótársaim kitűnőbbjeinek társaságát és szeretetét megnyerjem, általában pedig senkit meg ne bántsak. Ezen viselkedésemnek meg is lett azon következménye, hogy iskolatársaimnak színe-java körülöttem csoportosulva, csak nem minden szabad napon jó szüleim szíves fogadása mellett kint az Ispotályban társas játékokra lett gyakori megjelenésükkel nekem élvezetes időöltéseket szereztek, a tágas nagy udvaron pompás labdázásokat csaptunk - ezek boldog, igen boldog gyermeki idők valának.

³²⁴ Ézsaiás 58,1: "Kiálts, ne sajnáld a torkod! Harsogjon hangod mint a kürt!"

³²⁵ Quinta= ötödik osztály.

Elvégezvén az elemi és gimnáziumi iskolákat az 1842. év november elsején a felsőbb tanulói pályára léptem és írtam alá a főiskolai törvényeknek, mint többé nem gyermek, de a felsőbb tudományok hallgatására képesített ifjú. Majd bevégezvén a jogi pályát is az 1846. évben tizedmagammal, kik közül fájdalom! már csak négyen vagyunk életben, 10 év elteltével viszont találkozást szerveztünk, mely barátságos szerződésünknek megemlékezésével nem felejtkezhetem meg szövetkezett társaimnak irányomban tanúsított azon önzetlen barátságszülte nemes cselekményéről, hogy midőn megtudták az 1848/9. évi szabadságharc szomorú végével német ezredbei besoroztatásom s Dalmáciába lett hurcoltatásomat, itthon bánkódó jó Anyám és testvéreimnek kiszabadításom körüli fáradozásaikban segédkezet nyújtottak, sőt végleges szabadulásom egyedüli módja, az akkor még 500 forintban megszabott váltságdíj lefizetéséhez magok közt gyűjtött jelentékeny összeggel járultak.³²⁶

Most visszatérve életrajzom időrend szeréni folytatásához, a jogi pálya végeztével én is átmentem a teológiai pályára, de már a 2. évet bevégezni a bekövetkezett veszedelmes hazai mozgalmak miatt nem lehetett, és mint minden mozogható magyar ifjú, magam is fegyvert ragadni legszentebb kötelességemnek tartottam, és a Debrecen város által szervezett veres pántlikás gyalog csapatba állottam be, s mint ilyen vettem részt csak hamar a nevezetes Angyalkúti csatában, mi az aradi várból kitörő ellenség teljes visszaveretésével végződött Zurich főparancsnokunk vezénylete alatt. Később s. e. ugyancsak 1848 december havában csapatunk Debrecenbe visszahívatván, e csapatból alakult 68. rendes honvéd zászlóaljba lettem én is beosztva mint altiszt, és a zászlóaljjal ismét Aradra vezényeltetvén, folytonosan az aradi vár ostromzárolásánál voltam, mely idő alatt 1849 május havában hadnagyi rangot kaptam, és mint ilyen a vár átvételénél és megszállva tartásánál a derék Damjanich tábornok várparancsnoksága alatt szolgáltam mindaddig, míg végre a világosi fegyverletétel megdöböntő híre hozzánk is eljutván, a várórség az egész környéket már előzőnlött muszka hadseregnek elég tisztességes feltételek alatt augusztus 13-án átadni kényszerült.

Ekkor mint hadifogoly egy darabig muszka lovasság kísérete mellett, majd az osztrák hadparancsnokságnak átadva osztrák csapatok őrizete alatt úgy a magam, mint szeretett hazám sorsa feletti méltó aggodalmak között ide s tova hurcoltatva utoljára is Marburgban mint kényszer hadköteles az újoncozás minden formaisága mellett a „Br. Hess” nevet viselő 49. számú német gyalogezredbe besoroztattam, és egyenesen Triesztbe, onnan Cattaroba szállítottam, hol hazámtól, szüleimtől, barátaimtól és ismerőseimtől elszakadva egészen idegen ajkú nép és közvetlen, mondhatni ellenségeink közt száműzötten, amellet az újonc közlegényi bosszantások és tortúráknak kitéve éltem reménytelen napjaim sőt éveimet. Mert 4 hosszú év telt el addig, míg a sivár, minden tisztességes társadalom és szellemi foglalkozástól elzárt helyzetemben, még jobban elkésérítő azon gyászos esemény következtében, hogy itthon jó Atyámat is elvesztettem, sikerült nagy nehezen 1853 május havában 3 havi szabadságot nyerhetni, minek következtében május hó 5-én Cattaróból elindulva hosszas és nyomorúságos utazás után június hó 21-én Debrecenbe jó anyám és testvéreim ölelő karjaik közé haza is érkeztem.

Ekkor minden vagyon és kereset nélkül nem volt mit tennem, mint bár mely kevés keresetmód után járni, így lettem alkalmazva az akkori megyefőnökségi irodában, ideiglenesen 80 krajcáros napidíjasi minőségben, hol egy pár hónapot töltve Tóby István úrnak, ki akkor szinte a megyei főnökségnél hivataloskodott, jóakarató ajánlatára az akkori megyei felosztás szerént Észak-Bihar megyéhez tartozó Margittai járás főszolgabírája Kecskés Lajos úr mellé vittem fel egy forint napidíj és teljes ellátás feltétele mellett, mi által sorsom kedvezőbbre látszott fordulni, úgyannyira, hogy midőn az 1854. év végefelé a szolgabírói hivatalok új szervezetet nyertek, a margittai szolgabírói hivatalnál továbbra is meghagyattam, és mint fogalmazó díjnak a hagyatéki ügyek elintézése körül lettem alkalmazva, mígnem az 1859. évben hazánkra a szabadság fénysugara, bár fájdalom, igen

³²⁶ A kényszer sorozottaknak 1852 után volt lehetőségük pénzbeli megváltással szabadulásra.

rövid időre derülven fel,³²⁷ a régi megyék megalkottattak, és akkor Bihar megye bizottsága a felosztatott margittai árvabizottmány által kezelt árvaügyeknek községenkénti elkülönítése és rendbeszedése, valamint azoknak a községek kezelése alá leendő átadásával egyiket engem is megbízott, mely munkálatot az 1861. év végén bevégezvén ismét hazajöttem, de már egy újabb szigorú kormány alatti városomba. Helyzetem tehát ismét csaknem kétségbeejtő lett, mert az idő csak haladt felettem, és én még mindig semmi sem voltam, de hála a Gondviselésnek és azon kétségbeesnem nem engedő önuralomnak, hogy munkám után még is meg kell hogy éljek, hozzá fogtam végzett jogi tanulmányaim ismétlése s az akkor érvényben levő törvények tanulmányozásához, azután ügyvéd vizsgára bocsáttatásomért folyamodtam, mire 1862. év június havában terminust is kaptam.

Eközben történt azonban, hogy ugyancsak 1862. év március havában érkezett egy az érsemlyéni közbirtokosság és előljáráóság aláírásával ellátott határozott, személyemhez szóló meghívás az üresedésben levő községi jegyzői állomás azonnali elfoglalására, mit én minden gondolkodás nélkül el is fogadván, állásomat egy hét eltelte alatt el is foglaltam, azonban az ügyvédi vizsgára már megkapott terminus kedvezményét sem akarván mellőzni, a vizsgaletétel végett június havában a fővárosba, Pestre utaztam, és fáradozásomat siker is követte, mert nem több, mint egy pár hét alatt mind a köz-, mind a váltójogból nyert ügyvédi oklevelekkel térhettem vissza semlyéni állomásomra.

Majd az 1867. évben az ország alkotmánya vissza állítván, vágyam ismét szülővárosomba vonzott, amikor is július havában megejtett városi tisztújítás alkalmával alszámvevői állásra meg is választattam, és azóta ez állásomban folytonosan foglalkozom.

Midőn valahára sorsomat megállapodva, sőt biztosítva éreztem, ha bár az évek kissé elhaladtak felettem, magamat nőülésre határozván 1871. év június 18-án margittai lakos és birtokos Kecskés Sándor úr leányával Ágnessel, azon nemes család tagjával, mely reám nézve Margittán tartózkodásom alatt mondhatom megnyugvás és üdülés tűzhelye volt, egybekeltem, kivel is mai napig a lehető legboldogabb házasesetet élem, szegényül, de becsülettel és tisztességesen éldegélünk, hálát adva Istennek, hogy oly sok viszontagság és a kétségbeeséssel fenyegető hányattatás után, ha nem valami fényes, de mégis boldog és nyugalmas helyzetbe jutnom megsegített.

Debrecenben, 1892. év november 10.

Tüdös József mk.

45.

A szabadságharcban résztvevő debreceni diákok névsora.

A diákság zömének szétszóródása, a többség vissza nem térése, évekig tartó bujdosása és egyéb már jelzett nehézségek miatt az 1848/49-ben tevékeny résztvevők névsorának összeállítása szerteágazó levéltári vizsgálódást igényel, a teljesség reménye nélkül.³²⁸ Az alábbiakban az Egyházkerületi Levéltár forrásainak és a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár

³²⁷ A francia-piemonti megállapodás után, a készülődő európai (Habsburg ellenes) háború idején a román fejedelemségeket egyesítő Alexandru Cuza hozzájárult ahhoz is, hogy országát a magyar felszabadító seregek támaszpontjául használják. Kossuth már 1859 februárjában tájékoztatást küldött Magyarországra, hogy alkalom kínálkozik a függetlenség kivívására.

³²⁸ A HBmL közgyűlési iratai között gyakorlatilag egyetlen fontos dokumentum sem maradt ránk azok közül, melyek „az iratok közé tétettek” és a jegyzőkönyv alapján tartalmuk lényeges lehet.

anyagának felhasználásával, illetve az emlékiratok és a szakirodalom szétszórt adatainak összegzésével kísérlem meg egy jegyzék létesítését. Az összeállítás hiányosságai nyilvánvalóak, hiszen ez a felsorolás -annak ellenére, hogy a Bodolay Géza³²⁹ és S.Szabó József³³⁰ jegyzékeiből átveszi mindazon korábban végzett növendékek nevét is, akik a kézikönyvek szerint a szabadságharc idején érdemleges szerepet játszottak- mégis minden bizonnyal kevesebb személyt sorol föl, mint ahány debreceni diák 1848. március 26-án zászlók alá állt, és alig többet, mint amennyi az 1847/48-as tanévre beiratkozott évfolyamok közül a várostörténeti irodalom egybehangzó állítása szerint csatlakozott a 300 főt meghaladó „verespántlikás” önkéntes alakulathoz.³³¹

A felhasznált irodalom számos olyan személyt említ, akiknek a neveltetése rövidebb-hosszabb időszakokra más intézményekhez is köthető. Néhány volt honvéd 1848 előtt nem Debrecenben diákoskodott, de 1849 őszétől, más iskolákban megkezdett tanulmányai befejezésére érkezett Debrecenbe. Az alábbi jegyzékben a fegyveres szolgálatot vállalók mellett szerepelnek a hírlapírói munkásságukkal kiemelkedő, emiatt később bebörtönzött, vagy képviselőként, ill. minisztériumokban jelentős szerepet játszó, szabadcsapatokat szervező volt növendékek is. 1848-as szerepvállalásuk ellenére sem kerülhettek a névsorba pl. a gróf Tisza család tagjai közül a Kollégiumban magánúton vizsgázott Lajos, Kálmán, és László sem. Az alfabetikus rendbe sorolt **nevek utáni betűjelzés** a levéltári forrásra, vagy a felhasznált szakirodalomra utal. (Pl. Ballagi Károly/**B.** Jelentése: a név szerepel a Bodolay Géza által közölt listán.)

BA=Balogh Ferenc adattára³³²

B=Bodolay Géza³³³

N=A HBmL nemzetőr jegyzékén szereplő deák honvédek³³⁴

---

³²⁹ Bodolay Géza idézett alapvető műve az egyetlen kísérlet, amely a teljesség igényével összegzi a Debreceni Kollégium növendékei **egyik jól behatárolható körének** tevékenységét a szabadságharc idején. A szerzőnek a diáktársaságok tagjaival kapcsolatos debreceni vizsgálódásai főként a Kollégiumi Levéltár anyagára szorítkoztak. Emiatt az általa létrehozott igen értékes jegyzék az egykori deákok közül még a később debreceni tanárrá választottak harcokbani részvételét sem tartalmazza hiánytalanul. Elmaradt például a minden ingóságát elárverező és nemzetőrnek álló Lugossy József, vagy Révész Bálint és Szücs István professzorok 1848/49-es tevékenységének említése, jóllehet az utóbbi kettő nemzetőr századot vezényelt, és a Városi Jegyzőkönyvekben éppen Szücs István neve olvasható leggyakrabban a nemzetőrség szervezésével kapcsolatban. (Például a HBmL Közgyűlési Jegyzőkönyve 1848. november 25. 1104. száma szerint Szücs Istvánra bízták a nemzetőrségi fegyszabályok kinyomtatását és szétosztását is.)

³³⁰ Nem vállalta a szabadságharc feldolgozását S.Szabó József sem, aki a Kollégium „kiválóbb” növendékei jegyzékét készítette el, jóllehet a Rákóczi-szabadságharc résztvevőire vonatkozóan közölt néhány adatot. Amint megjegyzi: „Dicső emlékek méltó megörökítése más munkára ... vár.” Jegyzéke mégis hasznos tanulságokkal és egy szerény továbblépés alapjául szolgálhat. Az általa kiválasztott összesen 903 személy (XIX. és XX. századiak vegyesen) születési és halálozási adatok nélkül, közös betűrendes listán szerepel. **Válogatásának fő szempontja** az irodalmi, tudományos, publicisztikai, egyházi, politikai és gazdasági szereplés alapján **feltételezett ismertség**. Az alábbiakban a nála található személyek közül azok nevét sorolom föl, akikről igazolható, hogy 1798 és 1834 között születtek (azaz a szabadságharc idején hadrafogható korban voltak) továbbá a rendelkezésünkre álló kézikönyvek megemlékeznek 1848/49-es szerepvállalásukról. Ez természetesen nem tapasztalható a kézikönyvekben említett személyek mindegyikénél, mint ahogy a levéltári forrásokban felbukkanó személyek közül (közérdekű irodalmi munkásság hiányában) néhánynak nem tisztázhatóak születési és halálozási adatai sem.

³³¹ Lásd a bevezető tanulmánynak a diákság származásáról és fegyveres részvételéről szóló "Mint minden mozogható magyar ifjú" c. fejezetét.

³³² Balogh Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben. Debrecen, 1904. 180. és 628.

³³³ Bodolay Géza:i.m. 729-738.

NV= A Deák Nemzetőrség választmányi tagjai³³⁵

Ö=Önéletrajzok³³⁶

R=Révész Imre³³⁷

S=S.Szabó József³³⁸

T=a Debreceni Kollégium 1849/50-es Tanárkari Jegyzőkönyvében szereplő honvédek³³⁹

VJ=Városi Jegyzőkönyvben szereplő honvédek³⁴⁰

***

Ábrai Károly (1830.12.08.-1912.08.16.) Eredeti nevén Figura Károly regényíró, vörösszalagos önkéntes, majd honvéd/N,S,

Ádám Gerzson (1832.02.22.-1906.08.09.) Debrecenben a tűzoltó diákok parancsnoka, később nagyköroői igazgató, nemzetőrként jelen volt Róth és Philippovics elfogatásakor/R,S,

Alibán Mihály (Született: Debrecen, 1828) a 89. zászlóalj hadnagya/TtB1

Apagyi Antal (Született: Apagy, 1824) ügyvéd, Szabolcs megyei földbirtokos. A 94. zászlóalj hadnagya/TtB1

Aranyos József (Született: 1820) valószínűleg azonos az 50. zászlóalj századosával/TtB4

Ármós Bálint (1828.-1898.) ügyvéd, egyházkerületi főjegyző, a harcokban vadászhadnagy/S,

Ármós Sándor a 4. vadászezred főhadnagya/TtB1

Arany János (1817.03.07.-1882.10.22.) rövid ideig nemzetőrként is szolgált/S,

Asztalos József/T,

Bajler (Bayler) István (Született: Debrecen 1832) verespántlikás önkéntes, majd az V. hadtestben hadnagy. 1850-ben besorozták a császári seregbe/TtB1

Baka Lajos a piski hídnál esett el/BA,

Balkányi Szabó Lajos, (1823.04.05.-1889.09.24.) ügyvéd, nemzetőr, a Kossuth nóta szerzője/S,

Ballagi Károly (1824.04.24.-1888.11.21.) pedagógiai szakíró, honvéd főhadnagy/B,R,S,

*Balogh Albert*³⁴¹/T,

Balogh Endre (1826-1895.07.02.) kötegyáni lelkész Hunyadi-huszárként harcolt/R,

Bangó Péter (1824.02.03.-1853.) ügyvéd, az Arad c. lap szerkesztője lett, a harcokbani részvételéért halálra ítélték/B,

Baróthi Antal/T,

³³⁴ HBmL IV.B.1114/b/8.d. A forrásban található nevek közül azok kerülnek közlésre, akik szerepelnek a Kollégium 1847/48 tanévének diáknévsorában is a TtREL II.1.e.38. jelzet alatt.

³³⁵ HBmL IV.A.1011 /j.15.cs.

³³⁶ TtREL II.26.c.2.

³³⁷ Révész Imre: A magyar református egyháztörténet általános könyvészete (TtREN, Kézirat gyanánt,...) 727-742 lapján összesen 201 szabadságharcban résztvevő református lelkészt és tanárt sorol föl, művének életrajzi fejezetében feltüntetve többségük nekrológiát, vagy más róluk szóló irodalmat.

³³⁸ Itt mondok köszönetet Erdélyi Pálmának, a TtREN munkatársának, aki S.Szabó József említett névsorából, a születési adatok és (igen kevés kivétellel) a harcokbani részvételre való utalás nélkül közölt listából, elsősorban Szinnyei és Gulyás Pál *Magyar írók élete és munkái* c. műve felhasználásával (főként Gulyás Pál kéziratban lévő céduláinak átvizsgálásával) segítségemre volt az 1798 és 1834 között született, 1848/49 eseményei által érintett személyek kiválogatásában.

³³⁹ TtREL II.1.d.11. Tanárkari Jegyzőkönyv, 1849. - 1850. A T-vel jelölt diákokat visszaérkezésük alkalmával „volt honvéd”, vagy „elbocsátó leveles” megjegyzéssel sorolták föl a jegyzőkönyvben.

³⁴⁰ HBmL IV.B.1102/a.1. 252. verzo, és 1848. augusztus 4. 877. szám.

³⁴¹ A szabadságharc előtt az 1847/48-as tanév diáknévsorában szerepelt A Tanárkari Jegyzőkönyvben „volt honvéd”-ként felsorolt, T-vel jelzett diákok nagy többsége az 1847/48-as évfolyam hallgatója volt.

Bartha András (Született: 1826.02.01.)/Ö,T,
*Bartha Mór*³⁴² (1831.03.30.-1912.05.16.) Szatmár megyei lelkész, szerkesztő, a Nádor huszároknál szolgált, futárként ő kézbesítette Görgei fővezéri kinevezését/R,S,
Bartus Sámuel/T,
Báthori (Báthory) János (Született:Debreceen, 1828) teológus hallgatóként önkéntes, majd az 53. zászlóalj főhadnagya. 1849-ben 7 évre besorozták, ezután haláláig lelkész/TtB1
Báthy (Báti) Imre (Született: Felsőbánya, 1828) joghallgatóként önkéntes, majd Bem testőrszázadában hadnagy. 1849-ben 8 évre besorozták a császári seregbe/TtB1
Báthy Lajos (Született: Felsőbánya, 1814) ügyvéd, majd a fel-dunai hadtest főhadnagya. 1849-ben besorozták a császári seregbe/TtB1
Benke Péter/T,
*Berinkei Mór*icz (Született: 1819) ügyvéd Pesten, a márciusi ifjak egyike, a 14. zászlóalj főhadnagya/TtB1
Bernáth Gedeon (Született: Érmihályfalva, 1804) nemzetőr őrnagy, hónapokig vizsgálati fogságban tartották/TtB5
Bernáth Gyula (Született: Érmihályfalva, 1825) a 63. zászlóalj főhadnagya/TtB1
Bernáth Kálmán debreceni verespántlikás önkéntes/N, T,
Betlen (máshol *Bethlen* és *Bethleni*) *Miklós*³⁴³/N,
Bihari Imre/T,
Bodnár János Szatmár megyei lelkész, kassai önkéntes őrmester, a szabadságharc után Debrecenben fejezte be tanulmányait/R,
Bodosi Pál/N,T, (máshol *Bodosy*)
Bódogh Albert (1829-1886.04.12.) joghallgatóként önkéntes, később megyei főorvos, képviselő, részt vett Buda ostromában, főhadnagy/S
Bodoki József (Született: Debrecen, 1818) hadnagy a Bocskai-önkénteseknél/TtB1
Bognár Sándor (Született: Pest, 1828) joggyakornokként önkéntes, majd hadnagy/TtB1
Bónis Gábor/T,
*Borbély Dániel*³⁴⁴ ügyvéd, Bocskai-önkéntes, Silye Gábor segédje, majd az 52. zászlóalj századosa/TtB4
Borsányi Bors János büdsszentmihályi lelkész, forradalmi magatartásáért állásából elmozdították/R,
Böszörményi Gyula (Született: Tiszavárkony, 1826 körül) főhadnagy a zarándi hadosztályban/TtB1
Bretschneider János (Született: Lázárfölde, 1830) hadnagy a 67. zászlóaljnál/TtB1
*Breznai István*³⁴⁵ valószínűleg azonos a Sátoraljaújhelyen 1828 körül született
Breznay István huszár hadnaggal, akit 1852-ben fegyveres ellenállás miatt letratóztattak és a börtönben halt meg/TtB1
Burján Pál (Született: Kunszentmiklós, 1817) a 65. zászlóalj századosa/TtB4
Bulyovszky Gyula (1827.04.10.-1883.04.17.) a márciusi napok egyik hőse, a belügyminisztérium tisztviselője/B,S,
Csabay Ignác (Született: 1826) hadnagy/TtB1
Csajkos Gyula (Született: 1830) a 94. zászlóalj hadnagya/TtB1
Csala Gergely (Született: Mezőtúr, 1825) kitüntetett huszár főhadnagy/TtB1
Csanád Ferenc/NV
Csanády Sándor (1814-1892.07.17.) a függetlenségi párt egyik alapítója, képviselő, megyei biztosként a bihari nemzetőrség szervezője és századosa/S

³⁴² Alsóbb iskolái jó részét és részben a teológiát is Sárospatakon végezte el.

³⁴³ Az N-nel jelzett növendékek zöme szintén az 1847/48-as évfolyam hallgatója volt, így többségük 1830 körül született.

³⁴⁴ Az 1838. évi névsorban szerepel.

³⁴⁵ Az 1843. évi névsorban található.

Csapó János (Született: Debrecen, 1803) a városi nemzetőrség századosa, majd őrnagyi rangban zászlóaljparancsnok/TtB5

Csató József/T

Csányi Dániel (1820.01.20. -1867.01.20.) 1834 után Széchenyi István titkára, hadmérnök, a Székelyföldön szervezett huszárezredet, később Klapka Komáromba kérte a védművek munkálatainak vezetésére. 1850 után a Kollégium fizika professzora, de függetlenségi szervezkedésben való részvétel miatt 1851 és 1857 között börtönben ült. /R,S

Csányi István/T,

Csengery Antal (1822.06.02.-1880.07.13.) centralista politikus, a Pesti Hírlap főszerkesztője, miniszteri tanácsos/B, S,

Csécsy (Soma) Sámuel (Született: 1824) huszár hadnagy, közlegényként besorozták a császári seregbe, ahol 1854-ig szolgált/TtB1

Csiha Gábor (Született: Hajdúnánás, 1827) a Bocskai zászlóalj főhadnagya/TtB1

Csiha Sándor (Született: Hajdúböszörmény, 1820) a Bocskai zászlóalj főhadnagya/TtB1

Csuthy Zsigmond (1814-1884.11.22) utoljára kajdacsai lelkész, beszédei miatt halálra, majd várfogságra ítélték/R,S,

Czégély Ferenc (Született: Nagyszalonta, 1826) számvevő hadnagy/TtB1

Czike János (Született:1813.05.31.) 1838-tól Debrecenben tanult dunántúli lelkész, tábori lelkészként szolgált, pl. Komárom ostrománál/R,

Darányi Ignác (1811.03.11.-1877.07.11.) kormánybiztos, nemzetőr százados, mezőgazdasági szakíró/S

Diószegi Lajos (Született: Abrudbánya, 1826) feltehetőleg azonos a 137. zászlóalj hadnagyával, Diószeghy Lajos későbbi abrudbányai polgármesterrel/TtB1

Dobay János hadnagy, Világos után 5 évig bujdosott/B

Dobsa Lajos (1824.10.06.-1902.07.09.) színész, a párizsi forradalom szemtanúja, a márciusi ifjak egyike, őrnagyi rangban gerilla csapat alapítója, „hadszervező kormánybiztos”/B,

Dobozy (Ede) Eduárd (Született: Debrecen, 1833) a 4. vadászrezred hadnagya TtB1

Dobozy István (1800.02.12.-1875.07.17.) szabadcsapatok szervezője, őrnagy, alezredes, majd kormánybiztos, kötél általi halálra, majd 4 év várfogságra ítélték/B,S

*Dobozy Menyhért*³⁴⁶ táblabíró, a 16. zászlóalj hadnagya, Königsgrätzben hadifogoly/TtB1

Dobozy Miklós (Debrecen, 1827) a 92. zászlóalj hadnagya/TtB1

*Dömsödy Ferenc*³⁴⁷ a hatvani szabadcsapat századosa/TtB4

*Dömsödy György*³⁴⁸ a 89. zászlóalj főhadnagya/TtB1

Elekes Antal/T,

Elekes István a diákok nemzetőrségi választmányának elnöke, feltehetőleg azonos Damjanich századosi rangú segédtszjtjével/NV,

Ember András (Született: Hajdúnánáson³⁴⁹) az 53. zászlóalj hadnagya/TtB1

Ember Gábor/T,

Emödy Dániel (1819.11.13.-1891.04.13.) Petőfi baráti köréhez tartozott, a Pesti Hírlap munkatársa, hadnagy Dembinski mellett, majd a Közlöny Szerkesztője volt/B,

Édes Ábrahám (Született:1832.01.01.) lelkész, egyházi író, 16 évesen honvéd tüzéerként testvérével együtt vett részt az erdélyi hadjáratban/R,S,

³⁴⁶ 1838-ban volt I. éves hallgató.

³⁴⁷ Az 1841. évi névsorban található.

³⁴⁸ Az 1838. évi névsorban található.

³⁴⁹ Szintén az 1838. évi névsorban található.

Édes Vince (Született:1833.12.19.) utoljára tiszatarjáni lelkész, tüzér tizedesként szolgált az erdélyi hadjáratban/R,S,

Édeskúty Károly (Született: Lőcse, 1816) evangélikus joghallgató, majd a szepesi vadászászlóalj hadnagya/TtB1

*Faltin Sámuel*³⁵⁰ hadnagy/TtB1

Falussy Mihály (Született: Érendréd, 1820) lovas önkéntes, majd huszár főhadnagy/TtB1

Farkas Antal jegyző/NV,

Farkas Benő (1826-1886) debreceni nagybotos tűzoltó deák, lelkész, egyházi író, békési tanító, honvéd hadnagyként szolgált az erdélyi hadjáratban, jelen volt Vasvári Pál elesténél/R,S,

Farkas Lajos (1821-1894.12.03.) árvaszéki elnök, író, a Hajdúkerület honvédszászlóaljának parancsnoka, Aradon raboskodott/S,

Fazekas Ferenc/T,

*Fáy Gyula*³⁵¹ főhadnagyként halt hősi halált/TtB1

Fehér György/T,

Fényes Elek (1807.07.07.-1876.07.23.) statisztikus, földrajzi szakíró. A Szemere kormány idején az Országos Statisztikai Hivatal vezetésével bízták meg. Egy Vészbíróság élén is szerepet játszott, ezért Világos után Erdélyi Ferenc bihari ref. lelkész szőlőjében bujdosott/S,

*Fényes László*³⁵² valószínűleg azonos az 52. zászlóalj századosával/TtB4

Fésűs (Fésős) András (1802.12.25.-1855.08.21.) lelkész, országgyűlési hitszónok, nyomtatott prédikációiban és egyházkerületi főjegyzőként is támogatta a szabadságharcot/S,

Ferge Ignác (1828-1870) nagybégányi lelkész, honvédként szolgált/R,

Filep István (Született:1828) tiszántúli lelkész nemzetőr főhadnagyként harcolt Kővárvidéken/R,S,

*Fitos Lajos*³⁵³ nagykőrösi ügyvéd, egy „gyalogportyázó csapat” parancsnoka/TtB4

Fodor Károly/T,

*Fónyad László*³⁵⁴ ügyvéd, a nagyszalontai nemzetőrség századosa/TtB4

Földi Károly/T,

Gaal Imre (Született:1815.04.28.) esperes, 1849-ben Dembinszky IX. hadtesténél tábori lelkész/R,S,

*Gáborjáni Szabó Sámuel*³⁵⁵ (Született 1826.02.14.) a 88. zászlóalj főhadnaga, 1867-től Debrecen város főkapitánya/Ö,

Garzó Imre (Született:1827) hódmezővásárhelyi tanár, tüzér hadnagyként a fegyverletételig harcolt/R,

Gelenczey (Mihalcz) Pál (-1883) Debreceni Kollégiumi tanár, a szabadságharc után került Debrecenbe, tevékenységéért a haditörvényszék elítélte/R,

Gobóczy Károly (Született:1825) szakíró, a kassai veres sipkás honvéd zászlóaljba lépett, őrmesterként került osztrák fogságba/B, S,

*Gulátsy (Gulácsy) Imre*³⁵⁶ zászlóalj parancsnok, őrnagy/TtB5

Gyárfás István (1822.07.21.-1863.07.16.) ügyvéd, az MTA tagja, a jászkun honvédcsoportok szervezésében és a rögtönítélő bíróság munkájában vett részt, ezért 1850-ig

³⁵⁰ 1829-ben volt I. éves hallgató.

³⁵¹ 1841-ben volt II. éves hallgató.

³⁵² Az 1843. évi névsorban található.

³⁵³ Az 1828. évi névsorban található.

³⁵⁴ Az 1826. évi névsorban található.

³⁵⁵ Önéletrajza a Forrásgyűjteményben található, a 44. szám alatt.

³⁵⁶ Az 1833. évi névsorban szerepel.

bujdosott/B,

Győry Lajos (1800.01.01.-1871.06.04.) esperes, nemzetőrök buzditó beszédei maradtak fenn/S

Gyöngyösy Sámuel (Született:1833.11.12.) tiszántúli, utoljára tiszánánai lelkész, 15 évesen jelentkezett a IX. zászlóalj toborzásakor, de keresztlevelével megjelenő atyja kihúzatta. A borsodi gerillák között, később őrmesterségig vitte, Debrecenbe a szabadságharc után került/R,S,

György Lajos (Született:1826) /NV,

*Hadházy József*³⁵⁷ valószínűleg azonos a 17. huszárezred hajdúhadházi születésű főhadnagyával/TtB2

Hados Benjámint,

Hajdu Lajos (Keszi Hajdu) (1813-1901.03.15.) utoljára kisújszállási tanár, cikkeiért kötél általi halálra, majd 20 év várfogságra ítélték/B, R, S,

Halász Adolf (Született: Dabas, 1824) százados, a központi mozgó sereg főhadbírája/TtB4

*Halász István*³⁵⁸ a bihari gerillák hadnagya, Abrudbányánál halt hősi halált/TtB2

Halka István/N,

*Harangi (Haranghy) János*³⁵⁹ bihari ügyvéd, számvető főhadnagy/TtB2

Harsányi Miklós (Született: Nádudvar, 1824) hadnagy a IX. hadtestben, 1849-ben 8 évre a császári seregbe sorozták/TtB2

Harsányi Sámuel (1808-1885) tiszántúli lelkész, a Nádor-huszárezred táborigazgatója/R,

Hatvany Gábor a Szabadsajtói Emlény kiadója/B,

Hatvany Imre (Született: Monostorpályi, 1820) ügyvéd, az Egyenlőségi Társulat tagja, őrnagyi rangban a Rákóczi-szabadsereg szervezője Biharban, titkos szervezkedés miatt 1850-ben elfogták, 1856-ban a börtönben halt meg/B,

*Havas István*³⁶⁰ a 68. zászlóalj hadnagya/TtB2

Herpai Lajos segédlelkész/N

Hetei Ferenc/T,

*Hoó (Hó) István*³⁶¹ a Lehel huszárezred hadnagya/TtB2

*Horog Jakab*³⁶² az 53. zászlóalj főhadnagy/TtB2

Horváth József/T,

Horváth József/NV,

Hőke Lajos (Született:1813.12.15.-1891.11.20.) ügyvéd, író, nemzetőrként szolgált/R,S,

Hőke László (Született: Debrecen, 1831) tüzér hadnagy, a fegyverletétel után 4 évre besorozták a császári seregbe/TtB2

Igaz György (Született: Dada, 1824) a 25. zászlóalj főhadnagy, 1850-ben 3 évre besorozták/TtB2

Illésy György (1832-01.14.-1871.10.14.) író, hírlapíró, önkéntes tüzér, tüzemester, Világos után bujdosásra kényszerült, majd besorozták/S,

Illésy (Illési) Sándor (Született: Pest, 1830) a 109. zászlóalj századosa. Besorozták, 1855-ben szabadult a császári seregből/TtB4

Imre Gábor (Született: Szeghalom, 1829) hadnagy a bácskai harcokban/T,

Imre Sándor (1820.08.06.-1900.12.21.) Kossuth Hírlapjának cikkírója/B,S,

Irinyi János (1817.05.17.-1895.12.17.) az állami gyárak főfelügyelője lett, bujdosásra kényszerült/B,S,

Irinyi József (1822.-1859.02.20.) a 12 pont egyik megszövegezője volt, majd

³⁵⁷ Az 1838. évi névsorban található.

³⁵⁸ Valószínűleg azonos az 1836. évi névsorban található személlyel.

³⁵⁹ Az 1840. évi névsorban található.

³⁶⁰ 1847-ben második éve hittant tanult.

³⁶¹ Az 1842. évi névsorban található.

³⁶² 1839-től szerepel a diáknévsorokban.

kormánybiztos és diplomata/B, S,

Jakab Sándor (Született: Nagyvárad, 1806) valószínűleg azonos Bihar megye majdani főlevéltárnokával, aki számvevő hadnagyként szolgált/TtB4

Jákó Pál (Született: Derecske, 1820) ügyvéd, a Bocskai-zászlóalj századosa/TtB4

Jakó Sándor (1825.-1893.) tiszántúli, utoljára túristvándi lelkész, diákönkéntes, hadnagy rangot kapott/R,

Jankay (Jankai) József (Született: Diószeg, 1831) a Zaránd megyei harcokban főhadnagyi rangot kapott, 1854-ben vizsgálati fogságot szenvedett/TtB2

Janó Albert (Született: Kisujszállás, 1818) a Württemberg-huszárezred főhadnagya/TtB2

Jármy János (Született: Szabolcs megyében, 1827) főhadnagy, komáromi menleveles/TtB2

Jeney Dániel (Született: 1813) őrnagyi rangban a szatmári nemzetőrszázad parancsnoka/TtB5

Jeney (Jenei) István (Született: Szántó, 1819) valószínűleg azonos a Szatmár megyei önkéntes lovascsapat főhadnagyával/TtB2

Jenei (Szabó) József (Született: Debrecen, 1829) joghallgató, verespántlikás önkéntes, a 63. zászlóalj hadnagya/TtB2

Jéger Károly Buda ostrománál esett el/BA,

*Joó József*⁶³ debreceni ügyvéd, verespántlikás önkéntes, később százados/TtB4

Józsa Imre (Született: Kunhegyes, 1830 körül) a Lehel-huszárezred századosa/TtB4

Juhász Lajos (Született: Debrecen, 1829) verespántlikás önkéntes, hadnagy, 8 évre sorozták be a császári seregbe/N,

Kabos (Kabós) Imre (Született: Magyargyerőmonostor, 1830) honvéd hadnagy/TtB2

Kalicza Ferenc (1820.-1908.) utoljára gyóni lelkész, kecskeméti tanárból lett honvédtiszt. Világos után bujdosott/R,

Kállay Ödön (1815.05.03.-1879.08.05.) őrnagy, 1848-49-ben Szabolcs megye főispánjaként Kossuth híve, Debrecenben részt vett a főrendiházi üléseken, 1850-ben halálra ítélték, majd kegyelmet kapott/S,

*Kálmán György*⁶⁴ a Bocskai zászlóalj századosa/TtB4

Kálmán János (Született: Debrecen, 1822) főhadnagy, a tápióbicskei csatában fél szemét vesztette, de 3 hónap múlva újból jelentkezett a zászlóaljnál/TtB2

Karácson Gábor (Született: Földes 1830 körül) hadnagy/T,

Karácson Sámuel (Született: Szoboszló, 1830 körül) hadnagy/TtB2

Karap Ferenc/T, NV,

*Karap Sándor*⁶⁵ valószínűleg azonos a 8. huszárezred főhadnagyával/TtB2

Karika Bálint tüzérként harcolt a debreceni csatában⁶⁶

Karika János (Született:1808.10.18.) hittanárt kecskeméti képviselőségéért ítélték 4 év börtönre/B,R,S,

Kármán Pál (Született:1820.08.07.) utoljára torzsai lelkész, rövid ideig nemzetőr, bujdosásra kényszerült/R,

Kása József (Született: Csenger, 1830 körül) tüzér hadnagy/NV,

Kassai (Kassay) Ignác főhadnagy/T,

*Katra (Kattra) Lajos*⁶⁷ a 137. zászlóalj hadnagya/TtB2

Kelemen Móric (1830.07.20.-1905.04.06.) bíró, jogtudományi író, nemzetörként megsebesült/S,

Kenézy Lajos, (-1849.) lelkész, költő, 1848-ban honvéd, majd Gyulán nemzetőr

⁶³ Az 1838. évi névsorban található.

⁶⁴ Az 1827. évi névsorban található.

⁶⁵ Az 1835. évi névsorban található.

⁶⁶ Révész Imre 1849-es naplójegyzetei alapján Bódogh Albert és Ember (Gábor) nevével együtt említi Révész Kálmán: Az oroszok Debrecenben. Vasárnapi Újság, 1881.588.

⁶⁷ Az 1839. évi névsorban található.

parancsnok és tábori pap, tífuszos katonák ápolásakor halt meg/R,S

Kenessey Albert (Született: 1828.02.04.-1872.07.15.) hajóskapitány, közlekedési szakíró, a szabadságharcban honvédből főhadnaggyá léptették elő, majd a váradi tüzériskola matematika tanára lett századosi rangban. 1850-ben Debrecenben álnéven könyvelő, később a MTA levelező tagja/S

Kerekes József Debrecen főjegyzője, nemzetőrként buzdító tudósításokat küldött a Délvidékről/S

Kerekes József (Született: Zilah, 1829.03.30.) kántortanító és tanfelügyelő, 3. évfolyamos bölcsészként³⁶⁸ a 31. zászlóalj honvédje lett, Világosnál már hadnagy, bujdosni kényszerült/S

Keresztesi Gáspár/T,

Keresztesi Lajos/T,

Keresztszeghy Szabó Antal (Született: Máramarossziget, 1815) tüzérhadnagy/TtB2

Keresztszeghy (Szabó) Lajos (Született: Debrecen, 1821.) jogtudományi író, önkéntes tüzér, majd hadbíró főhadnagy/S

Kémery Pál (Született: Debrecen, 1824) a 97. zászlóalj hadnagya/TtB2

Kis Bálint/T,

Kis Gergely/N,

Kis (Paksy Kis) Imre verespántlikás önkéntes, főhadnagy, az aradi várórséggel teszi le a fegyvert/N,

*Kis József*³⁶⁹ (Született: Földes, 1825) hadnagy, a török hadsereg majd az olaszországi magyar légió őrnagya/Ö

Kiss Ferenc (Született: 1833.09.01.) főorvos, szakíró, honvédként Erdélyben harcolt, hadnagyként orosz fogságba esett, 1850-ig raboskodott/S

Kiss Gusztáv (1825-1899.) vásárhelyi tanár, 1847-ben írnok Kossuth mellett, Bécsbe kísérte az Országos Küldöttséget, az elsőik között lett önkéntes, Komáromban már századosként szolgált/R,

Kiss Lajos (1814.12.14.-1885.12.26.) ügyvéd, a debreceni lovas nemzetőrök kapitánya, majd Bem tisztje/B ,

Kiss Pál (Született: Diószeg, 1809) honvéd tábornok, görög nem egyesült vallású, Pétervárad parancsnokaként az őrséggel együtt amnesztiát kapott/TtB5

*Kiss Sándor*³⁷⁰ honvéd ezredes, Bem segédtisztje, Buda ostrománál századparancsnokként kapott érdemrendet. A fegyverletétel után besorozták a császári seregbe, szabadulása után debreceni színházi intendáns/S,

Kocsa László (Született: Túrkeve, 1831) hadnagy, komáromi menleveles/T,

Kocsis József/VJ,

Kola János ügyvéd, képviselő, kamarai elnök, nemzetőrként szolgált/S,T,

Komáromy (Komáromi) György (Született: 1817) a 16. Károlyi-huszárezred századparancsnoka/TtB4

Komlóssy Imre (Született: 1813.07.23.) ügyvéd, képviselő, nemzetőr százados, bujdosásra kényszerült/S,

Komlóssy Lajos (1811.03.21.-1883.01.15.) huszárezredes, katonai-, és szépíró. Nemzetőr őrnagyból az 5. huszárezred őrnagyává nevezték ki, várfogságot szenvedett./S,

Komlóssy (Komlósi) László 1849 májusában a 101. zászlóalj hadnagya, június végén beteget jelentett/TtB2

Kovács (Endre) András (Született: Hajdúböszörmény, 1818) a Bocskai-huszárezred főszázadosa/TtB4

³⁶⁸ Debrecenben természettudományi, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott.

³⁶⁹ Nevét diáktársa Gáborjáni Szabó Sámuel említi, mint aki Törökországban főtisztek sokaságával együtt renegát lett.

³⁷⁰ Az 1836. évi névsorban szerepel.

Kovács Ferenc/N,
Kovács István (Született: Debrecen, 1823) a Württemberg-huszárezred kitüntetett főhadnagya, 1850-ben 8 évre besorozták/TtB2
Kovács István (Született:1830.12.10.) főorvos, szakíró, Bem tüzéreként küzdött/S,
Kovács István/N,NV,
Kovács János utoljára verebi lelkész, a szabadságharc után börtönbe került/R,
Kovács János,S. /N,
Kovács József/NV, T,
Kovács József, D./N,
Kovács József/ VJ,

Kovács Lajos (Született: Nagykőrös, 1830) joghallgató, a 101.zászlóalj hadnagya, a szabadságharc után lelkész/T,
Kovács Márton/T,
Kovács Sándor verespántlikás önkéntes, hadnagy/NV,
Kovács Sebestyén József (1804.04.24.-1884.04.21.) ipolypásztói lelkészt prédikációi miatt bebörtönzték/R,
Kovács József (Született: Hajdúnánás, 1827) a Bocskai-huszárezred hadnagya/TtB2
Kovács József/N,
Könyves Tóth Mihály (1809.11.30.-1891.02.04.) „Kossuth papja”, halálra, majd várfogságra ítélték./R,
Körtvélyesi Mihály/T,
*Kubinyi Károly*³⁷¹ valószínűleg azonos a 95. zászlóalj őrnagyi rangú, 16 év várfogságra ítélt parancsnokával/TtB5
Kulcsár Dániel (Született: Debrecen, 1820) a bihari önkéntesek főhadnagya/TtB2
Kun István (Született: Kismarja, 1824) a Hatvani-gerilla csapat főhadnagya/TtB2
Kun János/T,
Kuthy Sándor (Született: Székelyhid, 1823) a Vilmos-huszárezred hadnagya/TtB2
Kuthy Lajos (1813.01.19.-1864.08.27.) író már a Lovassy perben bebörtönzik, később Batthyány Lajos titkára, bujdosásra kényszerült/B,
Lakatos Lajos (Született: Vámospercs, 1818) a Bocskai-zászlóalj hadnagya/TtB2
László (Endre) András (Született: Tabajd, 1810) Bona Gábor szerint a Lenkey-század hazatérésének egyik szervezője, hadnagyi rangban a debreceni lovas nemzetőrség segédtszjtje, a Bocskai-huszárezred kitüntetett alszázadosa/TtB4
László Károly (Született: Kecskemét, 1815) jogot, teológiát, és mérnöki tudományokat tanult, a VII. hadtest tüzér hadnagya, 1850-től 1852-ig Kossuth titkára az emigrációban/TtB2
*Lecső (Soma) Sámuel*³⁷² a Csanády-gerillák hadnagya/TtB2
Lefkovich Móricz (Született: Debrecen, 1829) a német légió hadnagya Váradon, 1861-től az olaszországi magyar légióban szolgált/TtB2
*Lengyel Imre*³⁷³ a Bocskai-huszárezred főhadnagya/NV.
Lovassy Ferenc (Született: 1814) nagyszalontai szolgabíró, az 1. vadászrezd századosa/TtB4
Lovassy (Lovassi) István (Született: Nagyszalonta, 1820) Lovassy László testvére, a forradalom kitörésekor debreceni polgár, a 49. zászlóalj századosa/TtB4
Lovassy László (1815.05.08.-1892.01.06.) táblabíró, „politikai vértanú”/S,
Lovász Sándor (Született: Debrecenben³⁷⁴) a 10. zászlóalj századosa, Buda ostrománál esett

³⁷¹ 1828-ban subscribált.

³⁷² Az 1840. évi névsorban III. évfolyamos hallgatóként szerepel.

³⁷³ 1847-ben II. éves joghallgató volt.

³⁷⁴ Az 1833. évi névsorban található.

el/TtB4

*Lőrinczi Imre*³⁷⁵ a Hatvani-gerilla csapat hadnagya/TtB2

Lugossy József (1812.12.03.-1884.03.07.) debreceni professzor lovas nemzetőrként szolgált az aradi táborban, bujdosásra kényszerült/R,S,

Lukács Dániel mezőtúri lelkész, segédlelkész-nemzetőrként Könyves Tóth Mihály mellett zászlóvivő³⁷⁶, hadügyminisztériumi fogalmazó/R,

Mányoki Tamás (1832.09.18.- 1911.) utoljára nagyszékelyi lelkész, Károlyi-huszárként szolgált, az oroszoktól lándzsaszúrást kapott, a szabadságharc után tanult Debrecenben/R,

Margitay Gábor (Született:1810.) mérnökkari honvéd őrnagy, katonai író, a szabadságharc után bujkál/S,

Margitay (Margitai) Gyula (Született: Újfehértó, 1831) hadnagy/TtB2

Marjalaky (Marjalaki) Áron (Született: Dobozon³⁷⁷) a 103. zászlóalj hadnagya/TtB2

*Marjalaky (Marjalaki) Károly*³⁷⁸ a 68. zászlóalj számvevője/TtB2

Máró Péter/T,

Matolcsy (Matólcsi) Ferenc (Született: Kunmadaras, 1820) a Bocskai-huszárezred főhadnagya/TtB2

Matók Béla (Született: Hódmezővásárhely, 1829) a 101. zászlóalj főhadnagya/TtB2

Menyhárt János (Született:1823.11.10.) a deák nemzetőrök egyik vezetője /S,

Mészáros Endre valószínűleg azonos Mezőtúr majdani olgármesterével (Született: Mezőtúr, 1825), aki nemzetőr százados, majd főhadnagyként hadosztály segédtsízt volt/TtB2

*Mészáros László*³⁷⁹ a 68.zászlóalj hadnagya/N,T,

Mezei János/N,

Mihalcz Pál lásd *Gelenczey Mihalcz Pál*,

Miskolczy Sándor (Született: Nagyvárad, 1824) nemesi testőr Bécsben, a 9. huszárezred alszázadosa, Hatvannál halt hősi halált/TtB4

Mocsi (Mocsy, Motsi) József (Született: Konyár, 1830) a bányászati hadtest hadnagya. Bár a Kollégiumba visszatért, 1850-ben besorozták, rokkantan szabadult/T,

Moll Károly evangélikus joghallgató (Született: Kassa, 1809) a 21. zászlóalj hadnagya/TtB2

Molnár György képviselő, majd kormánybiztos/B,

Muhi Sámuel tenkei lelkész, nemzetőr kapitányként és kórházban szolgált/R,

Muraközy Imre (Született: Vértesen³⁸⁰) a 69. zászlóalj hadnagya/TtB2

Nagy Benjámín (Született: Derecske, 1830) a Bocskai-önkéntes csapat főhadnagya/TtB2

*Nagy István*³⁸¹ nagyváradai lelkész, esperes, tábori lelkész, aktivitása miatt halálra, majd várfogságra ítélték/R

Nagy István/N,T

Nagy János/N

Nagy János/NV, VJ

Nagy Jenő (Született: Debrecen, 1811) honvéd ezredes, az aradi ostromsereg dandárnoka. 18 év várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult, de az Almásy-féle függetlenségi mozgalomban játszott szerepe miatt 1864-ben ismét bebörtönözték/TtB5

Nagy József/N,T

Nagy József, Szotyori lásd *Szotyori Nagy József*

Nagy Károly (Született: Szatmár, 1822) jogot végzett, majd Bem seregében tüzér

³⁷⁵ Az 1841. évi névsorban található.

³⁷⁶ Alföldi Hírlap 1848. október 20.

³⁷⁷ 1847-ben hittanhallgató.

³⁷⁸ Az 1844. évi névsorban található.

³⁷⁹ Az 1847/48-as tanévben joghallgató.

³⁸⁰ Az 1838. évi névsorban található.

³⁸¹ Lásd a kötet 23. számú forrását.

főhadnagy/TtB2

Nagy László (Született: 1833.04.06.) ügyvéd 1849-ben nemzetőrként szolgált az erdélyi harcokban/S

*Nagy Sándor*³⁸² valószínűleg azonos a 68. zászlóalj hadnagyával/N

Nagy Sándor, Psenyeczki lásd *Psenyeczki Nagy Sándor*

Nánássy (Nánásy) Lajos (Született: Debrecen, 1825) ügyvéd, a lovas nemzetőrség hadnagya, majd a Bocskai-huszárezred főhadnagya, 1850-ben besorozták a császári seregbe/TtB2

Németh István/T,

*Némethy Lajos*³⁸³ (Született:1826.03.15.) debreceni lelkész, Bem seregében harcolt/R,Ö,T,

Nyáry Pál (1806.12.12.-1871.04.21.) politikus, radikális képviselő, a márciusi napokban fontos szerepet játszott, majd a Honvédelmi Bizottmány tagja, várfogságra ítélték/S

Oláh Ferenc/T,

Oláh Jakab (Született: Hajdúszoboszló, 1820) a Bocskai-huszárezred alszázadosa/TtB4

Oláh Károly (Született:1826.) ügyvéd, szerkesztő, a harcokban nemzetőr hadnagyként vett részt/S,

Osváth Lajos püspökladányi rektor, nádudvari lelkész, a harcokban veressapkás altisztként küzdött. Aradnál elfogták, besorozták az osztrák seregbe, de megszökött és bujdosott/R,

Osváth Pál (Született:1831.01.04.) író, 1848-ban a 10. önkéntes zászlóalj honvédje, Buda ostroma után lábsérülése miatt huszárként folytatta a küzdelmet hadnagyi rangban/S,

Óváry (Óvári) Pál (Született: Belényes, 1830 körül) a bácskai IV. hadtest századosa/TtB4

Ökröss Bálint (Született:1829.02.13.) jogász, a Károlyi huszárezred önkéntese volt, altisztként szolgált/S,T,

Pál József/T,

Pálffy Károly (Született: Kömlőd, 1813.) a Hunyadi-huszárezred alszázadosa, komáromi menleveles/TtB4

Pásztor János/N,

Pap Endre (Született:1817.) ügyvéd, publicista, 1848-ban képviselővé választották/S,

Papp Albert (Született: Debrecen, 1823) a 94. zászlóalj hadnagya/TtB2

Papp István/N,

Papp József/N,

Papp (Pap) József (Született: Miskolc, 1827) a 22. zászlóalj hadnagya/TtB2

Papp Mór (Született:1823.11.19.) jogász, 1848-ban képviselővé választották/S,

Pásztóhay Benjámín (Született: Kisújszállás, 1821) a 201. zászlóalj főhadnagya/TtB2

Patay István (1807.08.19.-1878.05.05.) képviselő a 9. zászlóaljbán lett közkatoná, majd nemzetőr parancsnok, honvéd őrnagy, végül alezredes. Bujdosásra kényszerült/S,

Peleskey János (Született: Bellye, 1814) a 38. zászlóalj főhadnagya/TtB2

Peterdi Sándor utoljára kigyósi lelkész, már a papi pályáról lépett a hadseregbe, honvédszázadosi rangot ért el/R,

Petrus István/T,

*Pettyen Lajos*³⁸⁴ valószínűleg azonos a 49. zászlóalj főhadnagyával/TtB2

³⁸² 1847-ben III. évfolyamos bölcsész.

³⁸³ Önéletrajzát L. a források között, 44. szám alatt.

³⁸⁴ Az 1836. évi névsorban szerepel.

Péchy Imre (Született: Nagykölked, 1832) a 97. zászlóalj hadnagya/TtB2
Péchy Sándor (Született: Álmosd, 1829) a 92. zászlóalj kitüntetett főhadnagya/TtB2
Pogány Lajos (Született:1814.) a debreceni térparancsnokság főhadnagya, majd az Országos Főhadparancsnokság századosa/TtB4
Polgár János (Született:1812.01.12.) lelkész, 1848-ban kunhegyesi jegyző, nemzetőr hadnagyként, majd századosként szolgált/S,
Poroszlay Ferenc (Született:Debrecen, 1824) a debreceni polgármester fia, önkéntes nemzetőr, a 68. zászlóalj hadnagya/TtB2
Psenyeczki Nagy Sándor, a szabadságharc után Debreceni Kollégiumi tanár, honvédfőhadnagy, olmützi fogoly, a szabadságharc után került Debrecenbe/R,
Rakovszky Sámuel (Született: Gáva, 1802) honvéd ezredes, többször kitüntetett hadosztály parancsnok. Bona Gábor szerint „az egyik, vakmerőségig bátor törzstiszt/TtB5
Rácz István/NV,
Réthy (Szikszai) Mihály (Született: Debrecen, 1810) katonai iskolát, Debrecenben teológiát és jogot végez, 1846-tól a Nemzeti Színház tagja, a Bocskai-huszárezred főhadnagya, majd ismét színész/TtB3
Révész Bálint (1816.01.16.-1891.10.08.) kollégiumi professzor, nemzetőr parancsnokként szolgált/S,
Révész Imre (1826.01.14.-1881.02.13.) 1848 márciusában a debreceni ifjúság követeléseinek megfogalmazója, a szabadságharc sajtójának aktív munkatársa, az orosz megszállás idején a Kollégium védelmezője volt/B,
*Ronyay (Rónyai) Zsigmond*³⁸⁵ (Született: 1812) valószínűleg azonos a Hunyadi huszárezred századparancsnokával/TtB4
Rozvány György (Született: Nagyszalonta, 1819) az 1. vadászrezred főhadnagya/TtB3
Sarkadi Nagy Károly (Született: Szatmár, 1822) tüzér főhadnagy/TtB2
Sasku Károly (Született: Felsőbánya, 1806) máramarosi tanár, honvéd százados, majd gerilla csapat szervezésével bízták meg, orosz fogságba esett/R,
Sass Károly (Született:1819.04.12.) tiszafüredi, végül albisi lelkész, nemzetőr, majd „tábori törzs főpap”, jelen volt Buda bevételénél/R,S,
*Sándor Pál*³⁸⁶ valószínűleg azonos a Kraszna megyei, 1821-ben született, jogot végzett gazdálkodóval, aki a 96. zászlóalj hadnagya volt/TtB3
*Sáry (Sári) Pál*³⁸⁷ valószínűleg azonos a Hajdúböszörményben született jogással, aki a hajdúsági önkéntes nemzetőrök, majd az 53. zászlóalj főhadnagya volt/TtB3
Sárközy Albert (1790.01.01.-1860.) képviselő, 1848-ban Somogy megye főispánja. Bár a Függetlenségi Nyilatkozattal nem értett egyet, internálták/S,

Sebestyén Lajos (Született: Hajdúnánás, 1831) az 52. zászlóalj hadnagya/T,
*Serfőző József*³⁸⁸ ügyvéd, a felső-magyarországi védsereg hadnagya/TtB3
Sillye Gábor (Született:1817.03.21.) jogi író, képviselő, hajdúkerületi kormánybiztos, várfogságot szenvedett/S,
Simonyi Imre (Született:1819.) orvos, szakíró, „nemzetőri főorvos” sokak (pl. Vukovics Sebő) külföldre menekülését segítette/S,
Simonffy Imre (Született: Debrecen, 1824) verespántlikás önkéntes, százados a 68. zászlóaljban, a kiegyezés után debreceni főkapitány, majd polgármester/TtB4
Simonffy Sámuel (Született: Debrecen, 1815) nemzetőr hadnagy, majd a 100. zászlóalj

³⁸⁵ Az 1831. évi névsorban található.

³⁸⁶ 1835-ben írta alá a törvényeket.

³⁸⁷ Az 1841. évi névsorban szerepel.

³⁸⁸ 1844-ben már 4. évfolyamos hallgató.

századosa, ügyvéd, országgyűlési képviselő/TtB4

Simonffy Sándor (Született: Debrecen, 1826) joggyakornok, a Bocskai-huszárezred hadnagya/TtB3

Sinay (Sinay) Lajos (Született: Debrecen, 1810) a törökbecsei nemzetőrzászlóalj hadnagya/TtB3

Sipos Antal (Született: Békés, 1820) a 6. huszárezred főhadnagya/TtB3

Soltész Farkas tetétleni lelkész, verespántlikás önkéntes, majd honvéd hadnagyként szolgált/R,N,

*Somosi (Somossy) Mihály*³⁸⁹ ügyvéd, a Bocskai-huszárezred főhadnagya/TtB3

Sóvágó Gábor (Született: Hajdúböszörmény, 1825) számvevő hadnagyként leváltották, később a Bocskai-huszárezred tizedeseként kitüntették/TtB3

Sütő Gábor (Született: Hajdúböszörmény, 1828) a Bocskai-zászlóalj hadnagya, Világos után 8 évre besorozták/TtB3

Szabó Antal/T,

Szabó Ferenc (Született: Nagykereki, 1820) a 114. zászlóalj századosa/TtB4

Szabó Gábor/N,

Szabó Gábor/T,

Szabó József, D./N,

Szabó Károly (1824.12.14.-1890.08.31.) történész, akadémikus, bibliográfus, nemzetőr főhadnagyként harcolt/B,

Szabó Lajos/N, NV,

Szabó Lajos, Keresztszeghy lásd *Keresztszeghy Szabó Lajos*

Szabó Lajos, Balkányi lásd *Balkányi Szabó Lajos*

Szabó Menyhért tiszántúli lelkész, a nagykőrösi nemzetőrök táborigazgatója/R,

Szabó Mihály/T,

Szabó Mihály (Született: Hajdúböszörmény, 1830) a Bocskai-zászlóalj főhadnagya/TtB3

Szabó Sámuel, Gáborjáni, lásd *Gáborjáni Szabó Sámuel*

Szanka József (1844.03.01.-től debreceni szénior, meghalt az 1850-es években) ügyvéd, az Alföldi Hírlap szerkesztője, 100 kancsuka ütéssel bűnhődött munkásságáért/B,

Szarka József (Született:1825.09.13.) lelkész, máramarosszigeti tanár, író, önkéntes tűzérként szolgált Bem seregében. Többször sebesült, bal szemét a debreceni csatában vesztette, kapitányi rangban szolgált/R,S,VJ,

Szathmáry András (Született: Debrecen, 1807) huszár főhadnagya/TtB3

Szathmáry Sándor (Született: 1823) a 68. zászlóalj főhadnagya, 5 évre besorozták a császári seregbe/TtB3

Szász Gusztáv (Született: 1825) ügyvéd, a 73. zászlóalj századosa/TtB4

Szász Lajos (Született: 1823) ügyvéd, az iménti testvére, a 123. zászlóalj századosa/TtB4

Szekeres Gedeon a moóri csatában esett el/BA,

Szente Bálint (Született: Hajdúböszörmény, 1827) a Bocskai- önkéntesek főhadnagya, a fegyverletétel után 5 évre besorozták/TtB3

Szenthéty Károly (Született: Makranc, 1802) a péterváradai várórség századosa/TtB4

Entpétery Sándor (Született: Nagykőrös, 1830) a 69. zászlóalj hadnagya, 1865-től Nagykőrös rendőrkapitánya/TtB3

Szerb József (Született: Arad, 1830) görög nem egyesült vallású joghallgató, a 29. zászlóalj hadnagya/TtB3

*Szeremlei (Szeremley) György*³⁹⁰ valószínűleg azonos a Szabolcs megyei önkéntes lovasság hadnagyával/TtB3

Székelly József (Született:1825.03.01.) az 1847/48-as országgyűlési ifjújág egyik vezetője,

³⁸⁹ Az 1833. évi névsorban található.

³⁹⁰ 1824-ben kezdte főiskolai tanulmányait.

fogalmazó volt Szemere Bertalan minisztériumában, majd honvéd százados, később levéltáros, lapszerkesztő, /B, S,

Széll János (Született: Debrecen, 1828) verespántlikás önkéntes, a 89. zászlóalj hadnagya/TtB3

Szélesi László/T,

Szénássy Sándor (Született:1824.04.24.) tanár, honvédtüzérként szolgált/S,

Szépréty Ottó (Született: Lőcse, 1829) evangélikus joghallgató, majd a 19. zászlóalj főhadnagya/TtB3

Szikszai (Szikszay) János (Született: Asszonyvására, 1819) debreceni verespántlikás önkéntes, majd a 89. zászlóalj főhadnagya/TtB3

Szikszay János csákberényi lelkész, tevékenysége miatt Susan altábornagy a helyi plébánossal együtt kivégeztette/R,

Szilády Lajos (Született:1827.07.24.) mérnök, térképész, képviselő, 1848-ban honvéd tüzér, főhadnagyi rangban/S,

Szilágyi Dániel (1830.-1885.11.22.) turkológus, a Császár-huszároknál szolgált, őrmester majd hadnagy, végül emigrációba kényszerült/S,

Szilágyi Ferenc/N,

Szilágyi József/N, Ö,

Szodoray Sándor (Született: Álmosd, 1823) őrmester Hatvani Imre gerillacsapatában, majd hadnagy a tiszai hadseregben/TtB3

Szondy Imre/Ö,

Szotyori Nagy József (Született:1832.01.02.) később pataki tanár, a debreceni nemzetőr zenekar tagja, majd önkéntes tüzér Erdélyben, Világosnál már főhadnagyi rangban volt/R,

Szőke János esperes az erdélyi seregben volt honvéd/B,

Szőnyi Pál (1808.04.22-1878.06.17.) miniszteri tanácsos volt a közoktatási minisztériumban/B,

Szűcs István (1811.05.01.-1891.12.23.) kollégiumi professzor, nemzetőr parancsnok/S,

Szűcs József besencei lelkész, honvéd, bujdosásra kényszerült/R,

*Takács (Benő) Benjámín*³⁹¹ valószínűleg azonos a Mezőtúron 1817-ben született ügyvéddel, aki a 28. zászlóalj hadbíró főhadnagyaként működött/TtB3

Takács Dániel (Született: Hajdúnánás, 1813) a hajdúsági önkéntes zászlóalj főhadnagya/TtB3

Tatár János szeghalmi lelkész, hadügyminisztériumi fogalmazó, majd tábori lelkész/R,

Tamási (Thamássy) Károly (Született: Debrecen, 1831) a Nádor-huszárezred hadnagya/TtB3

Tiszai Dániel (Született: Torda, 1829) az 55. zászlóalj hadnagya, majd Törökországban földműves, később a Debreczen c. újság szerkesztője/TtB3

Tóbi István/NV,

Thomka (Tomka) Károly (Született: Eperjes, 1823) evangélikus joghallgató, nemesi testőr, majd huszár hadnagy. A szabadságharc alatt Dessewffi tábornok parancsörtisztje/TtB4

*Torday Ferenc*³⁹² (Született: Derecskén) a bihari nemzetőrség főhadnagya/TtB3

Tóth Endre (1824.11.30.-1885.06.05.) költő, a borsodi önkéntes honvédzászlóalj tagja, bujdosásra kényszerült/B,

Tóth Dániel (Született: Kaba, 1829) a 14. zászlóalj főhadnagya/TtB3

*Tóth Imre*³⁹³ Hódmezővásárhelyen született honvéd hadnagy, végül városi lelkész

³⁹¹ Az 1833. évi névsorban szerepel.

³⁹² Az 1832. évi névsorban található.

³⁹³ 1847/48-ban egyháztörténetet tanult.

Vásárhelyen/N,

Tóth József (Született:1824.10.22.) pápai diákként lett honvéd, hadnagyi rangot szerzett, később Debreceni Kollégiumi tanár/R,S,

Tóth Károly később debreceni ref. tanító, huszárkáplárként szolgált a Károlyi ezredben/R,

Tóth László/VJ,

Tóth Márton (Született: Váncsod, 1829) a 10. zászlóalj önkéntese, a piski ütközetben főágyússá léptetik elő, később hadnagy/TtB3

Tóth Mihály/N,

Tóth Sándor/N,T,

Tömösvári János/T,

Török József (1813.10.14.-1894.03.14.) tábori kórházakban főorvosként, majd miniszteri tanácsosként szolgált/B,

Török Pál (1808.06.29.-1883.10.07.) dunamelléki püspök, író, lapszerkesztőként támogatta a szabadságharcot/S,

*Tüdős József*³⁹⁴/Ö,N,

Tüdős Kálmán (Született: Komárom, 1829) az 57. zászlóalj főhadnagya/TtB3

Thót Ferenc (1817.04.06.-1909.03.07.) később Debreceni Kollégiumi tanár, Dembinszky élelmezési albiztosa, hadbírói gyakornok/R,

Thuri Lajos/NV,

Ujfalussy (Újfalusi) Lajos (Született: Kunhegyes, 1814) a Bocskai-huszárezred alszázadosa/TtB4

Újvári Ferenc (Született: Debrecen, 1826) a 39. gyalogezred hadnagya, júniusban hősi halált halt/TtB3

*Ürményi Lajos*³⁹⁵ valószínűleg azonos azzal a Tiszafüreden élő jogással, aki a 98. zászlóalj főhadnagya volt/TtB3

*Vajay Károly*³⁹⁶ az országgyűlési ifjuság mozgalmaiban vett részt, később főhadnagya, majd bujdosni kényszerült, két évig vizsgálati fogságban tartották/B.

Vay Ferenc (Született: Vaja, 1814) nemzetőr őrnagy, zászlóalj parancsnok/TtB4

*Vay (Geiza) Géza*³⁹⁷ szabolcsi szolgabíró és földbirtokos, a 98. zászlóalj századosa/TtB4

Várady Szabó Lajos (Született: Debrecen, 1829) a 28. zászlóalj főhadnagya/TtB3

Varga Gedeon (Született: Nagyar, 1815) az I. hadtest hadnagya, kitüntetett/TtB3

Varga József/N,

Varga István/VJ,

Vecsei Károly/T,

*Varga Lajos*³⁹⁸ valószínűleg azonos a nagyvárad, 1831-ben született tüzér hadnaggyal/TtB3

Vásárhelyi Károly (Született: Debrecen, 1832) az 50. zászlóalj őrmestere/TtB3

Veresmarty József alsónémedi lelkész, tevékenységéért 1849 júliusában bebörtönözték/R,

Veress Ferenc (1830.11.16.-1894.11.30.) a sarkadi lelkész fia, jószágigazgató, író, tüzérőrmesterként szolgált/S,T,

Veress Ferenc sarkadi lelkész a reformellenzék helyi vezéréként működött, a szabadságharc alatt 180 honvédet toborzott, köztük Sándor és Ferenc nevű fiait. Az idősebbekből 250 fős nemzetőrséget szervezett./R,S,

Veress Sándor (1828.12.03.-1884.10.27.) mérnök, történetíró, Dobozy-husár, majd Bem seregében küzdött, végül hadnagyi rangban emigrációba kényszerült, az olaszországi magyar

³⁹⁴ Bona Gábornál római katolikus vallású hadnagyként szerepel. Önéletrajza a forrásgyűjteményben a 44. szám alatt olvasható.

³⁹⁵ Az 1826. évi névsorban szerepel.

³⁹⁶ Az 1840. évi névsorban található.

³⁹⁷ Az 1831. évi névsorban található.

³⁹⁸ 1847/48-ban III. éves hittanhallgató volt.

légióban is szolgált/S,

*Veréb József*³⁹⁹ debreceni verespántlikás önkéntes, majd a 68. zászlóalj századosa/TtB4

*Veszprémy (Veszprémi) János*⁴⁰⁰ ügyvéd, debreceni verespántlikás önkéntes, a 68. zászlóalj főhadnagya/TtB3

*Vetésy (Vetési) Mihály*⁴⁰¹ a debreceni verespántlikások főhadnagya, százados a 89. zászlóaljnál/TtB4

*Vértessy István*⁴⁰² debreceni ügyvéd, a városi lovas nemzetőrség hadnagya/TtB3

*Vörös (Benő) Benjámín*⁴⁰³ ügyvéd, valószínűleg azonos a komáromi várőrség századosával/TtB4

Vörös István (Született: Gencs, 1822) a Ferdinánd-huszárezred hadnagya/TtB3

*Vukovits Mihály*⁴⁰⁴ (Fiume, 1813) görög nem egyesült vallású szerb, a Temes megyei nemzetőrség őrnagya/TtB5

*Zerdahelyi Ince*⁴⁰⁵ nyitraszerdahelyi jegyző, kitüntetett tüzér őrnagy/TtB5

Rövidítések jegyzéke

DKK= Debreceni Képes Kalendárium.

DPL= Debreceni Protestáns Lap.

HBmL=Hajdú-Bihar Megyei Levéltár.

MPEIF=Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező.

PEIL = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.

TtREL= Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár.

TtREN=Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár.

Felhasznált irodalom

A lapalji jegyzetekben megtalálható minden egyes hivatkozás. Az alábbi irodalomjegyzék csupán a több alkalommal (és másodjára már rövidített formában) idézett művek bibliográfiai adatait tartalmazza.

Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. Bp.1952.1-2.k.

Benda Kálmán-Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. Bp. 1961.

Bíró-Bucsay-Varga-Tóth: A Magyar Református Egyház története. Bp. 1949.

Bodolay Géza:Irodalmi diáktársaságok. 1785-1848. Bp. 1963.

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. Bp. 1985.

Csohány János: A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tükrében. Bp. 1979.

Debrecen története. 1693-1849. 2.k. Szerk. Rácz István. Debrecen, 1981.

A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.Barcza József. Bp. 1988.

³⁹⁹ Az 1836. évi névsorban szerepel.

⁴⁰⁰ Az 1841. évi névsorban található.

⁴⁰¹ „Debreceni fi” az 1837. évi névsorból.

⁴⁰² 1841-ben végezte a III. évfolyamot.

⁴⁰³ Az 1841. évi névsorban szerepel.

⁴⁰⁴ Az 1829. évi névsorban szerepel „sine certo gradu”, azaz rendkívüli hallgatóként. (Minden évfolyamban előfordul néhány – általában 6-8 – főként „magyar szóra” érkezett, elsősorban jogi tanulmányokat folytató felvidéki evangélikus ill. görög nem egyesült növendék.)

⁴⁰⁵ Az 1837. évi névsorban található.

- G.Szabó Botond: A Debreceni Református Kollégium a "pedagógia századában". Szerkesztette, a forrásokat válogatta, a jegyzeteket készítette és a kísérőtanulmányt írta---. Debrecen, 1996.
- G.Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület az 1848/49. évi szabadságharcban. A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi évkönyve. Debrecen, 1996.
- Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Genf, 1863. 1-2.k.
- Kálvin János: Tanítás a keresztyén vallásra. Bp. 1991.
- Könyves Tóth Mihály: Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről. Debrecen, 1996.
- Márki Sándor-Beksics Gusztáv: A modern Magyarország. A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 10.k. Bp. 1898.
- Szabó István: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. -- Debrecen, 1948.
- Széll János 48-as debreceni honvédhadnagy önéletírása. Debreceni Képes Kalendárium, 1948.
- Szűcs István: Szabad Királyi Debrecen város történelme. 3. k. Debrecen, 1871.
- Varga Zoltán: Református lelkipásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői. Debrecen, 1936.
- Varga Zoltán: Református lelkipásztorok és professzorok hatása a magyarság állam- és társadalomszemléletére a reformkorban. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai. Értekezések az 1942. évről. Debrecen, 1942.
- Varga Zoltán: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. Debrecen, 1934.
- Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939.
- Zsigmond Ferenc: A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom. Debrecen, 1940.
- Zsilinszky Mihály: Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. Bp. 1908.
- Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907.